

ศิลปากร

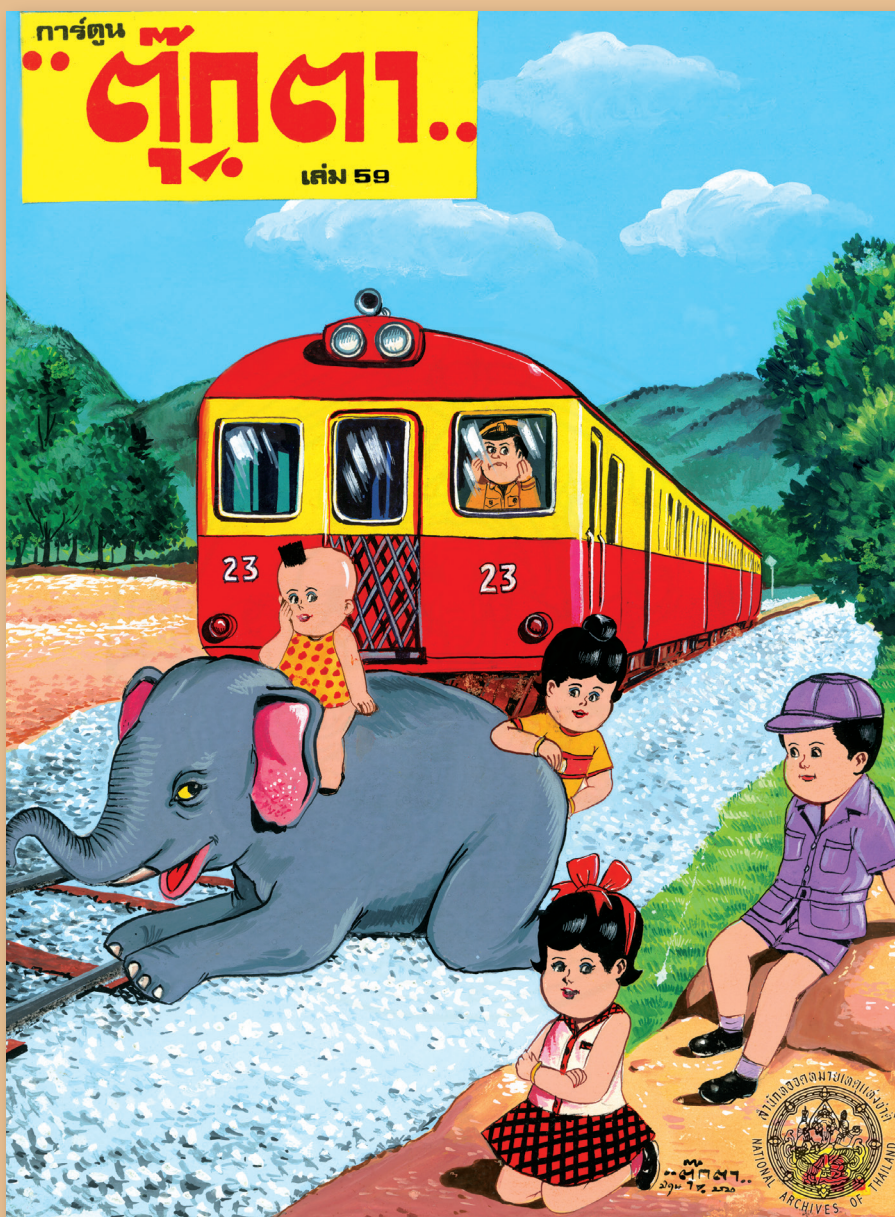
นิตยสารรายสองเดือน ปีที่ ๖๓ ฉบับที่ ๑ ม.ค. - ก.พ. ๒๕๖๓
SILPAKORN JOURNAL Vol. 63 No.1 January - February 2020

จารึกวัดพระงาม

ปฏิทินหลวง

ปราสาทพิมายก็มีนกหัสดีลิงค์คาบช้าง

พระพุทธรูปห่มแหวก : คตินิยมคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

นิตยสาร “ตุ๊กต๊าก”

ศิลปากร

นิตยสารรายสองเดือน กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ปีที่ ๖๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม - กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓
SILPAKORN JOURNAL Vol.63 No.1 January - February 2020 ISSN 0125-0531

- จัดพิมพ์** : จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
- วัตถุประสงค์** : เพื่อเผยแพร่ข้อมูลทางวิชาการเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมในสาระสำคัญต่าง ๆ และเพื่ออนุรักษ์สืบทอดมรดกวัฒนธรรมของชาติ
- Objective** : To disseminate academic data and information on the fine arts Thailand. To conserve and nurture the existing national heritage of Thailand.
- เจ้าของ (Proprietor)** : กรมศิลปากร The Fine Arts Department www.finearts.go.th
www.facebook.com/นิตยสารศิลปากร

ภาพปก:
จารึกวัดพระงาม
ศิลปะทวารวดี

ที่ปรึกษา / Advisory Board

อธิบดีกรมศิลปากร

Director General

นายประทีป เพ็งตะโก

Prateep Phengtak

ผู้ทรงคุณวุฒิกรมศิลปากร

Experts

นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ นายชวลิต สุนทรานนท์

Pimpan Paibulwangcharoen

นายพิเศษ เจียจันทรพงษ์

Pises Jiajanpong

รองอธิบดีกรมศิลปากร

Deputy Director General

นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี

Aroonsak Kingmanee

นายชวลิต สุนทรานนท์

Chaovalit Soontranon

นางสาวก้องแก้ว วีระประจักษ์

Kongkaew Weeraprajak

นายพนมบุตร จันทรโชติ

Phnombootra Chandrajoti

นายสมชาย ณ นครพนม

Somchai Na Nakhonphanom

นายอำพัน กิจงาม

Amphan Kijngam

นายสทวัน อัมชัย

Satawan Homsai

นางอมรา ศรีสุชาติ

Amara Srisuchat

บรรณาธิการอำนวยการ

ผู้อำนวยการสำนักบริหารกลาง / Director of Central Administrative Office

นางรักชนก โคจรานนท์

Rakchanok Kojaranont

บรรณาธิการประจำฉบับ / Editorial in charge of this issue

นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ นายชวลิต สุนทรานนท์

Pimpan Paibulwangcharoen

Chaovalit Soontranon

กองบรรณาธิการ / Editorial Board

นางสาวกัคคี อยู่คงดี

Pakpadee Yukongdi

นางสาวเด่นดาว ศิลปานนท์

Dendao Silpanont

นางสาวอรสรา สายบัว

Ornsara Saibua

นางสุภาณี สุขอาบใจ

Supanee Sukarbjai

นางสาวรุจิรา ไชยคำภา

Rujira Chaikhampa

นายอำพล สัมมาวุฒิ

Ampol Summavuti

นางสาวอรรวรรณ ทรัพย์พลอย

Orawan Sapphloi

นางจุฑาทิพย์ อังคสังข์

Juthatip Angsusing

นางอัมไพวรรณ เดชะชาติ

Umpaiwan Dechachart

นางสาวอัมพิกา ศรีโพธิ์

Ampika Sriputa

นางสาวชนินทรวดี ชมภูทิพย์

Chaninwadee Chomputip

นางสาวดาวรัตน์ ชูทรัพย์

Daorat Chusap

นางวิญญา ประคำทอง

Wanya Prakamthong

นางภาวิดา สมวงศ์

Pawida Somwong

นางสาววันเพ็ญ พรเลิศวดี

Wanpen Pornlertwadee

นายวสุ โปษะนันท์

Vasu Poshyanandana

นางบุศยารัตน์ คู่เทียม

Busayarat Kootiem

นางสาวศุกลรัตน์ ธาราคักดี

Sukolrat Tharasak

นางสาวชาลินี อรรถจินดา

Charinee Artachinda

สมาชิก / Membership Co-ordinators

นางรัชณี งามเจริญ

Ratchanee Ngamcharoen

นายวีระพันธ์ สุขชุม

Veeraphan Sukkum

นายกฤษณะ จินดารักษ์

Kitsana Jindarak

ศิลปกรรมและภาพ / Artistic and Photographic Co-ordinators

นางวรรณิ์ เนียมสอน

Varanee Niamsorn

นายวุฒินันท์ จินศิริวานิชย์

Wuttinun Jinsiriwanich

นายธีรศักดิ์ แป้นรส

Teerasak Panrod

ดำเนินการจัดพิมพ์ กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร

โทร. ๐ ๒๒๒๒ ๓๕๖๙ โทรสาร ๐ ๒๒๒๒ ๐๙๓๔

Published by the Promotion and Public Relations Group, Central Administrative office, The Fine Arts Department.

Tel. 0 2222 3569 Fax. 0 2222 0934 Call Center 1765 สายด่วนกระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม www.m-culture.go.th

พิมพ์ที่ : บริษัท ไทยภูมิ พับลิชชิ่ง จำกัด

เลขที่ ๒๔/๖-๗ หมู่ ๗ ต.คลองข่อย อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี ๑๑๑๒๐ โทร. ๐๒-๕๒๖-๑๒๖๑-๒ สายด่วน ๐๘๑-๘๘๗-๐๙๐๑ แฟกซ์. ๐๒-๕๒๖-๑๒๖๓

E-mail : sale@thaipublishing.com www.thaipublishing.com

ดาวน์โหลด

นิตยสารศิลปากร

สวัสดีปีใหม่ พุทธศักราช ๒๕๖๓ แต่ผู้อ่านทุกท่าน นิตยสารศิลปากรฉบับนี้เป็นฉบับที่ ๑ ของปีที่ ๖๓ ประจำเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๓ นับเป็นโอกาสพิเศษยิ่งอีกวาระหนึ่งของกรมศิลปากรและปวงชนชาวไทย เนื่องจากการขุดค้นพบศิลาจารึกหลักใหม่ที่วัดพระงาม จังหวัดนครปฐม โดยสำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี เมื่อปลายปี ๒๕๖๒ นับเป็นศิลาจารึก ซึ่งนักวิชาการด้านจารึกศึกษา มีความเห็นพ้องกันว่าเป็นจารึกอักษรปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่งดงามที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะบรรณาธิการจึงได้นำภาพและสาระความรู้จากศิลาจารึกหลักนี้มาเป็นบทความเปิดเล่ม และยังคงสรรบทความวิชาการดี ๆ ที่สะท้อนภารกิจของกรมศิลปากรในด้านต่าง ๆ มานำเสนอ อาทิ ข้อมูลและมุมมองใหม่ในงานโบราณคดี : กรณีศึกษาเมืองอู่ทอง อยุธยาในกฎกรมไทย ร่องรอยหลักฐานการเปลี่ยนปีนักษัตรสมัยโบราณในปฏิทินหลวง เป็นต้น รวมทั้งยังมีคอลัมน์ประจำฉบับที่มีเนื้อหาที่น่าสนใจอย่างครบครัน

บทความต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นผลงานการศึกษา ค้นคว้า เรียบเรียง ทั้งจากนักวิชาการของกรมศิลปากร และบุคคลภายนอก ซึ่งจะเอื้อประโยชน์แก่การศึกษา ค้นคว้าของผู้สนใจ และสามารถพัฒนาต่อยอดไปเป็นองค์ความรู้ที่สมบูรณ์ได้ในอนาคต หากท่านผู้อ่านมีข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะประการใด โปรดแจ้งให้กองบรรณาธิการทราบ เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุง พัฒนาเนื้อหาสาระของนิตยสารศิลปากรให้ดียิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

คณะบรรณาธิการหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผู้อ่านจะได้รับความรู้และความเข้าใจในงานด้านมรดกศิลปวัฒนธรรม ของชาติจากบทความที่น่าสนใจ และขอขอบพระคุณสมาชิกผู้สนใจทุกท่านที่กรุณาสันนิษฐาน และมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์นิตยสารศิลปากรด้วยดีตลอดมา

บรรณาธิการประจำฉบับ

Best Wishes to all readers for the New Year 2020! This is the first issue of the 63rd Volume in January - February 2020. Another special occasion of the Fine Arts Department and Thai people now comes with the discovery of a new inscription late 2019 at Wat Phra Ngam in Nakhon Pathom Province by the 2nd Regional Office of Fine Arts, Suphanburi. It is considered the most beautiful Pallava inscription of the 12th Buddhist century in the Southeast Asia as agreed upon by inscription studies educators. That's why we have ended up this issue with images and informative article relating to the stated inscription. Presented more herewith are other motivating contents that well reflected missions of the Fine Arts Department. For some instances; the inclusive New Data and Perspective in Archaeological Mission: A Case Study of U-Thong, Chui Chai Dance in Thai Performing Arts, Evidence-Based Change of the Ancient Zodiac in the Royal Calendar while the journal also furnished with our regular columns.

The cited writings however ensued from outsiders and the Fine Arts educators' study, research and editing which are resourceful in building upon the complete body of knowledge later days for those interested. Your comments or suggestions are most welcome and please feel free to advise the editorial team. We will always strive to improve and develop Silpakorn Journal even better in the chance to come.

Hopefully the presented articles will update you with new knowledge and understanding in arts and culture of the nation. Thank you so much for your continued support and constructive participation in our magazine.

Issue Editorial Team

๕

๕ จารึกวัดพระงาม

Inscription at Wat Phra Ngam
กองแก้ว วีระประจักษ์ / Kongkaew Weerapajak

๑๗ พระไตรปิฎก ฉบับพิมพ์อักษรไทยครั้งแรกของโลก

Tripitaka (Three Baskets of Buddhist Canon)
วัฒนา พึ่งชื่น / Watana Puengchuen

๓๑ ข้อมูลและมุมมองใหม่ในงานโบราณคดี: กรณีศึกษาเมืองอุทอง

New Data and Perspective in Archaeological Mission:
A Case Study of U-Thong
สุทธิดีพิงค์ ชุนทรง / Saritpong Khunsong

๔๕ ปราสาทพิมายก็มีนกหัสดีลิงค์คาบช้าง

Hastilinga Bird Holding Elephant in the Mouth at Prasat Phimai
สามารถ ทรัพย์เย็น / Samart Sapyen

๕๓ ชูยฉายในนาฏกรรมไทย

Chui Chai Dance in Thai Performing Arts
ชวลิต สุนทรานนท์ / Chaovalit Soontranon

๖๕ ร่องรอยหลักฐาน การเปลี่ยนป็นกษัตริย์โบราณในปฏิทินหลวง

Evidence-Based Change of the Ancient Zodiac
in the Royal Calendar
เอกลักษณ์ ลอยศักดิ์ / Ekkaluk Loysak

๖๙ “ตุ๊กตา” การ์ตูนไทย

“Tukata” Thai Cartoon
ภาวิดา สมวงศ์ / Pawida Somwong

๗๗ เกร็ดความรู้จากประวัติศาสตร์: ปฏิทินหลวง

An Anecdote from History: The Royal Calendar
เพลินพิศ กำราญ / Phloenphit Kamran

๘๓ ภาพเก่า - เล่าอดีต: พุทธมณฑล พุทธานุสรณ์สถาน

Old Pictures Mirror the Past: Buddha Monthon; The Buddha Monument
นัยนา แยมสาชา / Naiyana Yamsaka

๙๖ กามมา - ตอบไป:

พระพุทธรูปห่มแหวก: คตินิยมคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย
เด่นดาว ศิลปานนท์

๑๑๕ ของชิ้นเอกในกรมศิลปากร:

เรือพระประทับ...ความทรงจำในเทศกาลลอยกระทง

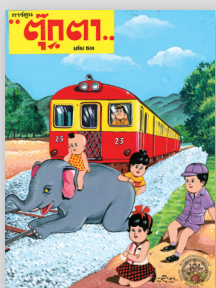
Masterpiece of the Fine Arts Department: Phra Pratheep Barges...
Loy Krathong Festival in Memory
กาญจนา โอษฐ์ยิ้มพราย / Kanchana Oaiyimprai

๑๗

๔๕

๖๙

๕๓

๑๑๕

INSCRIPTION AT WAT PHRA NGAM

Inscribed in the Pallava script, Sanskrit, the inscription which was built during the 12th Buddhist century recently discovered at Wat Phra Ngam. A high praise was described on the inscription about a renowned king known for his gratitude, bravery and victory in war, capable ruler, thereof brought him honor and acclaim. The king also built other objects which comprised statue of cow and Asian quail as offerings to Pashupati, a god in Brahmin-Hinduism. Besides, the inscription mentioned about Dvaravati, a great and flourished kingdom that was widely well known at that time.

Translated by Sukanya Phromphon

จารึกวัดพระงาม

ก่อแก้ว วีระประจักษ์*

วัดพระงามตั้งอยู่ในเขตตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม ในพุทธศักราช ๒๕๖๒ กรมศิลปากรได้รับงบประมาณจากรัฐบาลให้ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานที่อยู่ภายในบริเวณวัดพระงามแห่งนี้ ขณะดำเนินการขุดศึกษาพื้นที่ด้านทิศเหนือของเนินโบราณสถานไปได้ระยะหนึ่ง พบว่าบริเวณเนินนั้นมีลักษณะ เป็นส่วนหนึ่งของฐานเจดีย์ ก่อด้วยอิฐ ระหว่างแนวอิฐนั้นมีร่องรอยการก่อสร้างซ้อนทับกันหลายสมัย ชั้นล่างสุดอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี ถัดขึ้นมาเป็นสมัยอยุธยา และบนสุดเป็นสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๒ ในระหว่างที่ขุดลงไปถึงชั้นอิฐส่วนที่สร้างขนานกับฐานด้านทิศเหนือของเจดีย์ แนวอิฐนี้สันนิษฐานว่า ก่อสร้างขึ้นในยุคหลังเพื่อขยายฐานของเจดีย์ให้กว้างขึ้น ได้พบศิลาจารึก ๑ แผ่น วางอยู่บนแผ่นศิลาแลง ๒ แผ่น อยู่ชิดกับแนวอิฐที่สร้างขึ้นนี้ ลักษณะศิลาจารึกเป็นแผ่นแบนทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตามยาวหงายด้านที่มีตัวอักษรขึ้น เจ้าหน้าที่วิทยาศาสตร์ของกรมศิลปากรระบุว่า ศิลาจารึกเป็นหินทรายเนื้อละเอียด เจ้าหน้าที่ด้านอักษรภาษาโบราณของกรมศิลปากรได้กำหนดชื่อจารึกตามนามสถานที่ว่า จารึกวัดพระงาม มีขนาดกว้าง ๕๐.๒ เซนติเมตร ยาว ๙๖.๓ เซนติเมตร หนา ๑๔.๕ เซนติเมตร ปรากฏอักษร ๖ บรรทัด จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต เป็นบทโคลง บรรทัดละ ๔ วรรคสภาพชำรุดมาก เนื้อศิลาบางส่วนโดยเฉพาะช่วงที่มีรูปอักษรปลายบรรทัด กะเทาะล่อนออกเป็นแผ่น ๆ ขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้าง เก็บคืนมาต่อเติมได้บ้างหายไปบ้าง ทำให้เนื้อหาในจารึกมีไม่ครบจบความ

* ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณ ข้าราชการบำนาญ กรมศิลปากร

ทะเบียนจารึก

อักษร	ปัลลวะ
ภาษา	สันสกฤต
ศักราช	พุทธศตวรรษที่ ๑๒
จารึกอักษร	จำนวน ๑ ด้าน มี ๖ บรรทัด
วัตถุจารึก	ศิลา ประเภหินทรายเนื้อละเอียด สีเทาเข้มจนเกือบดำ
ลักษณะวัตถุ	แผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ข้ำรด เนื้อศิลาบางส่วนแตกกะเทาะล่อนออกเป็นแผ่น ๆ
ขนาดวัตถุ	กว้าง ๕๐.๒ เซนติเมตร ยาว ๙๖.๓ เซนติเมตร หนา ๑๔.๕ เซนติเมตร
บัญชี/ทะเบียนวัตถุ	นร. ๒๑
พบเมื่อ	๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๒
สถานที่พบ	โบราณสถานวัดพระงาม ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม
ผู้พบ	เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร (สำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี)
ปัจจุบันอยู่ที่	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
พิมพ์เผยแพร่	-
ประวัติ	

เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๒ ขณะที่เจ้าหน้าที่สำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี กำลังดำเนินการขุดศึกษาพื้นที่ด้านทิศเหนือของเนินโบราณสถาน ในบริเวณวัดพระงาม เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา ได้พบแผ่นศิลาจารึกวัดพระงามนี้ วางซ้อนอยู่บนแผ่นศิลาแลง ๒ แผ่น ใกล้กับแนวอิฐที่ก่อเป็นแนวขอบฐานเจดีย์ ซึ่งนักโบราณคดีสันนิษฐานว่า น่าจะสร้างขึ้นช่วงสมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔

ปัจจุบันเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ได้เคลื่อนย้ายศิลาจารึกไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๒ อธิบดีกรมศิลปากร (นายประทีป เพ็งตะโก) ได้มอบหมายให้ผู้มีความรู้ความสามารถด้านอักษรภาษาโบราณดำเนินการศึกษา อ่าน แปล และวิเคราะห์ข้อความในจารึกเพื่อให้ทราบ อายุ สมัย ความสำคัญ และความหมายของเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในแผ่นศิลาจารึกนั้น

คณะอนุกรรมการพิจารณาจารึกที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย จึงได้ดำเนินการพิจารณา ศึกษารูปร่างอักษรในจารึกเป็นเบื้องต้น ทำให้ทราบว่า เป็นจารึกบันทึกด้วยรูปร่างอักษรปัลลวะ แต่ไม่มีศักราชปรากฏอยู่ในเนื้อหาของจารึก จึงได้วิเคราะห์ลักษณะรูปร่างอักษรตามหลักวิชาอักษรวิทยา เพื่อกำหนดอายุของจารึก จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ในจารึกนี้ใช้รูปร่างอักษร ๒ แบบ ร่วมอยู่ด้วยกัน คือ รูปร่างอักษรปัลลวะที่ใช้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และพุทธศตวรรษที่ ๑๒ รูปร่างอักษรปัลลวะทั้ง ๒ แบบนี้ เคยพบมาแล้วในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย เช่น จารึกเยธมาธา ๑ และ ๒ จังหวัดนครปฐม พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จารึกเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จารึกวัดสุปฏิหาราม ๑ จังหวัดอุบลราชธานี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และจารึกเขารัง จังหวัดสระแก้ว พุทธศักราช ๑๘๘๒ เป็นต้น ที่กล่าวเช่นนี้เพราะในจารึกวัดพระงามปรากฏอักษรปัลลวะบางตัว เคยใช้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และบางตัวได้เปลี่ยนไปใช้รูปร่างอักษรปัลลวะที่มีใช้ในช่วง

พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้จารึกน่าจะเป็นอาลักษณ์ผู้มีความรู้ความสามารถสูงยิ่ง และมีอายุมากพอที่จะรู้จักรูปอักษรปัลลวะแบบเดิมที่เคยใช้อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และแบบที่มีการพัฒนาขึ้นใหม่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยนำมาใช้ร่วมกันอย่างลงตัว พร้อมทั้งยังได้ประดิษฐ์เส้นอักษรให้งดงามเห็นได้ว่ารอยเส้นอักษรที่ลึกลงไปในเนื้อศิลาดูเรียบเนียนเหมือนใช้เหล็กแหลมหรือเหล็กจารเขียนลงบนแผ่นหินที่มีลักษณะเหมือนทำให้อ่อนนุ่มเช่นเดียวกับเนื้อสบู ทำให้เส้นอักษรเป็นระเบียบ สม่ำเสมอตลอดตัวอักษรเหมือนกันทุกตัว ถึงแม้ว่าเส้นอักษรบางเส้นจะประดิษฐ์ให้มีลักษณะแปลกไปบ้างจากแบบฉบับของรูปอักษรปัลลวะที่มีอายุร่วมสมัยกัน แต่โดยองค์รวมยังคงเป็นแบบฉบับของรูปอักษรปัลลวะที่เห็นได้อย่างชัดเจน ดังจะได้ยกตัวอย่างรูปอักษร ดังต่อไปนี้

รูปอักษรในบรรทัดที่ ๑ คำว่า	ဣမ	(ชย)
รูปอักษรในบรรทัดที่ ๑ คำว่า	ဃာဏေ	(เยาเนะ)
รูปอักษรในบรรทัดที่ ๑ คำว่า	ဃာယး	(เลายะ)
รูปอักษรในบรรทัดที่ ๒ คำว่า	ဣဗ္ဗာမ	(สัคราเม)

สังเกตจากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า อักษร ย ที่คำว่า “ชย” “เยาเนะ” และ “เลายะ” มีรูปทรงแตกต่างกัน กล่าวคือ อักษร “ย” ที่คำ ชย มีปรากฏใช้อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนอักษร “ย” ที่คำ เยาเนะ และ เลายะ ปรากฏใช้ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒

รูปสระเอ ที่คำ “เยาเนะ” และ “เลายะ” มีใช้อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ แต่ที่คำ สัคราเม เป็นรูปสระเอ ที่ใช้อยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑

นอกจากนี้ยังมีรูปอักษร และรูปสระอื่น ๆ อีกที่ใช้ปะปนกัน ดังจะเห็นได้จากตารางแบบอักษร ปัลลวะพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และตารางแบบอักษรปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ซึ่งยกมาเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

แบบอักษรปิลลวะพุทธศตวรรษที่ ๑๑

สระลอย	๑	๒	๓	๔
อ				อ
อา				อา, ฮา
อิ				อิ
เอ				เอ
อุ				อุ
ู				ู
เ				เ
ไ				ไ
โอ				โอ
เฮ				เฮ

๑. จารึกมหานาวิกพุทธคูปต์ ประเทศมาเลเซีย พุทธศตวรรษที่ ๑๑
๒. จารึกหุบเขาชองคอย จังหวัดนครศรีธรรมราช พุทธศตวรรษที่ ๑๑
๓. จารึกเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พุทธศตวรรษที่ ๑๑
๔. จารึกเยมมา มา ๑ และ ๒ จังหวัดนครปฐม พุทธศตวรรษที่ ๑๑

แบบอักษรปิลลวะพุทธศตวรรษที่ ๑๑

พยัญชนะ	๑	๒	๓	๔
ก	𑀀	𑀁	𑀂	
ข			𑀃	
ค	𑀄	𑀅	𑀆	𑀇
ฌ				
ง				
จ	𑀈	𑀉	𑀊	
ฉ		𑀋		
ช	𑀌	𑀍		
ฌ				
ญ	𑀎			
ฎ				
ฏ				
ฐ				
ฒ				
ณ	𑀏	𑀐	𑀑	𑀒
ด	𑀓	𑀔	𑀕	𑀖
ธ	𑀗			𑀘, 𑀙

พยัญชนะ	๑	๒	๓	๔
ท	𑀚	𑀛	𑀜	𑀝
ธ	𑀞	𑀟	𑀠	𑀡
น	𑀢	𑀣	𑀤	𑀥
ป	𑀦	𑀧	𑀨	
ผ				
พ	𑀩			
ภ	𑀪	𑀫		
ม	𑀬	𑀭	𑀮	𑀯
ย	𑀰	𑀱	𑀲	𑀳
ร	𑀴	𑀵	𑀶	𑀷
ล	𑀸	𑀹	𑀺	𑀻
ว	𑀼	𑀽	𑀾	𑀿
ศ	𑀽	𑀿	𑀾	
ษ	𑀽	𑀿	𑀾	
ส	𑀽	𑀿	𑀾	𑀽
ห	𑀽			𑀽, 𑀿
อ				𑀽

- จารึกมหานาวิกพุทธคุปต์ ประเทศมาเลเซีย พุทธศตวรรษที่ ๑๑
- จารึกหุบเขาช่องคอย จังหวัดนครศรีธรรมราช พุทธศตวรรษที่ ๑๑
- จารึกเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พุทธศตวรรษที่ ๑๑
- จารึกเขมมาฯ ๑ และ ๒ จังหวัดนครปฐม พุทธศตวรรษที่ ๑๑

แบบอักษรปิลลวะพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓

พยัญชนะ	๑	๒	๓	๔
อ	๑	๒		๑
อา	๑			๑
อิ	๑		๑	๑
อึ				๑
อุ				๑
อู				๑
เอ			๑	๑
ไอ				๑
โอ				๑
เอา				๑

๑. จารึกวัดมเหยงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓
๒. จารึกถ้ำนารายณ์ จังหวัดสระบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒
๓. จารึกวัดสุปฏิหาราม ๑ จังหวัดอุบลราชธานี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และจารึกวัดพระงาม จังหวัดนครปฐม
๔. จารึกเขารัง จังหวัดสระแก้ว พุทธศักราช ๑๑๘๒

แบบอักษรปิลลวะพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓

พยัญชนะ	๑	๒	๓	๔
ก	ꠄ, ꠅ	ꠄ	ꠄ	ꠄ
ข	꠆		꠆	
ค	ꠇ		ꠇ	ꠇ
ฃ	ꠈ			
ง	ꠉ		ꠉ	ꠉ
จ	ꠊ		ꠊ	ꠊ
ฉ				ꠋ
ช	ꠌ	ꠍ	ꠌ	ꠌ
ฌ				
ญ	ꠎ	ꠏ		ꠎ
ฎ	ꠐ			ꠐ
ฏ			ꠑ	ꠐ
ฐ		ꠒ	ꠑ	ꠐ
ฑ				
ณ	ꠓ		ꠓ	ꠓ
ด	ꠔ	ꠔ	ꠔ	ꠔ
ธ	ꠕ			ꠕ

พยัญชนะ	๑	๒	๓	๔
ท	ꠖ	ꠖ		ꠖ
ธ	ꠗ	ꠗ		ꠗ
น	ꠘ	ꠘ	ꠘ	ꠘ
ป	ꠙ	ꠙ	ꠙ	ꠙ
ผ				ꠚ
พ				ꠚ
ภ	ꠛ		ꠛ	ꠛ
ม	ꠜ	ꠜ	ꠜ	ꠜ
ย	ꠝ	ꠝ	ꠝ	ꠝ
ร	ꠞ	ꠞ	ꠞ	ꠞ
ล	ꠟ	ꠟ	ꠟ	ꠟ
ว	ꠠ	ꠠ	ꠠ	ꠠ
ศ	ꠡ		ꠡ, ꠢ	ꠡ
ษ	ꠢ		ꠢ	ꠢ
ส	ꠣ	ꠣ	ꠣ	ꠣ
ห	ꠤ, ꠥ	ꠤ	ꠤ	ꠤ
อ	ꠦ	ꠦ		ꠦ

- จารึกวัดมเหยงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓
- จารึกถ้ำนารายณ์ จังหวัดสระบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒
- จารึกวัดสุปฏิหาราม ๑ จังหวัดอุบลราชธานี พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และ จารึกวัดพระงาม จังหวัดนครปฐม
- จารึกเขารัง จังหวัดสระแก้ว พุทธศักราช ๑๑๘๒

ในส่วนขั้นตอนการอ่านแปลจารึกนั้น คณะอนุกรรมการพิจารณาจารึกที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ได้ร่วมกันอ่านถ้อยคำอักษรจารึกให้เป็นอักษรไทย โดยถอดคำจารึกเป็นเบื้องต้นก่อน ลำดับต่อไปจึงถอดเป็นคำอ่านจารึก ทั้งนี้เพื่อให้สามารถใช้เป็นประโยชน์ในการถอดถอดจากอักษรไทยกลับไปสู่อักษรเดิมที่ใช้ในจารึกได้ และเพื่อให้รูปคำศัพท์ตรงกับอักขรวิธีของภาษาสันสกฤตที่ใช้อยู่ในจารึกนั้นด้วย

การแปลเนื้อหาในจารึก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ซึ่งเป็นผู้หนึ่งในคณะอนุกรรมการพิจารณาจารึกที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย เป็นผู้ดำเนินการแปล พร้อมทั้งถอดคำจารึกเป็นอักษรโรมันไว้ด้วย

ข้อความในจารึกอาจจะแปลไม่ครบถ้วนเนื่องจากจารึกชำรุดมาก รูปอักษรบางส่วนของกะเทาะหลุดออกหายไป แต่ใจความสำคัญของเนื้อหาพอจะสรุปได้ว่า เป็นการกล่าวสรรเสริญพระราชา ผู้มีความสามารถทรงได้ชัยชนะในสงคราม นำความเจริญมาสู่วงศ์ตระกูล และบ้านเมือง มีเมืองที่มีริศกะ เมืองสาหัสตินปุระ และทวารวดี เป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่มีชื่อเสียงรู้จักกันทั่วไป ทั้งได้ถวายสิ่งของไว้กับพระศิวะ ได้แก่ ต้นมะม่วงทอง ๓๐ ต้น แมโค ๔๐๐ ตัว และลูกนกคุ้ม ๑๕๖ ตัว ดังได้บันทึกไว้ในแผ่นศิลานี้

พิจารณาจากเนื้อหาในจารึกที่สรุปมาข้างต้น แสดงว่าศิลาจารึกแผ่นนี้สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระราชาผู้มีความเก่งกล้าสามารถ ทรงมีชัยชนะในการสงคราม โดยหลักการของการสร้างจารึกก็เพื่อใช้เป็นประกาศ บอกเล่าเรื่องราวของผู้นำหรือพระราชา เพื่อให้หมู่ชนหรือประชาชนในสังคมนั้น ๆ ได้ทราบเรื่อง จากนั้นก็ประดิษฐานไว้ในที่คนทั่วไปเห็นได้ชัดเจน

ต่อมาเมื่อพ้นสมัย คนรุ่นหลังไม่เห็นประโยชน์และความสำคัญของจารึก ทั้งยังอ่านไม่ได้หรือไม่เข้าใจข้อความที่อยู่ในจารึก เห็นเป็นเพียงแผ่นศิลาที่น่าจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ จึงนำมาปรับใช้ใหม่ ในกิจการอื่นตามความเหมาะสมในยุคสมัยของตน ด้วยเหตุดังกล่าว จึงพบว่าศิลาจารึกวัดพระงาม ได้เปลี่ยนหน้าที่มาเป็นส่วนประกอบของฐานเจดีย์ ดังที่เห็นเมื่อแรกพบนั่นเอง

คำจารึก

คำอ่าน

บรรทัดที่	คำจารึก	บรรทัดที่	คำอ่าน
๑.	ขยติกมลเยาเนะศุภฤตศมีขณฺฑานํ ปฤคฺคิตตฺนุทีปตฺยากรานตทิงมณฺฑลเยาะ ธรรณิธรรณิตเมธสมฺมเตสมิ _____ _____	๑.	ขยติกมลโยเนะศุภฤตศมีขณฺฑานํ ปฤคฺคิตตฺนุทีปตฺยากรานตทิงมณฺฑลโยะ ธรรณิธรรณิตเมธสมฺมเตสมิ _____ _____
๒.	สํคราเมขุมฺเขนฺทฺนาสวทศนฺเขยตสฺนามฤตสฺยณฺทินา สนทฺเยยาคฺวิศารทะปรียรโณทาตานยชฺฌศฺสุจํ ศฺริมทฺวงศรฺฐนธฺระปฤถฺยศา _____ _____	๒.	สํคราเมขุมฺเขนฺทฺนาสวทศนฺโฆยตสฺนามฤตสฺยณฺทินา สนทฺโยคฺวิศารทะปรียรโณทาตานยชฺฌศฺสุจํ ศฺริมทฺวงศรฺฐนธฺระปฤถฺยศา _____ _____
๓.	อธฺยษิตาวตฺรณสฺตริทไเศปฤถฺยิยา ... (ต) การนิครหฤตเสทสซ (มม) นานา _____ (ย) เทธรรตการตฺตยฺคิ _____ _____	๓.	อธฺยษิตาวตฺรณสฺตริทไเศปฤถฺยิยา ... (ต) การนิครหฤตเสทสซ (มม) นานา _____ (ย) เทธรรตการตฺตยฺคิ _____ _____
๔.	เตนาตฺยทฺภูตปารุเชณหิมาตีรฺตฺวาปฺริตฺชยฺวารณฺณวํ ภฺกตฺวาสทฺวิชฺยา (ภิ) ธานมมฤตํ . . . _____ ภฺกตฺวาสทฺศคฺฤเหษวิปฺถฺวิตตํ _____ _____	๔.	เตนาตฺยทฺภูตปารุเชณหิมาตีรฺตฺวาปฺริตฺชยฺวารณฺณวํ ภฺกตฺวาสทฺวิชฺยา (ภิ) ธานมมฤตํ . . . _____ ภฺกตฺวาสทฺศคฺฤเหษวิปฺถฺวิตตํ _____ _____
๕.	ศฺรียานํทิมิรฺงคฺมปฺริตฺปฺรสาทฺสทินาขยาปฺรี สาทฺทวารวตีวิภูติมหตฺติชฺยาตยาถาไวษณฺวี เอตจ . . . ปี _____ _____ นาม (น) ามยา	๕.	ศฺรียานํทิมิรฺงคฺมปฺริตฺปฺรสาทฺสทินาขยาปฺรี สาทฺทวารวตีวิภูติมหตฺติชฺยาตยาถาไวษณฺวี เอ ตจ . . . ปี _____ _____ นาม (น) ามยา
๖.	โกศารตถํสุวิภูษณํปศฺุปเตสฺตฺริงศฺจจตุทฺกาลจณํ เก (ษ) ต (ร) ส [ถ] ปีศตตฺรยํ . . . (ส) ขยาต. กศต... เรณฺนาณจจตฺศตตฺษทิกทฺวยรฺทฺธ (ต) ณจ [วฏฺ] ฎกา อิเตยตตฺปรเมศฺวรสฺยล . ตฎา (น) ศีลาป (ท) ฎก	๖.	โกศารตถํสุวิภูษณํปศฺุปเตสฺตฺริงศฺจจตุทฺกาลจณํ เก (ษ) ต (ร) ส [ถ] ปีศตตฺรยํ . . . (ส) ขยาต. กศต... เรณฺนาณจจตฺศตตฺษทิกทฺวยรฺทฺธ (ต) ณจ [วฏฺ] ฎกา อิเตยตตฺปร (เม) ศฺวรสฺยล . ตฎา (น) ศีลาปทฎก

ผู้อ่าน :

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ : ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณ ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร

นายเทิม มีเต็ม : ผู้ทรงคุณวุฒิ ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร

นางสาวยุเรศ วุฑธีรพล : นักภาษาโบราณชำนาญการ หัวหน้ากลุ่มงานทะเบียนและบริการ

นางสาววรพร อังกรชัยชัย : นักภาษาโบราณชำนาญการ หัวหน้ากลุ่มงานสำรวจเอกสารโบราณ

คำจารึก

1. Jayati kamalayoneḥ śūbhṛāśmighṛtāṇaṃ
prgalitanudīptyākṛāntadīṇmaṇḍalo yah |
dharanīdharanītam dhesammatesmi _____
2. saṃgrāmeṣu mukhendunā svadaśanajotsnāmṛtasyandīnā
[sanatyoga]viśāradaḥ priyaraṇo dātānayaḥkīśśūcī
... śrīmadvaṇśadhurandhamārah prthuyasā _____
3. adhyeṣitāvatarāṇas tridaśaiḥ prthivyāṃ
... (t) kāranigrahakṛtesadasaj (mma) nānā
... (yā) d edharatakārttayugi _____
4. tenātyadbhūtapauruṣeṇa himayā tīrtvā pratijñāṇṇavaṃ
bhuktvā sadvijayā (bhi) dhānam amṛtaṃ . ī . ā ..
_____ kṛtvādarśagrheṣvivaṇṇatāṃ _____
5. śrīyānaṃ dimirīṅgama pratipuram sā hastinākhyāpurī
sā ca dvāravativibhūtimahatī khyātā yathā vaiṣṇavī
_____ etac . āpi _____ nām (nā) myā _____
6. kośārtthaṃ suvibhūṣaṇaṃ paśūpates triṇśacūtaṃ kāñcanaṃ
k (ṣe) t (ra) s [thā] pīśatatrayaṃ . i . i .. (saṃ) khyāta . kaśata...
dhenūnāḥ cacatuśśataṃ ṣaḍadhikadyaddham śa (ta) ṅ cvṛtaḥka
ityetat parameśvarasya li . taḥ (naṃ) śīlāpattaka

คำแปล

(พระราชฯ) ไททรงชนะรอบทิศ ทรงชนะรัศมีอันบริสุทธิ์
ผุดผ่องของพระพรหมที่แผ่ไปด้วยแสงที่แผ่ออกไปจากพระวรกาย
ของพระองค์.....ซึ่งความเจริญรุ่งเรืองที่แผ่นดินรองรับไว้.....

ในสงคราม ด้วยพระพักตร์ที่งามเหมือนดวงจันทร์.....
ที่ไหลออกมาเหมือนน้ำอมฤตที่ไหลออกมาจากแสงจันทร์คือพระหนต์
ของพระองค์.....พอพระทัยในการสงคราม มีพระทัยกว้าง ทรง
ประกอบอภัยพิธิ (สม่าเสมอ?).....บริสุทธิ์.....พระองค์ทรงใส่พระทัย ใน
พระราชธุระแห่งราชวงศ์ที่รุ่งเรืองของพระองค์ การอวดารลงมาบน
แผ่นดิน(ของพระองค์?) ได้รับการร้องขอโดยพวกเทพ เพื่อปราบ.....
มีพระเกียรติยศที่แผ่ไปกว้างไกล.....ด้วยความกล้าหาญที่น่า
อัศจรรย์ยิ่ง (พระราชฯ) นั้น เมื่อได้ข้ามพ้นคำปฏิญญาที่ยิ่งใหญ่ดัง
มหาสมุทรด้วยความหนาวเย็น ได้เสวน้ำอมฤตที่ชื่อว่าสหัสวิชัยะ
(ชัยชนะที่แท้จริง) เมื่อได้สร้าง.....เหมือนของคนทั้งหลายที่กำลัง
เข้าไปในเรือนกระจก (เมือง?) ที่มีรังคะ เป็นเหมือนยานของพระลักษมี
เป็นเมืองที่ไม่มีเมืองใดเทียบได้ เมืองนั้นก็เหมือนหัตถินาปุระและคือ
เมืองทวารวดีซึ่งยิ่งใหญ่เนื่องจากความเจริญรุ่งเรืองเหมือนเมืองของ
พระวิษณุ.....ที่มีชื่อว่า.....โดยข้าพเจ้า

เครื่องประดับที่ดีสำหรับท้องพระคลังของพระปศุบดี (คิวง)
(ได้แก่?) ต้นมะม่วงทอง ๓๐ ต้น ผู้.....นาจำนวน ๓๐๐ (คน?)
นับได้.....จำนวน...ร้อย.....แม่โคจำนวน ๔๐๐ ตัว นกคุ่มจำนวน
๑๕๖ ตัว สิ่งของที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นของพระปรเมศวร.....ของฝั่ง
(ขอบ) ทั้งหลาย...แผ่นดินลา

คำอธิบายเพิ่มเติม

๑. เป็นที่เข้าใจกัน (= สมย = Poetical convention) ในหมู่วิสาณสกฤตว่าแสงจันทร์เป็นน้ำอมฤต ในที่นี้กวีเปรียบว่าพระหนต์ของ
พระเจ้าแผ่นดินชาวตั้งแสงจันทร์จึงเหมือนกับมีน้ำอมฤตไหลออกมา
๒. หัสตินาปุระ คือ เมืองในมหาราษฏระ พระเจ้าหัตตินเป็นผู้สร้างเชื่อกันว่าอยู่ห่างจากกรุงเดลีไปทางเหนือประมาณ ๘๐ กิโลเมตร
เป็นบริเวณที่สงครามมหาภารตะเกิดขึ้น
๓. ทวารวดี หรือทวารวดี เป็นชื่อหนึ่งของเมือง ทวารกา ที่พระกฤษณะทรงสร้างขึ้นปัจจุบันอยู่ริมทะเลอาหรับตะวันตกสุดของ
รัฐคุชราต ประเทศอินเดีย พระกฤษณะเป็นอวตารปางที่ ๘ ของพระวิษณุ
๔. ปศุบดี เป็นพระนามหนึ่งของพระคิวง ในอินเดียได้ ทำรูปเป็นเทพมี ๔ กร ถือขวานและถือกวางไว้ในหัตถ์ ถือกันว่าเป็นเทพคุ้มครอง
สัตว์เลี้ยง ไศวนิกายกลุ่มหนึ่งมีชื่อว่าปาศุปะตะ ซึ่งมาจากพระนาม ปศุบดีของพระคิวง เชื่อกันว่าไศวนิกายกลุ่มนี้เกิดขึ้นในรัฐคุชราต
ประเทศอินเดียประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๗ ผู้ก่อตั้งนิกายคือ ลกุลิสะ นิกายปาศุปะตะ ถูกกล่าวถึงในจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง
เช่นเดียวกัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา
ถอดเป็นอักษรโรมันและแปล

TRIPITAKA (THREE BASKETS OF BUDDHIST CANON)

The first edition of Tripitaka was published in Thai script, Pali in the reign of King Chulalongkorn (Rama V) by sorting out the Tripitaka and published in the form of book which took as long as six years from 1888 to 1893. The main task covered copying the Tripitaka in Khmer, Pali on palm leaf manuscripts to Thai script, Pali, then reviewed, corrected and published in a set of 39 books totally 1,000 sets as part of the celebration on the 25th anniversary of King Chulalongkorn's accession to the throne in the year 112 of the Ratanakosin Era (1893).

Contents of the Tripitaka or Dharma discipline serve as the practical guidelines to attain the ultimate spiritual goal in Buddhism which is Nirvana according to Pali canon saying “sappa thuk nissarana nirvana satchachi karana tathaya” translated as “deeds to attain nirvana blowing out all sufferings”. Hence, the Tripitaka is regarded the most sacred text of Buddhism. It is respected, preserved and developed according to global advancement by Buddhists from time to time in different ways ranging from memorizing, word of mouth or written records to printing from keyboard and make a big number of records possible accordingly. For this reason, passing down Buddhism by memorizing, word of mouth, copying and written records was no longer practiced. Meanwhile, publishing the Tripitaka in books arose to replace the ancient palm-leaf records or Samut Khoi (Thai long book made of pulp from trees of the family Uricaceae). Regarding this issue, passing down the Tripitaka was undertaken by compiling the Buddha's teachings parts into separate categories. Indeed, it was helpful to memorize for further dissemination which was called the Sangha Council for commentary on the Buddhist discipline. At least, there happened to be more than ten occurrences of commentaries by the Sangha Council in the Buddhist countries namely; Sri Lanka, Myanmar, Thailand, Lao PDR, Vietnam and Tibet. Nonetheless, only five commentaries were admitted for accurate review and sorting out Buddha's teachings in line with the Lord Buddha's words. Around B.E. 500 after the Fifth Council which was internationally acknowledged, those countries organized the review in their own kingdom, thus caused a problem on counting different times of the commentary. For Thailand, compilation of the Tripitaka review took place eleven times. The Tenth Council organized in Thailand turned out to be the third time for the Tripitaka review here. It was the first of its kind that King Chulalongkorn had graciously altered the palm-leaf Tripitaka in Khmer to Thai scripts using Thai Phinthu (unambiguos transliteration of Pali-Sanskrit to Thai and vice versa) and published in books. This was the important transition in the history of the ancient script circle as the Sangha and laypeople scholars gathered to transform Khmer to Thai scripts. At the same time, they examined if any mistakes emerged in the Tripitaka. Upon finalized, the Thai Tripitaka was published for the first time in the world. By the royal command, the edition was soon distributed to major royal monasteries across the country, including libraries and overseas universities in England, France, Germany, Denmark, Spain, Portugal, Sweden, the United States of America, Japan and Russia, for instance.

Translated by Sukanya Phromphon

พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทย สมัยรัชกาลที่ ๕

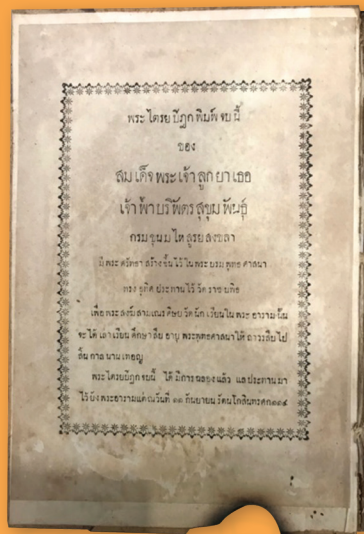
พระไตรปิฎก ฉบับพิมพ์อักษรไทยครั้งแรกของโลก

วัฒนา พึ่งชื่น*

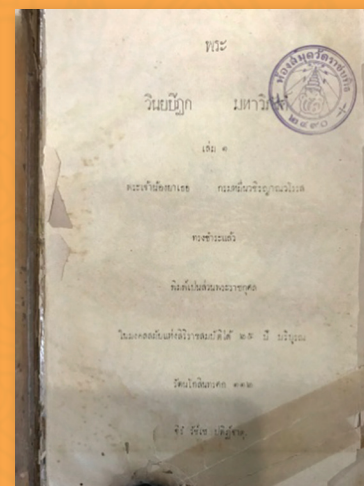
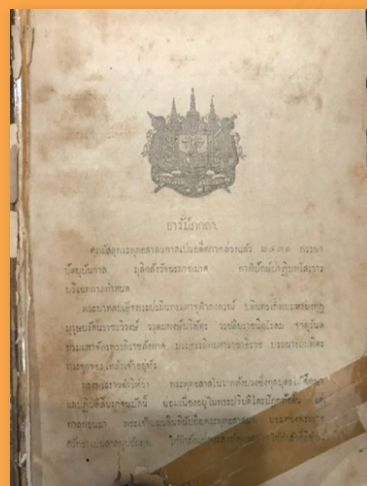
ที่มาของบทความ

เมื่อวันที่ ๓ มกราคม ๒๕๖๑ ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ มีบัญชาให้สืบค้นข้อมูลหนังสือเล่มหนึ่งซึ่งเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังนำมา โดยแจ้งว่าวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ได้สำรวจพบอยู่ภายในวัด จิงทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร สำนักพระราชวังจึงต้องการทราบว่าเป็นหนังสืออะไร และต้องการให้ดำเนินการอนุรักษ์ต่อไป

* นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

วัดราชบพิธฯ สำนวณพบพระไตรปิฎก ฉบับพิมพ์อักษรไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ภายในวัดแล้วทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร

พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม ๑

จากการสืบค้นข้อมูลหนังสือดังกล่าว เป็นพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทย ภาษาบาลี สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เป็นเล่ม ๑ ชื่อตามที่ดีพิมพ์ คือ พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ จะต้องรวมอีก ๓๘ เล่มจึงครบชุด แต่ละเล่มในชุดหนึ่ง ๆ จะมีชื่อแตกต่างกันไปตามหมวดหมู่ในพระไตรปิฎก พระวินัยปิฎก มี ๕ หมวดใหญ่ ได้แก่ มหาวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวารวรรค ในมหาวิภังค์นี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับศีล ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุ แบ่งเป็น ๒ เล่ม เล่ม ๑ เนื้อหาว่าด้วยเวรณชกัณท์ - อนียตกัณท์ เล่ม ๒ เนื้อหาว่าด้วย นิสสัคคิกัณท์ จนจบ เสขยิกัณท์

เล่มที่ปรากฏนี้เป็นของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนมหิสรรยสงขลา มีศักราชสร้างขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา ทรงอุทิศประทานไว้วัดราชบพิธ เพื่อพระสงฆ์สามเณรศิษย์วัดและนักเรียนในพระอารามจะได้ศึกษาสืบทอดพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎกชุดนี้ได้มีการฉลองแล้วและประทานมายังพระอาราม ณ วันที่ ๑๑ กันยายน ร.ศ. ๑๑๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๘ คือเมื่อ ๑๒๓ ปีที่ผ่านมา

ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

พระพุทธศาสนา เกิดขึ้นในโลกตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จนตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ เห็นแจ้งอริยสัจสี่ ในวันเพ็ญ เดือนหก ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี จนถึงปัจจุบัน รวมอายุพระพุทธศาสนาได้ ๒,๖๐๖ ปี มีศาสนธรรม ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล และศาสนพิธี เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ยุคสมัย และบริบทของสังคมที่น้อมรับพระพุทธศาสนามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิต

ศาสนธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่รวมสาระสำคัญของศาสนาคือตัวหลักธรรม คำสอนแนวทางปฏิบัติในการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เพื่อให้ศาสนาดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานหรือตลอดไป ซึ่งในทางคติความเชื่อของพุทธศาสนิกชน พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ถึง ๕,๐๐๐ ปี จึงสิ้นสุดในหนึ่งยุคของพระศาสดานั้น ๆ เป็นอันว่าเมื่อนับจากปีปัจจุบันคือ พุทธศักราช ๒๕๖๑ พระพุทธศาสนาในยุคพระศาสดาที่ชื่อว่าพระโคตม จะมีอายุต่อไปอีก ๒,๔๓๙ ปี

ศาสนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ คือ หลักความจริงแท้ ๔ ประการ อยู่ในฝ่ายของเหตุและผล ซึ่งมีเหตุปัจจัยสนับสนุนการเกิดขึ้นหรือความดับของสรรพสิ่ง มิใช่ความบังเอิญ ทุกสรรพสิ่งมีความเกี่ยวเนื่อง เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” คือหลักการของผลที่เกิดมาจากเหตุว่า “สิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี สิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ และสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี” อยู่ในวงล้อของการเกิดและดับเป็นลำดับอาศัยกันเกิดและดับจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปฏิจจสมุปบาท” คือ เป็นสภาพที่ต้องอาศัยเกี่ยวเนื่องกันเกิดและดับ ไม่สามารถเกิดและดับโดยลำพังได้

ในยุคพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสาวกและเผยแผ่ศาสนธรรมตามหลักการดังกล่าวด้วยวาจาที่เรียกว่า “พระพุทธพจน์” ยังไม่มีการจดจารจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร และมีพุทธสาวกทรงจำพระสัทธรรมจากพระโอษฐ์แล้วแสดงธรรมของพระองค์สืบ ๆ กันมา บางองค์มีความเป็นเลิศในการทรงจำคำสอนจากพระโอษฐ์ หรือแม้กระทั่งเป็นเลิศในการแสดงพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า กระบวนการทรงจำ ด้วยการฟังแล้วแสดงหรือบอกต่อ ๆ กันมานี้เรียกว่า “มุขปาฐะ” คือ วิธีสารถยาคัมภีร์โดยใช้การพูด หรือแสดงเรื่องราวด้วยวาจา แล้วปฏิบัติตามแนวทางการสอนจากรุ่นสู่รุ่น เป็นวิธีการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติจากสำนักครูอาจารย์ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ในครั้งพุทธกาลจึงมีสำนักครูอาจารย์หลายสาย เช่น สำนักพระมหากัสสปะ สำนักพระสารีบุตร สำนักพระอุบาลี เป็นต้น

พระพุทธเจ้าแสดงโอวาทปาติโมกข์

ซึ่งถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาแก่มุสาวก

ที่มา : <http://www.learntripitaka.com/History/Buddhist.html>

เมื่อพระภิกษุสงฆ์มีปัญหาเกี่ยวกับข้อปฏิบัติการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่หรือเกิดข้อสงสัยในคำสอนเกี่ยวกับการอบรมจิตให้ผ่องใสหมดจดของนักบวชในพระพุทธศาสนา ก็ให้หมู่สงฆ์วินิจฉัยลงความเห็นหาข้อยุติ หรือพากันไปเข้าเฝ้าทูลถามพระพุทธเจ้าโดยตรง ระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกัน รวมทั้งข้อวินิจฉัยปัญหาความประพฤติของภิกษุสงฆ์ในสมัยนั้น จึงเป็นพุทธบัญญัติหรือแนวทางในการปฏิบัติอันเป็นบรรทัดฐานทางจารีตของหมู่สงฆ์ เรียกว่า **พระวินัย** ส่วนหลักธรรมคำสอน ที่แสดงสภาวะการปฏิบัติทางจิตเพื่อฝึกอบรมจิตสู่สภาวะจิตที่ผ่องใส ซึ่งอยู่ในลักษณะยกบุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ เป็นอุทาหรณ์แบบปุจฉาธิฐานเรียกว่า **พระสูตร** คำสอนในลักษณะสภาวะธรรมล้วน ๆ เกี่ยวกับจิต เจตสิก รูป และนิพพาน หรือสภาวะจิตที่กระทบอารมณ์ต่าง ๆ เรียกว่า **พระอภิธรรม** ทั้งพระสูตรและพระอภิธรรมรวมกัน เรียกว่า **พระธรรม** เมื่อรวมทั้งสองส่วนคือพระธรรมและพระวินัยเข้าด้วยกันจึงเรียกว่า **พระธรรมวินัย** หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **พระไตรปิฎก** เพราะเป็นที่รวมกันของพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

พระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎก ถือได้ว่าเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อการบรรลุจุดสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน ตามพระบาลีที่ว่า “**สพฺพทุกฺขนิสฺสรณนิพฺพานสจฺฉิณฺทรณตฺถาย**” แปลว่า “**เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานอันสลัดออกจากทุกข์ทั้งปวง**” ดังนั้นพระไตรปิฎก จึงเป็นหลักใหญ่หรือเป็นคัมภีร์สูงสุดของพระพุทธศาสนาที่พุทธสาวกหรือพุทธบริษัทเคารพ หวงแหนและดูแลรักษาสืบต่อกันมา ซึ่งเป็นไปตามวิวัฒนาการความเจริญทางโลกในรูปแบบทรงจำบอกต่อ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรตัวเขียนลงบนวัสดุรองรับการบันทึก เช่น ศิลา แผ่นโลหะ อิฐ ไม้ ใบไม้ หรือวัสดุแปรรูปจากธรรมชาติ เช่น กระดาษสา สมุดข่อย และกระดาษฝรั่ง เป็นต้น

การสังคายนาพระไตรปิฎก

พัฒนาการอีกประการหนึ่ง ในการสืบต่อพระไตรปิฎกโดยรวบรวมหลักธรรมคำสอนให้เป็นหมวดหมู่เพื่อการจดจำเรียกว่าการสังคายนาพระธรรมวินัยหรือร้อยกรองพระธรรมวินัย วิภีพิเศย สารานุกรมเสรี ได้กล่าวถึงการสังคายนาพระธรรมวินัยไว้ว่า

“การสังคายนาคือการประชุมตรวจชำระสอบทานและจัดหมวดหมู่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน ตามศัพท์ “สังคายนา” หมายถึง สวดพร้อมกัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สังคีติ” แปลว่า สวดพร้อมกัน มาจากคำว่า คายนา หรือ คีติ แปลว่า การสวด สัมผัส พร้อมกัน คำนี้มีมูลเหตุมาจากวิธีการสังคายนาพระธรรมวินัย ที่เรียกว่าวิธีการ ร้อยกรองหรือรวบรวมพระธรรมวินัยหรือประมวลคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มีวิธีการคือ นำเอา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงจำไว้มาแสดงในที่ประชุมพระสงฆ์ จากนั้นให้มีการซักถามกัน จนกระทั่งที่ประชุมลงมติว่า เป็นอย่างนั้นแน่นอน เมื่อได้มติร่วมกันแล้วในเรื่องใด ก็ให้สวดขึ้น พร้อมกัน การสวดพร้อมกันแสดงถึงการลงมติร่วมกันเป็นเอกฉันท์และเป็นการทรงจำกันไว้ เป็นแบบแผนต่อไป”^๑

การสังคายนาในพระพุทธศาสนาที่รับทราบกันโดยทั่วไปมีด้วยกันหลายครั้ง ในบรรดา การสังคายนาทั้งหมดที่เกิดขึ้น ณ ประเทศต่าง ๆ ที่มีการนับถือพระพุทธศาสนา เช่น ศรีลังกา เมียนมา ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม และทิเบต เป็นต้น มีไม่น้อยกว่า ๑๐ ครั้ง แต่การสังคายนา ที่ได้มีการยอมรับกันว่าเป็นการตรวจ ชำระ สอบทาน จัดระเบียบหลักธรรมคำสั่งสอนใน พระพุทธศาสนาให้สะอาดถูกต้องตามพระพุทธพจน์อย่างแท้จริงอาจประมวลมาได้ ๕ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑ ปฐมสังคายนา ภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน ปราภเหตุเมื่อกาลที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้เพียง ๗ วัน มีสุภทัชะบรรพชิตกล่าวจาบจ้วง พระธรรมวินัยว่า พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานเสียก็ดีแล้ว เพราะเมื่อยังพระชนม์ชีพอยู่ได้ บัญญัติกฎระเบียบต่าง ๆ ทำให้อยู่ในพระธรรมวินัยอย่างลำบาก พระมหากัสสปเถระได้ยืน ดั่งนั้นจึงมีดำริรวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ถูกต้องตามพุทธวจนะ ให้มีการประชุมสงฆ์ รวมทั้งสิ้น ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นพระอรหันต์ ทำการสังคายนารวบรวมหลักธรรมคำสั่งสอนอย่างเป็น ระเบียบ ให้เป็นหมวดหมู่ ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาชื่อเวภารบรรพต ใกล้เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ กระทำอยู่ ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จ แนวทางการวางระเบียบพระธรรมวินัยในครั้งนั้น จัดเป็นรูปแบบที่เรียกว่า พระไตรปิฎก

ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์
ประเทศอินเดีย สถานที่ทำสังคายนา ครั้งที่ ๑
ที่มา: <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?t=47652>

^๑ วิกีพีเดีย. การสังคายนาในศาสนาพุทธ. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑, จาก: <http://th.m.wikipedia.org>.

ครั้งที่ ๒ ทูลสังคายนา ใน พ.ศ. ๑๐๐ บรรณเหตุข้อปฏิบัติย่อหย่อนของพวกภิกษุวัชชีบุตรซึ่งขัดกับพระวินัยพุทธบัญญัติ พระยสะกัณทกบุตรจึงได้ชักชวนพระเถระผู้ใหญ่ประชุมพิจารณาวินิจฉัย ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยเพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาสืบไป มีพระอรหันต์เข้าร่วมเป็นสังคีติการกสงฆ์จำนวน ๗๐๐ รูป ณ วาฬิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ชมพูทวีป (อินเดีย) กระทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ

เมืองเวสาลี ประเทศอินเดีย สถานที่ทำสังคายนา ครั้งที่ ๒
ที่มา: <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?t=47652>

๑ ใน ๘๐ เสาของท้องโอง (ในภาพ : เป็นเสาด้านที่ฝังอยู่ในดิน)
วัดโคโคาราม เมืองปาฏลิบุตร (เมืองปัตนะ) ประเทศอินเดีย
สถานที่ทำสังคายนา ครั้งที่ ๓
ที่มา: <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?t=47652>

ครั้งที่ ๓ ตติยสังคายนา ใน พ.ศ. ๒๓๕ บรรณเหตุเดียริย (พวกนักบวชนอกศาสนา) ปลอมมาบวชในพระพุทธศาสนา ด้วยเห็นแก่ลาภสักการะและบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราชให้มีการสอบสวนสะสางกำจัดพวกเดียริยปลอมบวชโดยการให้สละสมณเพศประมาณ ๖๐,๐๐๐ รูป แล้วประชุมพระอรหันต์เป็นสังคีติการกสงฆ์ จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ณ โอโคการาม กรุงปาฏลิบุตร ชมพูทวีป (อินเดีย) กระทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ เมื่อสังคายนาเสร็จแล้วได้มีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ รวม ๙ สาย เพื่อจะได้ให้การอุปสมบทแก่ผู้เลื่อมใสได้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย

ครั้งที่ ๔ จตุตถสังคายนา ใน พ.ศ. ๒๓๘ บรรณเหตุหลังจากที่พระมหินทเถระและคณะออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีปประมาณ ๓ ปี ประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาดั้งมั่นในลังกาทวีปและวางรากฐานให้พระสงฆ์ลังกาท่องจำพระพุทธพจน์ จึงเป็นประธานสงฆ์ในการทำสังคายนา โดยมีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์แห่งลังกาทวีปเป็นองค์อุปถัมภ์ มีพระอรหันต์เข้าร่วมประชุม ๓๘ รูป พระเถระผู้จดจำพระไตรปิฎกอีกจำนวน ๙๖๒ รูป กระทำอยู่ ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๕ ปัญจมสังคายนา ใน พ.ศ. ๔๓๓ บรรณเหตุคณะสงฆ์ลังกาและฝ่ายอาณาจักรเห็นว่า พระธรรมวินัยหรือพระพุทธพจน์ที่ได้สังคายนาไว้แต่ก่อน ๆ นั้น มีความสำคัญมาก เปรียบเสมือนรากแก้วในพระพุทธศาสนา ถ้าต้องการจะรักษาพระธรรมวินัยให้ดำรงอยู่สืบไปด้วยวิธีการท่องจำดังที่เคยถือปฏิบัติมาอาจมีข้อวิปัสสคลาดเคลื่อนได้ง่าย เพราะความจำของภิกษุผู้ยังปุถุชนเสื่อมถอยลงอาจมีข้อผิดพลาดเลอะเลือน ในการสังคายนาครั้งนี้ จึงได้ตกลงจารึกพระธรรมวินัย

เจดีย์ธูปาราม (Thuparama Pagoda) เมืองอนูราชปุระ
ประเทศศรีลังกา สถานที่ทำสังคายนา ครั้งที่ ๔
ที่มา: <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?t=47652>

วัดอาโลกวิหาร (Alu Vihara) เมืองมะตะเล ประเทศศรีลังกา
สถานที่ทำสังคายนา ครั้งที่ ๕
ที่มา: <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?t=47652>

หรือพระพุทธพจน์เป็นภาษามคร (บาลี) ลงในใบลาน พร้อมทั้งคำอธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่า อรรถกถา นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการจารึกพระธรรมวินัยเป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษร พระไตรปิฎกลายลักษณ์อักษร จึงมีขึ้นเป็นฉบับแรกในพระพุทธศาสนา โดยมีพระรักขิตมหาเถระ เป็นประธานสงฆ์ พระเจ้าวัฏฏคามณิภักย์ เป็นองค์อุปถัมภ์ มีพระสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ และพระสงฆ์ภุชชชฌาจารย์ประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์ จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ณ อาโลกเลนสถาน มตเลนชนบท ในลังกาทวีป กระทำอยู่ ๑ ปี จึงสำเร็จ

การนับครั้งสังคายนาในประเทศนับถือพระพุทธศาสนา

การสังคายนาทั้ง ๕ ครั้งนี้ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท จนกระทั่งพระพุทธศาสนาถึงความเจริญรุ่งเรือง มีมหาชนยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากและมีการเผยแผ่ศาสนาธรรมคำสอนไปยังดินแดนอื่นนอกเหนือจากชมพูทวีป โดยเฉพาะดินแดนที่พระพุทธศาสนาดังมั่นยั่งยืนในแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ศรีลังกา เมียนมา ไทย ลาว และกัมพูชา เป็นต้น

ภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๕ ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยสากลแล้ว เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ เป็นต้นมาหรือเมื่อประมาณ ๑,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ทำการสังคายนาขึ้นในดินแดนของตนเป็นลำดับ มีการเชิญบรรพชิตและฆราวาสจากประเทศนับถือพระพุทธศาสนาอื่น ๆ เข้าร่วมประชุมสังคายนาบ้าง ทำกันเองเป็นการภายในประเทศบ้าง **จึงเกิดปัญหาการนับครั้งการทำสังคายนาขึ้น** เนื่องจากบางครั้งเป็นที่ยอมรับโดยประเทศส่วนใหญ่ บางครั้งยังไม่เป็นที่ยอมรับอันเนื่องจากวิธีการปฏิบัติหรือขั้นตอนการกระทำยังไม่เข้าข่ายการชำระตรวจสอบ เช่น การทำสังคายนาในลังกาครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘ (ที่ทราบกันทั่วไปว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๔ จตุตถสังคายนา) อ้างเหตุผลในการทำสังคายนาว่า เพื่อให้พระศาสนาตั้งมั่น มติของฝ่ายพม่าไม่ยอมรับเป็นสังคายนา เนื่องจากมีระยะห่างจากการสังคายนาครั้งก่อนเพียง ๓ - ๔ ปีเท่านั้น ความวิปาสคาลเคลื่อนของพระธรรมวินัยยังไม่ชัดเจนพอที่จะยกเป็นข้ออ้างในการทำสังคายนาได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงนับครั้ง

การทำสังคายนาไม่เหมือนกัน โดยยึดหลักการทำสังคายนาที่อินเดียเป็นต้นเค้าแล้วนับการทำสังคายนาที่ตนยอมรับหรือที่ประเทศของตนจัดทำขึ้นเป็นครั้งต่อ ๆ ไปตามลำดับ ดังนี้

ลังกา ยอมรับการทำสังคายนาตามสากลครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๕ และเมื่อประมาณ ๑๕๐ ปีที่ผ่านมา คือใน พ.ศ. ๒๔๐๘ ได้มีการทำสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง ณ รัตนปุระ ในลังกา โดยพระเถระชื่อหิกขพุเว สิริสุมังคละ เป็นหัวหน้าในการทำสังคายนา กระทำอยู่ ๕ เดือนจึงสำเร็จ แต่การทำสังคายนาในครั้งนี้เป็นเพียงการบันทึกของชาวลังกาเองเท่านั้น เป็นที่รู้จักเฉพาะในประเทศลังกา ไม่เป็นที่รับรู้กันทั่วไป กล่าวโดยสรุปลังกายอมรับการทำสังคายนาทั้งหมด ๖ ครั้ง คือการทำสังคายนาที่กระทำในอินเดีย ๓ ครั้ง และกระทำในลังกาเองอีก ๓ ครั้ง

พม่า ยอมรับการทำสังคายนาทั้งหมด ๖ ครั้ง คือในอินเดีย ครั้งที่ ๑ - ๓ และการทำสังคายนาในลังกา ๑ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ ซึ่งได้มีการตรวจสอบชำระแล้วจารลงในใบลานแทนการทรงจำแบบมุขปาฐะ ถือเป็นครั้งที่ ๔ ของพม่า ต่อมาพม่ามีประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกบาลี ๒ ครั้ง และยอมรับการทำสังคายนาของตนเอง ๒ ครั้งนั้น ถือว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๕ และครั้งที่ ๖

ครั้งแรกที่ทำสังคายนาเอง พม่าถือว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๕ ต่อจากการที่ลังกาจารพระไตรปิฎกลงในใบลาน การสังคายนาครั้งนี้ทำที่เมืองมัณฑเล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ มีพระสงฆ์ผู้คงแก่เรียนประชุมกัน ๒,๔๐๐ รูป ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้ามินดง โดยพระมหาเถระ ๓ รูป คือ พระชาคราภิวังสะ พระนรินทาทิยะ และพระสุมังคลสามี ผลัดกันเป็นประธาน ชำระบาลีพระไตรปิฎกแล้วจารกลงบนแผ่นหินอ่อนจำนวน ๗๒๙ แผ่น ประชุมทำกันอยู่เป็นเวลา ๕ เดือน

ครั้งที่ ๒ ที่ทำสังคายนาเอง พม่าถือว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๖ เรียกว่า ญาณสังคายนา หรือญาณสังคีติ กระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๕๐๐ (พม่านั้นพุทธศักราชเร็วกว่าไทย ๑ ปี จึงตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๗ - ๒๔๔๘ ของไทย) เป็นการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษอย่างยิ่งใหญ่ของพม่า การสังคายนาครั้งนี้ พม่าได้สร้างคูหาขนาดใหญ่มีที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒,๕๐๐ รูป ณ กรุงย่างกุ้ง และเชิญพุทธศาสนิกชนประเทศต่าง ๆ เข้าร่วมด้วย โดยเฉพาะประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ลังกา ไทย ลาว และเขมร ถือว่าเป็นประเทศสำคัญในการสังคายนา เนื่องจากถือพระไตรปิฎกบาลีเช่นเดียวกัน จัดให้มีสมัยประชุมของแต่ละประเทศ โดยให้ประมุขหรือผู้แทนประเทศนั้น ๆ เป็นประธานของแต่ละสมัยประชุม เสร็จแล้วได้พิมพ์พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับอักษรพม่าแจกจ่ายไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก

การนับครั้งสังคายนาในประเทศไทย

ประเทศไทยยอมรับการทำสังคายนาทั้งหมด ๑๑ ครั้ง^๒ โดยถือการสังคายนาที่รับรู้กันโดยทั่วไป ๕ ครั้ง นับเป็นครั้งที่ ๑ - ครั้งที่ ๕ ตามลำดับ และยอมรับการทำสังคายนาที่เกิดขึ้นต่อ ๆ มา ดังนี้

ครั้งที่ ๖ ใน พ.ศ. ๙๕๖ ได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยการแปลและเรียบเรียงอรรถกถา (คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก) พระพุทธโฆสเถระ (หรือที่ไทยเรานิยมเรียกว่า พระพุทธโฆษาจารย์) ซึ่งเป็นพระมหาเถระชาวชมพูทวีป ผู้เปรี๊ญปราดมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก

^๒ พลังจิต. การสังคายนาพระไตรปิฎก ๑๑ ครั้ง และในประเทศไทย. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑, จาก: <https://palungjit.org/>.

และนับเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี เห็นว่าคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก นั้นสมบูรณ์ บริบูรณ์ เป็นภาษาสิงหล อยู่ในลังกาทวีป ท่านจึงเดินทางไปลังกาทวีป ขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้ามหายานามเพื่อแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เพื่อจะได้เป็นต้นติกาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) สอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก และจะได้เป็นประโยชน์กว้างขวางต่อไป นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในลังกาทวีป กระทำที่โลหปราสาท เมืองอนูราธปุระ ในลังกาทวีป พระเจ้ามหายานามเป็นประธานฝ่ายฆราวาส พระพุทธโฆสเถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ มีการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาจากภาษาสิงหล เป็นภาษามคธอักษรเทวนาครี กระทำอยู่ ๑ ปี จึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๗ ในพ.ศ. ๑๕๘๗ ทางกษัตริย์อัมบิพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน และทางราชการบ้านเมืองอัมบิพระเจ้าปรักกมพาหุเป็นประมุข เห็นว่าคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่าปาลินั้น เป็นภาษามคธ คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกซึ่งเรียกว่าอรรถกถา ก็ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ อันเป็นต้นติกาษาสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ส่วนคัมภีร์อธิบายอรรถกถาซึ่งเรียกว่า ฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาซึ่งเรียกว่า อนุฎีกา ยังมีได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ ยังเป็นภาษาสิงหลบ้าง เป็นภาษาสิงหลปะปนกับภาษามคธบ้าง ควรจะได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธให้หมดสิ้น จึงได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ดังกล่าวเป็นภาษามคธ เป็นต้นติกาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) เช่นเดียวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๔ ในลังกาทวีป พระเจ้าปรักกมพาหุเป็นประธานฝ่ายฆราวาส พระมหากัสสปเถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พร้อมด้วยการกสงฆ์ (กรรมการเฉพาะกิจสงฆ์) จำนวนกว่า ๑,๐๐๐ รูป กระทำอยู่ ๑ ปี จึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๘ ใน พ.ศ. ๒๐๒๐ พระธรรมทินมหาเถระผู้เปรี๊ยะปราดแตกฉานในพระไตรปิฎก ได้พิจารณาเห็นว่าคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ซึ่งมีอยู่ในเวลานั้นมีข้อวิปลาดคลาดเคลื่อนอยู่มาก ด้วยการจำลองหรือคัดลอกกันต่อ ๆ มาเป็นเวลานาน จึงเข้าเฝ้าถวายพระพรขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้าติโลกราช เมื่อได้รับการอุปถัมภ์แล้ว พระธรรมทินมหาเถระ ก็ได้เลือกพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกประชุมกันทำสังคายนา โดยการตรวจชำระพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา จารึกไว้ในใบลาน ด้วยอักษรธรรมของล้านนา นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๑ ในอาณาจักรล้านนาหรือประเทศไทยในปัจจุบัน กระทำ ณ วัดโพธาราม เมืองนพทิลกร คือเมืองเชียงใหม่ ประเทศไทย พระเจ้าติโลกราช หรือพระเจ้าศิริธรรมจักรพรรดิติโลกราชเป็นประธานฝ่ายฆราวาส พระธรรมทินมหาเถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พร้อมด้วยการกสงฆ์ กระทำอยู่ ๑ ปี จึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๙ ใน พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงมีพระราชศรัทธาปรารถนาจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงสืบไป ทรงทราบจากพระสงฆ์อันมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานว่า เวลานั้นพระไตรปิฎกมีข้อวิปลาดคลาดเคลื่อนมาก แม้พระสงฆ์จะมีความประสงค์จะทำนุบำรุงให้สมบูรณ์ก็ไม่มีกำลังพอจะทำได้ พระองค์จึงได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งปวงให้รับภาระในเรื่องนี้ ดังนั้น พระสงฆ์อันมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน จึงได้เริ่มทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎกพร้อมทั้งคัมภีร์สัททวาเสส (คัมภีร์ไวยากรณ์บาลี) และได้จารึกไว้ในใบลานด้วยอักษรขอม ซึ่งนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งปัจจุบันคือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นประธานฝ่ายฆราวาส สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ มีพระสงฆ์เข้าประชุมเป็นสังฆการีสงฆ์จำนวน ๒๑๘ รูป และมีราชบัณฑิตเป็นผู้ช่วยเหลือจำนวน ๓๒ คน กระทำอยู่ ๕ เดือน จึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๑๐ ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ได้ ๒๕ ปี ทรงปรารถนาจะบำเพ็ญพระมหากุศล ทรงเห็นว่าพระไตรปิฎกที่เขียนไว้ในใบลานไม่มั่นคง ทั้งจำนวนก็มากยากที่จะรักษา และเป็นตัวขอม ผู้ไม่รู้ อ่านไม่เข้าใจ จึงมีพระราชศรัทธาให้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มแบบฝรั่งขึ้นใหม่ โปรดให้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระเถรานุเถระทั้งหลายช่วยกันชำระ โดยคัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลานเป็นตัวอักษรไทย แล้วชำระแก้ไขและพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ รวม ๓๙ เล่ม เริ่มชำระและพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ จำนวน ๑,๐๐๐ ชุด นับเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยอักษรไทย นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่ทำในประเทศไทย พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นประธานฝ่ายฆราวาส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ครั้งยังเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ มีพระสงฆ์เข้าประชุมเป็นสังฆการีสงฆ์ จำนวน ๑๑๐ รูป กระทำอยู่ ๖ ปี จึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๑๑ ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบปีนักษัตร สมเด็จพระสังฆราชทรงดำริเห็นว่าพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนานั้น มีข้อผิดพลาดคลาดเคลื่อนอยู่ อันเกิดจากความประมาทพลาดพลั้งในการคัดลอกและตีพิมพ์กันต่อ ๆ มา เห็นควรทำการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจสอบชำระให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ และตีพิมพ์ขึ้นใหม่ที่เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๓๐ จึงได้เจริญพรขอความอุปถัมภ์ไปยังรัฐบาลและถวายพระพรให้การสังคายนาครั้งนี้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อได้รับงบประมาณและพระบรมราชูปถัมภ์แล้ว จึงได้ดำเนินการสังคายนา เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๕๒๘ และเสร็จสิ้นลงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๔ ที่ทำในประเทศไทย ณ พระตำหนักสมเด็จพระวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เป็นองค์อุปถัมภ์ พร้อมด้วยรัฐบาล อันมีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมหาเถระ) เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ กระทำอยู่ ๒ ปี จึงสำเร็จ

การสังคายนาในประเทศไทยมีทั้งหมด ๔ ครั้ง^๑ ดังนี้

การสังคายนาครั้งที่ ๑ พระเจ้าติโลกราชได้อาราธนาพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูป มีพระธรรมทินมหาเถระเป็นประธาน ให้ชำระอักษรพระไตรปิฎกในวัดโพธาราม ๑ ปี จึงสำเร็จ เมื่อทำการฉลองสมโภชแล้ว ก็ได้ให้สร้างมณเฑียรในวัดโพธาราม เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎก ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึกพระไตรปิฎกเป็นอักษรแบบไทยล้านนา

^๑ ธรรมบูชา. การสังคายนาในประเทศไทย. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑, จาก: <https://jiaboo7.wordpress.com/>.

สังคายนาครั้งที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สร้างพระไตรปิฎกถวายไว้ทุกอารามหลวง ทรงโปรดฯ ให้ช่างจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน แล้วปิดทองทับทั้งในปกหน้าหลังและกรอบทั้งหมด เรียกว่า “ฉบบทอง” ห่อด้วยผ้ายก เชือกที่รัดก็ถักด้วยไหมแพรเบญจพรรณ ทุกคัมภีร์จะมีชื่อกำกับไว้ ซึ่งมีฉลากงาแกะเขียนอักษรด้วยหมึกและฉลากทองเป็นตัวอักษร

สังคายนาครั้งที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลานที่มีอยู่เดิมเป็นอักษรไทย จัดพิมพ์เป็นเล่ม จำนวน ๓๙ เล่ม เป็นการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยอักษรไทยเป็นครั้งแรก การชำระจนกระทั่งจัดพิมพ์เป็นเล่มนั้น ใช้เวลาประมาณ ๖ ปี การพิมพ์ในครั้งนั้นเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่รัชกาลที่ ๕ ที่ทรงเสวยราชสมบัติมาครบ ๒๕ ปี ยังเหลืออยู่อีกส่วนหนึ่งที่ยังไม่ได้จัดพิมพ์มีจำนวน ๖ เล่ม และมีการพิมพ์เพิ่มจนครบบริบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ รวมเป็น ๔๕ เล่ม

สังคายนาครั้งที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างพระไตรปิฎกสยามรัฐเพิ่มเติมส่วนที่ยังไม่ครบในสมัยรัชกาลที่ ๕ ให้เป็นพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ จำนวน ๔๕ เล่ม ซึ่งนับว่าเป็นการเปลี่ยนครั้งสำคัญในเมืองไทย และพระราชทานแก่นานาประเทศ

การสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศไทย

การทำสังคายนาที่ไทยนับว่าเป็นครั้งที่ ๑๐ หรือเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งมีขึ้นในประเทศไทย ถือเป็นการปฏิบัติครั้งยิ่งใหญ่ในวงการสังคายนาพระพุทธศาสนา คือการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปริวรรตพระไตรปิฎกอักษรขอมจากคัมภีร์ใบลานเป็นอักษรไทยโดยใช้อักษรไทยแบบพินทุ^๔ และพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ถือเป็นประวัติศาสตร์ที่ต้องจารึกไว้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญอย่างมากในวงการอักษรโบราณ เพราะมีการระดมนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์คัดถ่ายถอดอักษรขอมเป็นอักษรไทย พร้อมทั้งชำระตรวจสอบข้อผิดพลาดคลเคลื่อนในพระไตรปิฎก จนเป็นที่ยุติแล้วโปรดให้จัดพิมพ์เป็นพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยตัวพิมพ์เป็นครั้งแรกของโลก โปรดพระราชทานอัญเชิญไปยังพระอารามหลวงต่าง ๆ ที่สำคัญทั่วราชอาณาจักร รวมทั้งหอสมุดและมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ จำนวน ๒๖๐ ชุด^๕ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี ฮอลันดา เบลเยียม อิตาลี เดนมาร์ก สเปน โปรตุเกส สวีเดน สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และรัสเซีย

พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทยครั้งแรกของโลก

พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์เล่มนี้ นับเป็นครั้งแรกในราชอาณาจักรไทยที่ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยอักษรไทย ภาษาบาลี โดยมีการนำพระไตรปิฎกมาตรวจชำระและพิมพ์เป็นเล่ม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีการตรวจชำระเรียบเรียงและจัดพิมพ์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๓๖ ใช้เวลาประมาณ ๖ ปี มีสาระสำคัญที่ได้กระทำ คือ คัดถ่ายถอดพระไตรปิฎกอักษรขอม ภาษาบาลี ในคัมภีร์ใบลาน ให้เป็นอักษรไทย

^๔ มีรากมาจากอักษรอริยกะและอักษรการยุดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงประดิษฐ์ขึ้น โดยมีหลักเกณฑ์กำหนดใช้จุดบอดได้ตัวพยัญชนะ จะปรากฏเครื่องหมาย ๒ ชนิด คือ พินทุ และนิคหิต

^๕ ปฐม ตาคะนันท์, คณะสงฆ์ สร้างชาติ สมัยรัชกาลที่ ๕, (นนทบุรี, โรงพิมพ์มติชน ปากเกร็ด, ๒๕๕๑), หน้า ๘๘.

ภาษาบาลี แล้วชำระแก้ไข และจัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือครบชุดมี ๓๙ เล่ม จัดพิมพ์ทั้งสิ้นจำนวน ๑,๐๐๐ ชุด เป็นการฉลองการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสดยสิริราชสมบัติมาครบ ๒๕ ปีบริบูรณ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ซึ่งตรงกับพุทธศักราช ๒๔๓๖

ในกาลนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นแม่กองจัดการตีพิมพ์พระไตรปิฎก และโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช และพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญผู้รู้พระปริยัติธรรม มาประชุมฟังพระราชดำริแล้ว ได้แบ่งงานการตรวจแก้ต้นฉบับส่งลงพิมพ์ สำเร็จบริบูรณ์ตามพระบรมราชประสงค์ ทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลในการซึ่งได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทยครั้งนี้แก่มหาชนชาวไทย ขอให้พระปริยัติธรรมที่พิมพ์ขึ้นนี้ดำรงอยู่สืบไปสิ้นกาลนาน

พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช ณ เวลานั้น คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายงานตามพระบรมราชประสงค์เป็นผู้ทรงตรวจชำระ ต่อมาได้รับมหาสมณุตตมาภิเษกเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศ ราชวรวิหาร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ จนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส พระนามเดิมคือ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ามยุรฉัตร เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาแพ ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ เมื่อพระชันษาได้ ๘ ปี ศึกษาภาษาบาลีจนสามารถแปลธรรมบทได้ก่อนผนวชเป็นสามเณร ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒ เมื่อผนวชได้ ๓ พรรษา ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมหน้าพระที่นั่ง ทรงแปลได้เป็นเปรียญธรรม ๕ ประโยค หลังจากทรงผนวชได้ ๑๔ พรรษา ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ซึ่งเป็นปีที่มีการตรวจชำระพระไตรปิฎกแล้วเสร็จบริบูรณ์

ปัจจุบันพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทย สมัยรัชกาลที่ ๕ เก็บรักษาที่ห้องหนังสือหายาก หอสมุดแห่งชาติ

ปัจจุบันพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทย ภาษาบาลี ที่จัดพิมพ์เป็นเล่ม ๑,๐๐๐ ชุดนี้ เป็นหนังสือเก่าหายากอันทรงคุณค่าและควรค่าแก่การเก็บรักษา เพื่อสืบทอดหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาและเป็นสิ่งพิมพ์ในอดีตที่มีราคาอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป หนังสือพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทย ภาษาบาลี เล่ม ๑ พระวินัยปิฎก มหาวีรยัคนี้ ตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นหนังสือเก่ามีอายุ ๑๒๕ ปี หลังจากนั้น ๒ ปี คือ พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนมหิสรรพมหาราชูปถัมภ์ ทรงสร้างพระไตรปิฎกชุดดังกล่าวถวายวัดราชบพิธ แปลความก็คือ เป็นเจ้าภาพเช่า (ซื้อ) พระไตรปิฎกที่ตีพิมพ์ขึ้นนำไปถวายวัดราชบพิธ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บรรณานุกรม

ธรรมบูชา. การสังคายนาในประเทศไทย. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑, จาก: <https://jiab007.wordpress.com/>. ๒๕๕๘.

บ้านจอมยุทธ. การสังคายนาพระไตรปิฎก. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑, จาก: <https://www.baanjomayut.com>. ๒๕๕๓.

ปฐม ตาคะนันท์. คณะสงฆ์สร้างชาติ สมัยรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑.

ปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักขมณ) เปริยญ, พระยา. สังคดียวงศ์ พงศาวดาร เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย แปลจาก สังคดียวิส โดยสมเด็จพระวันรัตน์ (วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑). ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน จูติญาณมหาเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพฯ ๒๕๖๑.

พลังจิต. การสังคายนาพระไตรปิฎก ๑๑ ครั้ง และในประเทศไทย. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑, จาก: <https://palungjit.org/>. ๒๕๕๗.

พิน ดอกบัว. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร (โสภณการพิมพ์), ๒๕๕๕.

มนต์ ทองซัซ. ศาสนาสากล. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๕๖.

ลานธรรมจักร. การสังคายนาพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๖๑, จาก: <https://dhammajak.net/forums/viewtopic.php?t=47652>. ๒๕๕๗.

วัชรระ งามจิตรเจริญ. พุทธศาสนาเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

วิกิพีเดีย. การสังคายนาในศาสนาพุทธ. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑, จาก: <https://th.m.wikipedia.org>. ๒๕๖๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

Farfarfatzz. การทำสังคายนาในพระพุทธศาสนา. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑, จาก: <https://farfarfatzz.wordpress.com/>. ๒๕๕๗.

OK Nation. การสังคายนาพระไตรปิฎกในประเทศไทย. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑, จาก: <https://oknation.nationtv.tvblog.org/arthur04>. ๒๕๕๔.

NEW DATA AND PERSPECTIVE IN ARCHAEOLOGICAL MISSION: A CASE STUDY OF U-THONG

U-Thong Ancient City, Suphanburi Province, one of the most important cities in Dvaravati Period since a huge number of archaeological evidence and artifacts in Dvaravati culture was discovered here. Following archaeological excavations over the past decade, new data exposed on several issues; such as infant burial dated in Pre Dvaravati Period, ancient monument in Dvaravati Period that never before discovered, the whole cow buried during Dvaravati Period, glass beads production and steel smelting. Synthesis of the mentioned data is helpful guidance for the study of dating site identification, detailed interpretation on cultural and socio-economic development in this ancient community. As a result, five following phases are identified; pre-history, transitional history, Early Dvaravati, Middle Dvaravati and Late Dvaravati Period.

From investigation, the golden age of the ancient community was in the Middle Dvaravati Period approximately the 13th - 15th Buddhist century following the discovery of moat and clay embankment for the first time as well as the artifact evidence dedicated to Mahayana Buddhism. Moreover, the unearthed artifact evidence significantly showed contact and exchange with other regions along the Silk Road by sea; either with Srivijaya Empire, India, China and the middle east conforming to results of the study of other contemporary ancient cities namely Ancient City Nakhon Pathom, Ancient City Dong Lakhorn, Ancient City Si Thap. Consequently, the spread of Mahayana Buddhism and international trade along the Silk Road by sea seemed to play a vital role in the development of the ancient community during Dvaravati Era.

Translated by Sukanya Phromphon

ข้อมูลและมุมมองใหม่ในงานโบราณคดี: กรณีศึกษาเมืองอู่ทอง

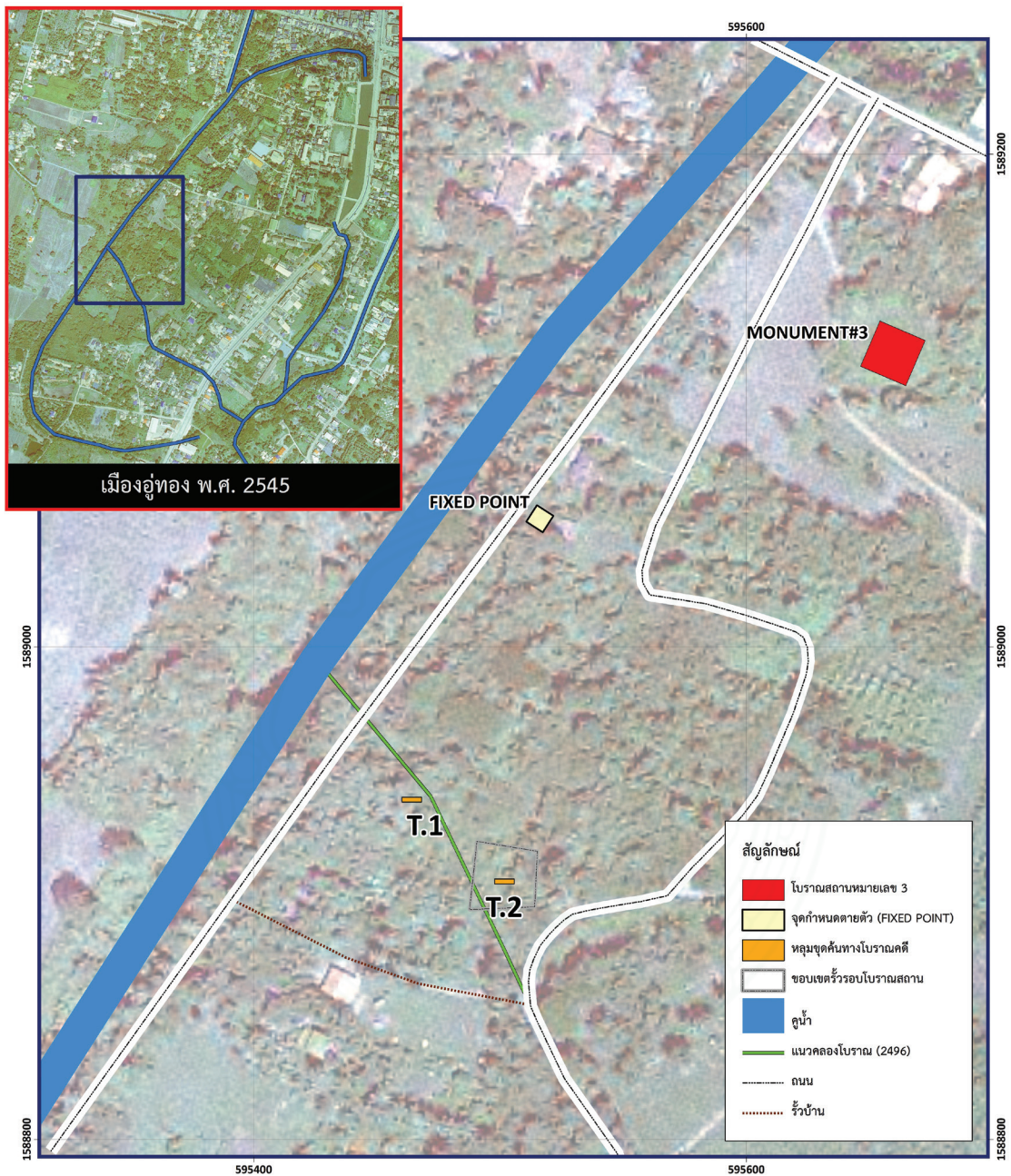
สฤชต์พงศ์ ขุนทรง*

บทนำ

ในช่วงพุทธศักราช ๒๕๕๖ - ๒๕๖๐ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร มีโครงการศึกษาขุดค้นภายในเมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยรับทุนสนับสนุนจากองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลใหม่หลายประการเกี่ยวกับโบราณคดีสมัยทวารวดี ทั้งนี้ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ผาสุก อินทราวุธ นำเสนอผลการศึกษาพัฒนาการ และบทบาทของเมืองโบราณอู่ทองไว้ในหนังสือสุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี แสดงให้เห็นว่าอู่ทองมีบทบาทสำคัญอย่างน้อย ๒ ประการ^๑ คือ

* รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

^๑ ผาสุก อินทราวุธ, **สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี**, (กรุงเทพฯ, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐๖ - ๑๑๔.

แหล่งโบราณคดีเนินพลับพลา เมืองอุททอง
อ.อุททอง จ.สุพรรณบุรี ปี พ.ศ. 2558 (UT'2015 NPP)

ภาควิชาโบราณคดี
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาพที่ ๑ แสดงตำแหน่งหลุมขุดค้นทางโบราณคดีภายในเมืองโบราณอุททอง

๑) อุทุมพรเป็นเมืองศูนย์กลางการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างถิ่น มาตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี ดังได้พบโบราณวัตถุซึ่งเป็นสินค้าที่มาจากอินเดียในสมัยราชวงศ์โมริยะ-คุงคะประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ - ๕ ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๕ - ๙ พบลูกปัดจำนวนมากซึ่งอาจมีที่มาจากอินเดียหรือแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและเปอร์เซีย นอกจากนี้ยังพบเครื่องประดับทองคำและเหรียญโรมัน ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับที่พบที่เมืองออกแคว (Oc Eo) ประเทศเวียดนาม เมืองอุทุมพรจึงเป็นเสมือนเมืองท่าซึ่งพัฒนาต่อมาในสมัยทวารวดี

๒) อุทุมพรเป็นเมืองศูนย์กลางทางศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี หรือเป็นเมืองหลวงในช่วงต้นของรัฐทวารวดี ดังได้พบประติมากรรมประดับศาสนสถานที่กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๐ มีรูปแบบคล้ายกับศิลปะอมราวดีทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย แล้วต่อมาในสมัยทวารวดียังพบงานสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทางศาสนาเป็นจำนวนมาก ทั้งที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนานิกายเถรวาท พุทธศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพราหมณ์

ข้อมูลใหม่จากการขุดค้นที่เมืองโบราณอุทุมพร

สำหรับการศึกษาที่เมืองอุทุมพรระหว่างพุทธศักราช ๒๕๕๖ - ๒๕๖๐ นั้น ทำการขุดค้นศึกษาในเขตพื้นที่เนินพลับพลา ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ภายในคูน้ำคันดินของเมืองโบราณอุทุมพร พบหลักฐานหลากหลายประเภท ทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยทั่วไปของประชากรในช่วงสมัยทวารวดีและช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี (หรือสมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์) พบการฝังวัว ๑ ตัว สมัยทวารวดี (ภาพที่ ๑) พบกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจสมัยทวารวดีคือการผลิตลูกปัดแก้ว และการถลุงเหล็ก แนวโบราณสถานสมัยทวารวดีหลังใหม่ภายใต้เนินดินขนาดใหญ่ และพบการฝังศพทารก ๑ โครง มีสร้อยลูกปัดแก้วสีฟ้าอมเขียวมัดอยู่ที่เข้าทั้งสองข้าง กำหนดอายุตัวอย่างถ่านด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนอยู่ในช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี หรือราวพุทธศตวรรษที่ ๘ (ภาพที่ ๒) ซึ่งรายงานผลการขุดค้นเมืองโบราณอุทุมพรโดยภาควิชาโบราณคดีที่กล่าวถึงนี้พิมพ์เผยแพร่แล้วเมื่อพุทธศักราช ๒๕๕๙ และ ๒๕๖๐^๒

ข้อเสนอใหม่เกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองโบราณอุทุมพร

ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาข้อมูลทางโบราณคดี ร่วมกับการวิเคราะห์จารึก และงานศิลปกรรมที่เมืองอุทุมพร ทำให้สามารถจัดแบ่งลำดับอายุสมัยหรือแปลความเรื่องพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจของเมืองอุทุมพรได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยโบราณอุทุมพรมีพัฒนาการ ๕ ระยะ^๓ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๒,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ในช่วงนี้มีชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยหินใหม่และสมัยเหล็กอาศัยอยู่รอบนอกพื้นที่ใกล้กับแนวลำน้ำจะเข้สามพัน แต่ยังไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีภายในเขตเมือง

^๒ สฤณีพงศ์ ขุนทรง, เมืองโบราณอุทุมพร: ผลการขุดค้นทางโบราณคดีที่เนินพลับพลาปี ๒๕๕๘, (กรุงเทพฯ, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙). (ข) และสฤณีพงศ์ ขุนทรง, เมืองโบราณอุทุมพร: ผลการขุดศึกษาโบราณสถานที่เนินพลับพลาในปี ๒๕๖๐, (กรุงเทพฯ, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๖๐.

^๓ _____, พัฒนาการของเมืองอุทุมพรจากหลักฐานทางโบราณคดี, รายงานวิจัยเสนอต่อสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙. (ก)

ภาพที่ ๒ ตำแหน่งหลุมขุดค้นทางโบราณคดี พุทธศักราช ๒๕๕๘ และ ๒๕๖๐
แหล่งโบราณคดีเนินพลับพลา เมืองโบราณอุทอง

ระยะที่ ๒ ยุคหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ หรือก่อนหน้าสมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗ - ๑๑ อุทองพัฒนาขึ้นเป็นเมืองท่าค้าขาย พบจารึกและศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย สมัยอมราวดีและคุปตะ การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีเนินพลับพลา ยังได้พบกิจกรรมการอยู่อาศัย และการปลงศพทารกด้วย

ระยะที่ ๓ สมัยทวารวดีตอนต้น ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ อุ้งทองพัฒนาขึ้นเป็นเมืองสำคัญในวัฒนธรรมทวารวดี พุทธศาสนานิกายเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเจริญรุ่งเรืองขึ้น มีการสร้างงานศิลปกรรมที่โดดเด่นคือ ศิลัทธิธรรมจักร และพระพิมพ์ดินเผา ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับศิลปกรรมทวารวดีจากเมืองโบราณนครปฐมและเมืองโบราณคูบัว ในจังหวัดราชบุรี

ระยะที่ ๔ สมัยทวารวดีตอนปลาย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หรือ ๑๔ - ๑๕ นับเป็นยุคสมัยที่เมืองอุ้งทองเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุด มีการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมตามคติพุทธศาสนานิกายมหายาน ภายใต้อิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยปาละและศิลปะศรีวิชัย และมีหลักฐานการติดต่อกับต่างถิ่นที่อยู่ไกลออกไปตามเส้นทางการค้าทางทะเล ทั้งกับจีนและดินแดนตะวันออกกลาง พบหลักฐานของการผลิตลูกปัดแก้ว และการถลุงเหล็กที่แหล่งโบราณคดีเนินพลับพลาอีกด้วย

ระยะที่ ๕ สมัยทวารวดีตอนปลาย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ หรือ ๑๗ เป็นยุคเสื่อมของเมืองอุ้งทอง พบหลักฐานโบราณคดีและศิลปกรรมไม่มากนัก เมืองอุ้งทองน่าจะถูกทิ้งร้างไปในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือ ๑๗ โดยไม่ปรากฏหลักฐานแบบเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เลย

ทั้งนี้เมืองอุ้งทองไม่น่ามีฐานะเป็นศูนย์กลางการปกครองและศาสนา ในช่วงสมัยทวารวดีตอนต้น ด้วยว่ามีหลักฐานด้านจารึกและงานศิลปกรรมน้อยกว่าที่เมืองโบราณนครปฐมอย่างชัดเจน ส่วนในสมัยทวารวดีตอนกลางนั้นถือว่าเป็นยุครุ่งเรืองสูงสุดของเมืองอุ้งทอง พบหลักฐานทางโบราณคดีหลายประเภท รวมทั้งมีการสร้างงานศิลปกรรมเป็นจำนวนมาก แต่หลักฐานศิลปกรรมส่วนใหญ่กลับสร้างขึ้นเนื่องในคติของพุทธศาสนานิกายมหายาน อันเป็นผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงไปกับเส้นทางการค้าและการแพร่หลายวัฒนธรรมทางทะเล

มุมมองใหม่เกี่ยวกับ “ยุคทอง” ของเมืองโบราณอุ้งทอง

ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และโดยเฉพาะพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นที่เมืองอุ้งทองหลายประการ โดยเฉพาะการขุดคูน้ำและก่อคันดินขึ้นเป็นระยะแรกในช่วงนี้ และมีการปรากฏหลักฐานของพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งส่งผลให้มีการก่อสร้างพุทธสถานหลายหลังในบริเวณเมืองอุ้งทอง พุทธศาสนานิกายมหายานนี้อาจแพร่หลายมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียในสมัยราชวงศ์ปาละ หรืออาจมาจากอาณาจักรศรีวิชัยที่เจริญรุ่งเรืองในเกาะสุมาตราและคาบสมุทรมลายูด้วยก็เป็นได้ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับบริบทด้านการค้าขายกับต่างถิ่นที่อยู่ไกลออกไปปรากฏขึ้นด้วยคือ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง หรือเครื่องถ้วยสีฟ้าแกมเขียวและเหรียญจากตะวันออกกลาง (หรืออาหรับ) สมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ จากการเคลื่อนไหวที่กล่าวถึงในภาพรวมนี้ ทำให้อาจกล่าวได้ว่า เมืองอุ้งทองน่าจะก้าวเข้าสู่ช่วงที่เจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดในสมัยทวารวดีตอนกลาง

การขุดคุ้ยน้ำคันดิน

ในช่วงเวลานี้คงมีประชากรอยู่อาศัยหนาแน่นขึ้นในเขตเมืองอุททอง การขุดค้นพบหลักฐานที่มีปริมาณมากขึ้นจากชั้นวัฒนธรรมสมัยก่อนหน้าอย่างชัดเจน ที่สำคัญคือ การขุดค้นบริเวณคันดินด้านทิศตะวันตก (ใกล้กับโบราณสถานหมายเลข ๑๔) โดยสันต์ ไทยานนท์ สรุปผลการขุดค้นว่าน่าจะมีการขุดคุ้ยน้ำคันดินขึ้นระยะแรกในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ สอดคล้องกับการขุดค้นดินที่เมืองดงละคร จังหวัดนครนายก ซึ่งพบหลักฐานว่าน่าจะมีการขุดขึ้นระยะแรกในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ ด้วย เพราะขุดค้นพบเหรียญเงินรูปศรีวิไลเศษเศษภาชนะจากแหล่งเตาพนมกุเลนในประเทศกัมพูชา ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง และเศษเครื่องถ้วยจากเตาในมณฑลกว่างตงของจีน ในสมัยราชวงศ์ซ่งเหนือ^๕ แต่ผลการขุดค้นที่เมืองอุททองข้างต้นเป็นเพียงข้อมูลจากบริเวณคันดินด้านทิศตะวันตกเพียงด้านเดียวเท่านั้น การขุดค้นตรวจสอบคันดินบริเวณอื่น ๆ อาจมีข้อมูลเพิ่มขึ้นในโอกาสต่อไปอีก

อิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายาน

ข้อมูลที่เด่นชัดที่สุดของเมืองอุททองในสมัยทวารวดีตอนกลาง คือ การปรากฏอิทธิพลหรือรูปแบบศิลปกรรมของพุทธศาสนานิกายมหายาน ที่มาจากอินเดีย สมัยราชวงศ์ปาละตอนต้น และอาณาจักรศรีวิชัย^๖ ดังพบเจดีย์และวิหารหลายหลัง (เช่น โบราณสถานหมายเลข ๒, ๓, ๙, ๑๕, ๒๘) มีแผนผังคล้ายกับศิลปะปาละตอนต้นและศรีวิชัย ลักษณะที่โดดเด่นคือ การยกเก็จในแต่ละด้านของฐานเจดีย์ในแผนผังสี่เหลี่ยมและแปดเหลี่ยม หรือการประดับสอปูนขนาดเล็กที่มุมเจดีย์ สำหรับข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเนินพลับพลาซึ่งพบโบราณสถานหลังใหม่นั้น เข้าใจว่าน่าจะมีการก่อสร้างขึ้นในระยะเวลานี้เช่นเดียวกัน (ภาพที่ ๕ - ๖)^๗

^๕ สันต์ ไทยานนท์, การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอุททอง, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔. (บทที่ ๔)

^๖ ธงชัย สาโค, พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละครจากหลักฐานทางโบราณคดี, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

^๗ เชษฐ ติงสฤษดิ์, ศิลปะไทยภายใต้แรงบันดาลใจจากศิลปะอินเดียแบบปาละ, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มติชน ปากเกร็ด, ๒๕๕๘), หน้า ๔๔ - ๔๗ และ ๕๖ - ๕๗. (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ ๒ เมษายน ๒๕๕๘)

^๘ สฤตพงศ์ ชุนทรง (๒๕๖๐), เรื่องเดียวกัน, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ ๓ โครงกระดูกวัว พบจากการขุดค้นที่เนินพลับพลากุทศักราช ๒๕๕๗
(ถ่ายภาพไปทางทิศตะวันออก)

ภาพที่ ๔ โครงกระดูกทารก
พบจากการขุดค้นที่เนินพลับพลากุทศักราช ๒๕๕๘
กำหนดอายุสมัยก่อนหน้าสมัยทวารวดี
(ประมาณ ๑,๗๐๐ ปีมาแล้ว)

ภาพที่ ๕ - ๖ โบราณสถานเนินพลับปลา ขุดพบในพุทธศักราช ๒๕๕๘ และ ๒๕๖๐

ที่เมืองอุททอง ในสมัยทวารวดีตอนกลาง ยังมีประติมากรรมแบบศิลปะปาละและศรีวิชัย รวมทั้งศิลปะอินเดียภาคใต้หลายองค์ เช่น พระพุทธรูปสำริดจากเจดีย์หมายเลข ๑๑ ซึ่งมีลักษณะเด่นคือประภาณฉลอมีเปลวไฟ^๘ พระพิมพ์ดินดิบมีจารึกอักษรเทวนาครีจากเจดีย์หมายเลข ๑๕ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อย่างน้อย ๔ องค์ (องค์หนึ่งมาจากเจดีย์หมายเลข ๑๓) พุทธศาสนมหายานที่มีความสำคัญในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ เห็นได้ในภาคกลางของเกาะชวามีการก่อสร้างพุทธสถานขนาดใหญ่อย่างน้อย ๒ แห่ง คือ บุโรพุทโธ (เริ่มสร้างในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๔)^๙ และจันทิเชฐ (สร้างในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๔) สำหรับในภาคใต้ของประเทศไทย จารึกหลักที่ ๒๓ วัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ระบุถึงการก่อสร้างปราสาทเพื่อประดิษฐานประติมากรรม พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี โดยกษัตริย์หรือมหาราชแห่งศรีวิชัย ในพุทธศักราช ๑๓๑๘^{๑๐} ที่เมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี คงมีการก่อสร้างพระบรมธาตุไชยาและวัดแก้วขึ้นในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๕^{๑๑} และองค์ประกอบบางอย่างของเจดีย์ที่เมืองอุททองนั้นก็คงมีความคล้ายคลึงกับพระบรมธาตุไชยาด้วย^{๑๒}

การติดต่อค้าขายระหว่างประเทศ

ในกรณีนี้ขอพิจารณาเฉพาะการติดต่อค้าขายกับชุมชนต่างถิ่นภายนอกประเทศไทย เนื่องจากการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนร่วมสมัยทวารวดีคงมีอยู่แล้ว เห็นได้จากรูปแบบศิลปกรรมที่มีความคล้ายคลึงกัน แต่การติดต่อกับประเทศที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของโลกในช่วงเวลานั้นก็มีความสำคัญอย่างมากต่อเมืองอุททอง เห็นได้จากหลักฐานดังต่อไปนี้

๑. ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยอาหรับที่ติดอยู่กับลวดลายปูนปั้นบนโบราณสถานหมายเลข ๑๖
๒. เศษชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ถัง พบระหว่างการขุดค้นทางโบราณคดีที่โบราณสถานคอกช้างดินและเนินพลับพลา
๓. เหรียญตราอาหรับจากโบราณสถานคอกช้างดินหมายเลข ๑๒
๔. ลูกปัดแก้วพบจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีเนินพลับพลา ซึ่งผลวิเคราะห์องค์ประกอบทางเคมีแสดงว่าน่าจะมีแหล่งผลิตอยู่ในประเทศจีนและดินแดนตะวันออกกลาง^{๑๓}

^๘ เชษฐ ติงสฤษดิ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^๙ ม.จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล, ศิลปะอินโดนีเซียสมัยโบราณ, (กรุงเทพฯ, องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕ และ ๖๐.

^{๑๐} กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑ อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔, (กรุงเทพฯ, หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘๗ - ๒๒๒.

^{๑๑} พริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะกัมพูชาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙, (กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๒๓), หน้า ๖๔ - ๖๖.

^{๑๒} ช็อง บัวเชอเลียร์, ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอุททอง โดย ม.จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล, (พระนคร, กรมศิลปากร, ๒๕๕๘), หน้า ๑๔.

^{๑๓} ผุสดี รอดเจริญ, “การวิเคราะห์ลูกปัดแก้วจากเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย” VeridianE-Journal ๗, ๓ (ก.ย. - ธ.ค. ๕๗) ๕๗๑ - ๕๘๑.

ผังดิน

มาตราส่วน 1 : 50,000

รายละเอียด

๑ โบราณสถานหมายเลข 1
๒ โบราณสถานหมายเลข 2

มาตราส่วน 1 : 75

ผู้ปฏิบัติงาน

สำรวจ ตรวจสอบ

สำรวจ

เขียน

ตรวจสอบ

วิเคราะห์รูปแบบ

นายช่างสำรวจ
นายช่างเขียน
นายช่างศิลปกรรม
นักวิชาการช่างศิลป์
นักโบราณคดี
สถาปนิก
ภูมิสถาปนิก
วิศวกรโยธา

ผู้เชี่ยวชาญ

ตรวจสอบ / เขียนขอบ / อนุมัติ

นายกลุ่มโบราณคดี
นายกลุ่มศิลปกรรม
นายช่างศิลปกรรม
นายช่างเขียน
นายช่างสำรวจ

ผู้ปฏิบัติงาน

ชื่อบริษัท

ผังบริเวณ

โบราณสถานเนินพลับพลา
ด้านตะวันออก ด้านใต้ของ จันทบุรี

แสดง

บริเวณ โบราณสถาน

รหัส

มาตราส่วน

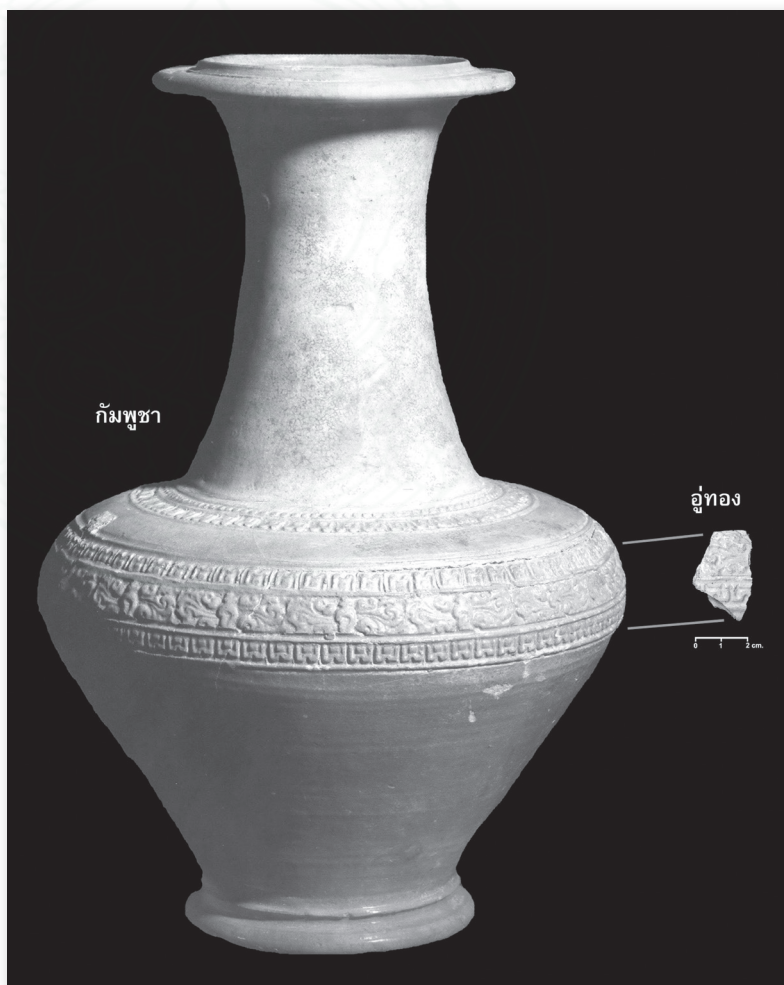
ฉบับที่

จำนวนแผ่น

สำนักศิลปากรที่ ๒
สุพรรณบุรี

กรมศิลปากร

ทั้งนี้เมื่อจوابได้ว่า กิจกรรมด้านการค้าที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนโบราณที่เมืองอุทงกับพ่อค้าที่มาจากต่างถิ่นเป็นไปในรูปแบบใดอย่างแน่ชัด เช่น มีการติดต่อค้าขายกันโดยตรง ด้วยเหตุที่มีข้อสันนิษฐานว่าเมืองอุทงตั้งอยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลโบราณ หรือมีการติดต่อกันทางอ้อมผ่านชุมชนโบราณร่วมสมัยอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งใกล้เคียงกับชายฝั่งทะเลโบราณมากกว่า (เช่น ในกรณีของเมืองนครปฐมและเมืองคูบัว) เพราะหลักฐานเท่าที่มีอยู่สามารถบอกได้เพียงว่ากิจกรรมทางการค้าของชุมชนสมัยทวารวดีตอนกลางนั้น มีการปฏิสัมพันธ์ทางใดทางหนึ่งกับพ่อค้าจากต่างชาติ ทั้งกับประเทศจีนสมัยราชวงศ์ถัง และดินแดนตะวันออกกลาง สมัยราชวงศ์อับบาซียะฮ์^{๑๔}

ภาพที่ ๗
ชิ้นส่วนเครื่องเคลือบสีเหลือง
มีลายพันธุ์พฤกษา ขุดพบที่โบราณสถาน
เนินพลับพลาในพุทธศักราช ๒๕๕๘
มีรูปแบบคล้ายกับเครื่องเคลือบ
ที่พบจากประเทศกัมพูชา
(ที่มา: Dawn F. Rooney,
Khmer Ceramics: beauty and
meaning (Bangkok: River Books,
2010), 30.)

^{๑๔} สฤณีพงศ์ ชุนทรง (๒๕๕๘), เรื่องเดียวกัน, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

สำหรับข้อมูลใหม่ที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเนินพลับพลานั้นมี ๓ ประเด็น คือ

๑. พบกิจกรรมการผลิตลูกปัดแก้วสีเขียวเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕

๒. พบกิจกรรมการถลุงเหล็กเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันกับการผลิตลูกปัดแก้วสีเขียว

๓. พบเศษภาชนะเคลือบสีเหลืองประทับลายพันธุ์พฤกษาที่โบราณสถานหลังใหม่ ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับคนโทเคลือบที่พบจากภาคตะวันตกของประเทศกัมพูชา (ภาพที่ ๗)

สรุป

ชุมชนโบราณที่เมืองอุทองคงมีความเจริญสูงสุดในสมัยทวารวดีตอนกลาง ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และโดยเฉพาะพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ โดยมีารติดต่อสัมพันธ์ทั้งกับกัมพูชาโบราณ ศรีวิชัย อินเดียสมัยปาละ ประเทศจีนสมัยราชวงศ์ถัง และดินแดนตะวันออกกลางสมัยราชวงศ์อับบาซียะฮ์ แม้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่ามีรูปแบบการติดต่อแบบใด แต่อย่างน้อยก็แสดงให้เห็นถึงเส้นทางการค้าทั้งเส้นทางภายในแผ่นดิน (เมืองอุทอง หรือทวารวดี - กัมพูชา และศรีวิชัยในภาคใต้) และเส้นทางการค้าทางทะเล (เมืองอุทอง หรือทวารวดี - ศรีวิชัย และนานาชาติประเทศ)

ผลการศึกษาที่ค้นพบว่า พระพุทธศาสนานิกายมหายานและเครือข่ายการค้าทางทะเลเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อชุมชนโบราณที่เมืองอุทองในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ นี้ มีความสอดคล้องกับการค้นพบ ณ แหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ร่วมสมัยกันด้วย โดยเฉพาะในกรณีเมืองโบราณนครปฐม^{๑๕} เมืองโบราณดงละคร^{๑๖} รวมถึงการศึกษาโบราณสถานเขาค้างนอก ณ เมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือการค้นพบแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ที่อำเภอเมืองสมุทรสาคร ซึ่งเป็นเรือสำเภาอาหรับกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕^{๑๗} ดังนั้น ในอนาคตเราอาจจะนำเค้าโครงลำดับอายุสมัยย่อย ๆ หรือลำดับพัฒนาการจากเมืองอุทองไปตรวจสอบกับข้อมูลจากชุมชนหรือเมืองโบราณทวารวดีแห่งอื่น ๆ ได้ นับว่าเป็นประเด็นสำคัญต่อการศึกษาโบราณคดีและศิลปะสมัยทวารวดี

^{๑๕} สฤตพงศ์ ขุนทรง, พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.

^{๑๖} ธงชัย สาโค, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

^{๑๗} อนุรักษ์ ตีพิมพ์, โบราณสถานเขาค้างนอก: ลำดับสมัยและแนวคิดในการก่อสร้าง, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.

^{๑๘} ปริญญา จุมพรม, “การขุดศึกษาเรือโบราณที่พบในเขตตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร.” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ, (กรุงเทพฯ, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗), หน้า ๙๑ - ๑๐๓.

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑ อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.
- _____. โบราณคดีเมืองอุทอง. นนทบุรี: กรม, ๒๕๔๕.
- ซ็อง บัวเชอลีเยร์. ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอุทอง โดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๘.
- เชษฐา ดิงสัญชสี. ศิลปะไทยภายใต้แรงบันดาลใจจากศิลปะอินเดียแบบปาละ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชน ปากเกร็ด, ๒๕๕๘. (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ ๒ เมษายน ๒๕๕๘)
- ธงชัย สาโค. พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละครจากหลักฐานทางโบราณคดี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.
- ปรียานุช จุมพรม. “การขุดศึกษาเรือโบราณที่พบในเขตตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร.” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗. (๙๑) - (๑๐๓).
- ผาสุข อินทรารุช. สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘.
- มุสตี รอดเจริญ. “การวิเคราะห์ลูกปัดแก้วจากเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย” Veridian E-Journal ๗, ๓ (ก.ย. - ธ.ค. ๕๗) ๕๗๑ - ๕๘๑.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปทัศนศิลป์ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓.
- สฤณีพงศ์ ขุนทรง. พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.
- _____. ทวารวดี: ประตูลู่การค้าและเส้นทางสายไหมทางทะเล. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘.
- _____. พัฒนาการของเมืองอุทองจากหลักฐานทางโบราณคดี. รายงานวิจัยเสนอต่อสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙. (ก)
- _____. เมืองโบราณอุทอง: ผลการขุดค้นทางโบราณคดีที่เนินพลับพลาปี ๒๕๕๘. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙. (ข)
- _____. เมืองโบราณอุทอง: ผลการขุดศึกษาโบราณสถานที่เหมาะสมที่เนินพลับพลา ในปี ๒๕๖๐. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๖๐.
- สันต์ ไทยานนท์. การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอุทอง. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ.. ศิลปะอินโดนีเซียสมัยโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕.
- อนรรักษ์ ดีพิมาย. โบราณสถานเขาคลังนก: ลำดับสมัยและแนวคิดในการก่อสร้าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.
- Rooney, Dawn F. Khmer Ceramics: beauty and meaning. Bangkok: River Books, 2010.

HASTILINGA BIRD HOLDING ELEPHANT IN THE MOUTH AT PRASAT PHIMAI

On November 10, 1988, Thailand successfully fought to take back from the USA the carved Lintel Narai Banthomsin (Vishnu reclining on the Naga figure on the Great Ocean). In the year 1973, Professor M.C. Suphatradis Diskul happened to see the Lintel Narai Banthomsin in the Art Institute of Chicago - a reason for many parties in Thailand to unite and fight to bring it back to Thailand. One of the important evidences to claim for the Lintel is a Lintel image taken in 1960 by Manit Walliphodom. On the same lintel, also appeared the bas-relief carving “Hastilinga Bird Holding Elephant in the Mouth”. This is a legend that such bas-relief carving Hastilinga Bird Holding Elephant in the Mouth has never been found on any Prasat’s lintel except at Prasat Phanom Rung. Today, if taking a look at the lintel, north of Prasat Phimai, the carving of Hastilinga Bird Holding Elephant in the Mouth can be noticeable, as same as Prasat Phanom Rung.

However, for the author’s presumption on “Hastilinga Bird Holding Elephant in the Mouth” appeared on the two lintels at Prasat Phimai and Prasat Phanom Rung, perhaps the Bird may not be Hastilinga because Hastilinga’s head is as big as an elephant’s trunk and consequently impossible to catch an elephant. The bird on both lintels could be a big bird inspired the Cambodian culture by influences of Chinese art then onto Prasat in Thailand later times, since Cambodia received Chinese art influences around mid of the the 17th – late the 17th Buddhist century. And the lintels at Prasat Phimai and Prasat Phanom Rung all belong to Khmer art during the 17th Buddhist century.

Translated by Sukanya Phromphon

ภาพที่ ๑ ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์
ที่ตกอยู่ด้านหน้าของปราสาทพนมรุ้ง

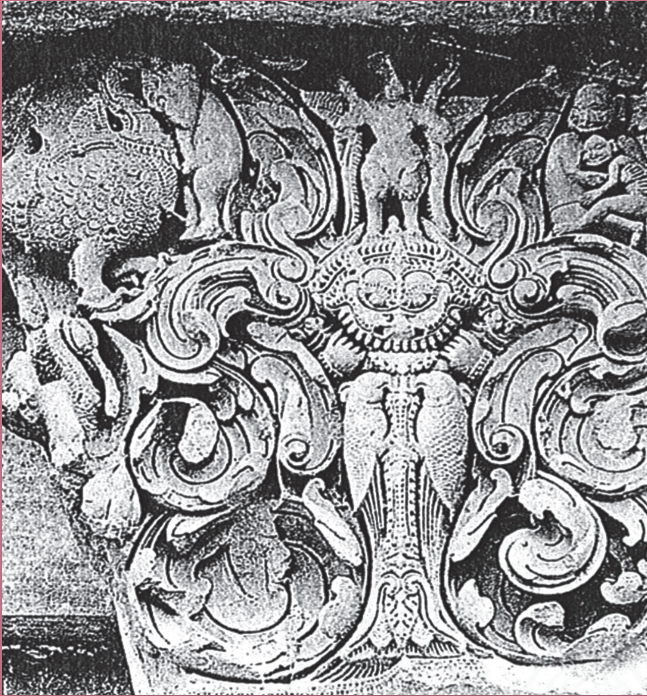
ปราสาทพิมาย ก็มีนกหัสดีลิงค์คาบช้าง

สามารถ ทรัพย์เย็น*

ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ อันโด่งดังก้องโลกแห่งปราสาทพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ได้สูญหายไปอย่างไร้ร่องรอย โดยคาดว่าน่าจะอยู่ในระยะเวลาหลังจากที่อาจารย์มานิต วัลลิโกดม อดีตภัณฑารักษ์เอก (ตำแหน่งในขณะนั้น) กองโบราณคดี กรมศิลปากร เสนอรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาค ๒) พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๐๔ และได้รับการตีพิมพ์ หนังสือฉบับดังกล่าวยังมีภาพนารายณ์บรรทมสินธุ์ ซึ่งตกหล่นจากตำแหน่งแห่งที่เดิม ตั้งวางไว้ทางด้านหน้า ที่แน่นอนว่าจะต้องอยู่ ณ อาณาบริเวณนั้นโดยมีต้องสงสัย (ภาพที่ ๑)

พ.ศ. ๒๕๑๖ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล เสดีจาฯ สหรัฐอเมริกา และได้รับการทูลเชิญ ให้ไปเยี่ยมชมหอศิลปะแห่งเมืองชิคาโก เมื่อทอดพระเนตรทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ซึ่งจัดแสดงอยู่ที่ทรงจำได้แน่นอนว่า เป็นทับหลังของปราสาทพนมรุ้ง นอกจากนั้น มีการแกะสลักภาพปูนดำเป็น “นกหัสดีลิงค์คาบช้าง” (ภาพที่ ๒) ครั้นเสด็จฯ กลับประเทศไทย จึงทรงมีหนังสือแจ้งกรมศิลปากร กับทรงแนะนำให้ดำเนินการทวงคืนโดยได้มีการรวบรวมเอกสารหลักฐานสำคัญ ซึ่งรวมทั้งภาพถ่ายนารายณ์บรรทมสินธุ์ ซึ่งอาจารย์มานิต วัลลิโกดม ได้ถ่ายไว้ในปี ๒๕๐๓ ประเทศซึ่งเป็นสมาชิกสภาการพิพิธภัณฑสถานชาติอย่างประเทศไทย หากมีเอกสารหลักฐานชัดเจนว่าโบราณศิลปะวัตถุชิ้นใด เคยอยู่ ณ ที่ใด สามารถที่จะแสดงหลักฐานเอกสารยืนยันต่อ

* ข้าราชการบำนาญ กรมศิลปากร

ทับหลัง ประตุมุขโถงปราสาทประธานด้านหน้า
ภาพที่ ๒ “นกหัสติลิงค์คาวช้าง”

สภาการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเพื่อขอรับกลับคืน ไม่ว่าจะนำออกไปโดยวิธีใด หรือได้ไปอย่างไร หลังจากการที่ได้มีการปฏิเสธ ต่อรองในข้อตกลงต่าง ๆ ของผู้ครอบครองกับกรมศิลปากร ส่วนหนึ่งในหลาย ๆ ประการ ซึ่งก่อให้เกิดการติดต่อขอรับทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์กลับคืนสู่ประเทศไทยสัมฤทธิ์ผลนั้น คือการแสดงพลังมวลชนของประชาชนคนไทยทั่วประเทศ และคนไทยที่พำนัก ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในการเรียกร้องขอทับหลังชิ้นสำคัญกลับคืนสู่ประเทศไทย

ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ จึงกลับคืนสู่ประเทศไทยเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๑ และจัดแสดงให้ประชาชนคนไทยและต่างชาติได้ชื่นชมความงดงามในเชิงศิลปกรรม ณ พระที่นั่งสำราญมุขมาตย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร โดยไม่เก็บค่าธรรมเนียมการเข้าชม หลังจากนั้นจึงนำทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์กลับคืนสู่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ที่เป็นหน่วยราชการหนึ่งของกรมศิลปากรท่ามกลางความชื่นชมยินดีของประชาชนคนไทยโดยเฉพาะชาวจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดใกล้เคียง โดยมีการจัดตั้งแสดง ณ กึ่งกลางของสะพานนาคราชปราสาทพนมรุ้ง ท่ามกลางอารักขาอย่างเข้มแข็ง แล้วจึงนำไปดำเนินการติดตั้งประดิษฐานในตำแหน่งเดิม หลังจากมีการเชนสรวงสักการบูชา เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ (ภาพที่ ๓) ปราสาทพนมรุ้ง จึงเปรียบเสมือนแหวนเพชรที่ประดับด้วยเพชรเม็ดงามอย่างครบถ้วนสมบูรณ์แบบ ผู้คนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ขึ้นไปเยี่ยมชมปราสาทพนมรุ้งต่างชักชวนกันชื่นชมทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ตามคำบรรยายของมัคคุเทศก์และผู้รู้ รวมทั้งภาพ “นกหัสติลิงค์คาวช้าง” ถึงกับกลายเป็นตำนานไปว่า ไม่เคยมีการแกะสลักภาพปูนต่ำเป็นภาพนกหัสติลิงค์คาวช้างไว้บนทับหลังตามปราสาทอื่น ๆ ที่ใด นอกจากปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งผู้เขียนก็เป็นผู้หนึ่งที่ปฏิบัติตามลัทธิเอาอย่างเหมือนกัน

ภาพที่ ๓ ทับหลังนารายณ์บรรทมลินธุ์ ภายหลังการติดตั้งในตำแหน่งเดิม

ในขณะนั้น ผู้เขียนปฏิบัติงานอยู่ที่สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ นครราชสีมา สถานที่ที่ผู้เขียนจะต้องไปประจำ คือ ปราสาทพิมาย ภายใต้การดูแลของอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เดินผ่านไปผ่านมาหลายหน จึงเริ่มสังเกตเห็น “นกหัสติลิงค์คาบช้าง” บนทับหลังของปราสาทพิมายด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ ๔) ก็ยังไม่แน่ใจหรือฉงนใจคิดอะไร แต่ก็ยังเดินไปเดินมาภายในปราสาทพิมายอีกอยู่นั้นแหละ อ้าวคราวนี้เห็น “นกหัสติลิงค์คาบช้าง” อยู่บนทับหลังปราสาทพิมาย ด้านทิศเหนือ (ภาพที่ ๕ - ๖) หลังจากทิว่น้ำขุ่นขาวดูอยู่หลายหน จึงแน่ใจว่าปราสาทพิมายก็มี นกหัสติลิงค์คาบช้าง เหมือนกับปราสาทพนมรุ้ง มีหน้าซ้ำมีมากกว่าพนมรุ้งเสียอีก

ภาพที่ ๔
ทับหลังด้านทิศตะวันออก
ปราสาทพิมาย
โปรดสังเกตนกหัสติลิงค์คาบช้าง
ด้านขวาบนของภาพ

ภาพที่ ๕ ทับหลังด้านทิศเหนือ ปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๖ ทับหลังด้านทิศเหนือ ปราสาทพิมาย

โปรดสังเกตนกหัสติลิงค์คาบข้าง ด้านซ้ายบนของภาพ

เรื่องที่ ๒ “นกที่คาบข้างบนทับหลังของปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ไม่น่าจะเป็น นกหัสดีลิงค์”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีบันทึกประทาน พระยานุমানราชชน ถึงเรื่องนกนี้ไว้ว่า

“เรื่องนกหัสดีลิงค์นั้นรู้สึกชอบกล ชื่อนั้นจะมาแต่ไหน เราเรียกกันว่านกหัสดีลิงค์ต่างหาก สงสัยว่าจะมาทางเขมรเพราะลิงค์เป็นลิงค์ ที่จะเข้ามาทางอีสานก่อนแล้วทางพายัพจึงเอาอย่าง ไป แม้สังเกตการณ์ทำรูปก็ยังทำตัวเป็นนก หัวเป็นราชสีห์ แต่ที่จมูกยืดขึ้นไปเป็นวง กับที่เขียน หน้าเปลี่ยนเป็นงา ถ้าจะแปลชื่อก็คล้ายกัน นกหัสดีลิงค์ก็แปลว่านกมีที่หมายข้าง นกหัสตินแปลว่า นกช้าง แท้จริงนกหัสตินนั้นมีมาเก่าแก่แต่อินเดียแล้ว เห็นมีในหนังสืออาหรับราตรี ทำเป็นรูป อย่างนกอินทรีข้างไทย เชี่ยวเอาข้างไปหลายตัว เข้าใจได้ว่าเดิมเขาตั้งใจว่าเป็นนกใหญ่ ซึ่งสามารถ กินช้างได้แปลว่านกกินช้าง ที่เราทำตัวเป็นนก หัวเป็นราชสีห์มีงวง มีงา นั่นคือ ตั้งใจจะทำให้ตัว เป็นนกหัวเป็นคชสีห์ เพื่อให้มีลักษณะเป็นช้างสมชื่ออันคชสีห์นั้นก็ผูกแก้กันมาหลายชั้นแล้ว เริ่ม แรกหมายว่าข้างตุรากับสีห์ก่อนตัดไปก็ทำรูปแก้เป็นราชสีห์ เว้นแต่ส่งจมูกให้เป็นวงและทำ เขี้ยวหน้าเป็นงา ที่หลังจะเห็นว่าไกลไปจึงกลับแก้หัวเป็นช้างแต่เข้ากับตัวซึ่งเป็นราชสีห์ไม่ได้ จึง ทำเป็นหัวช้างมีงอน แต่งอนนั้นจะทำให้โอนไปหลังอย่างราชสีห์ยอมขัดข้องแก้หัวช้าง จึงทำให้ พนมตรงขึ้นไป ที่ทำดังนั้นก็ชอบอยู่เพราะหงอนเป็นขนอาจปลิวไปทางไหนก็ได้”

นกหัสดีหรือนกหัสดีลิงค์เท่าที่พบ นอกจากภาพเขียนในสมุดร่างภาพสัตว์หิมพานต์ก็ได้ พบที่ฐานพระพุทธรูปองค์หนึ่งในห้องศิลปะสมัยเชียงแสน เขาทำเป็นรูปนกกมองเห็นเขาเห็นปีก แต่หัวนกทำเป็นแบบคชสีห์ ดูเหมือนจะเป็นประติมากรรมเกี่ยวกับกษัตริย์ชั้นเดียวที่ดูใกล้ กับนกหัสดีมากที่สุด

นอกจากนี้ยังมีการพบแผ่นทองคำสลักลายเส้นเป็นรูปนกหัวช้างพบในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หนังสือ “เล่าเรื่องในไตรภูมิ ของพระยานุমানราชชน” มีข้อความว่า

“การทำศพของชาวอุดรกรู ที่เอาศพห่อแล้วนำไปวางไว้ข้างที่กลางแจ้งและนกชนิดหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในแดนอุดรกรูบินลงมาคาบเอาศพไป นกที่ว่ามีไตรภูมิว่าเป็นหัสดีลิงค์บ้าง นกอินทรีบ้าง นกกดบ้าง กล่าวเป็นถึง ๓ นัย ดังนี้ ชะรอยจะไม่แน่ใจว่าเป็นนกอะไร คาบเอาศพไปไหน ก็กล่าว เป็นต่าง ๆ ว่าคาบเอาซากศพไปเป็นกำนัลบ้านนก “เห็นจะคาบเอาไปรังของมัน” เพื่อมิให้เป็น อุกกรุกในแผ่นดินอุดรกรูอุกรุกแปลว่าอะไรก็ไม่ทราบ ดูประหนึ่งว่าช่วยไม่ให้เกิดความปั่นป่วน เกิดสกปรกโสมนั้นในแผ่นดินอุดรกรู ฉะนั้น และกล่าวต่อไปว่าลางคาบนั้นคาบเอาศพไป เสียในแผ่นดินอื่น ลางคาบก็คาบไปทิ้งฝั่งทะเล นัยว่าชมพูทวีปอันเราอยู่นี้เอง ซึ่งเป็นการกล่าว อย่างแนใจ แล้วยังกล่าวว่าลางอาจารย์ท่านว่า นกนั้นไม่ได้คาบเอาไป มันเอาตีนของมันคืบไป ต่างหาก

นกที่มากาบกเอาศพชาวอุดรกรูไป เป็นนกอินทรีหรือนกกดก็พอรู้จัก แต่นกหัสดีลิงค์ ไม่เคยรู้จัก เคยทราบว่าเป็นนกเขาขนาดใหญ่โตมาก มีหัวเป็นราชสีห์มีงวง การทำศพทางเชียงใหม่ ของโบราณ ถ้าเป็นผู้ดีมีเงินมากพอเขาจะมีตะเฒ่าตัวหนึ่ง จัดฟันทองบนตะเฒ่า แต่งหุ้มทองฟันเป็น อะไรงาม ๆ ไม่ให้เห็นฟัน และบนทองฟันนั้นจะผูกเป็นนกหัสดีลิงค์ บนหลังนกทำเป็นเรือน ควรจะเรียกว่าอหรือบุษบกอะไรอย่างหนึ่ง ในนั้นตั้งศพบนหลังคาเรือนแต่งดอกไม้ไฟ ลามชนวน ลงมาถึงทองฟันฐานนก แล้วเผาทั้งหมดนั้น ประเพณีทำศพอย่างนี้ทำนองจะให้ผู้ตายเป็นชาว

อุตรกรู ซึ่งมันกหัสติลิงค์นำเอาไปกระมัง รู้สึกว่าชอบกลอยู่ ถ้าจะแปลค่านกหัสติลิงค์ก็แปลว่านกข้าง เป็นนกจำพวกเดียวกับนกร็อก (Roc) ในนิทานเรื่องอาหรับราตรี ซึ่งเขาทำเป็นรูปอย่างนกอินทรีแต่ใหญ่โตมาก นกร็อกนี้สามารถเหี่ยวเอาข้างไปได้ทีละหลายตัวเคยเหี่ยวเอาหินก้อนมหึมาไปทุบทิ้งเรือสำเภาเกดราที่ซินบัดโดยสารไป เข้าใจว่านกร็อก นกหัสติน หรือนกหัสติลิงค์ ก็จะเป็นตัวเดียวกัน เดิมตั้งใจจะเป็นนกใหญ่ซึ่งสามารถกินช้างได้ที่ไทยทำรูปนกนี้ คือทำตัวนกเป็นนกหัวเป็นราชสีห์ มังวง มังว นั่น คือตั้งใจทำให้เป็นรูปแบบตัวนก หัวเป็นคชสีห์ เพื่อให้มีลักษณะเป็นช้างสมชื่อ

ในตำนานสิงหนวัติกุมารกล่าวถึง ประเพณีเมืองเชียงแสนไว้ว่า “ตัวราชครูเจ้าวัดหลวงอนิจกรรมไปแล้ว ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสติลิงค์ ส่งศักการด้วยเรือฟ่งกลางแม่น้ำของ” อธิบายว่าประเพณีเผาศพคนใหญ่คนโต สร้างเป็นเมรุรูปปราสาทตั้งอยู่บนหลังนก อยู่กลางแพใหญ่ในแม่น้ำ

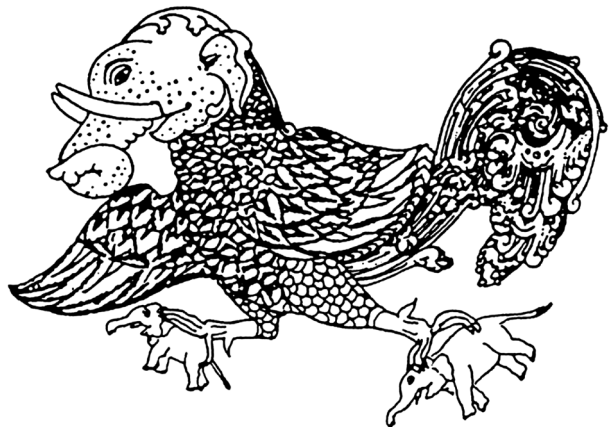
เรื่องนกประหลาดในวรรณคดี หรือในนิยายปรัมปรานี้มีอะไรแปลก ๆ เป็นเรื่องที่น่าสนใจชวนให้นึกในนิยายต่าง ๆ ที่พอจะเทียบเคียงกันได้ก็มีนกเฮาะของจีน นกร็อกของอาหรับ และนกรุก (Rukh) ท่านผู้รู้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอย่างเดียวกัน เพราะตามเรื่องก็ว่าเป็นนกใหญ่อานาจไม่ผิดกันนักขุนวิจิตรมาตราได้เล่าถึงนกเฮาะไว้ว่า “ในทะเลจีนเหนือของจีนมีนกมหึมาเรียกว่า ไต้เฮาะ (ผู้เขียนวานคนจีนเขาอ่าน เขาบอกว่า ไต้ คนจีนแปลว่าใหญ่ เฮาะเป็นชื่อ) รูปร่างใหญ่โตมหึมาเหลือประมาณถึงเดือน ๖ หน้าคลื่นลม นกเฮาะจะกางปีกออกมิดฟ้า เริ่มวิ่งฝ่าระลอกคลื่นเป็นระยะไกล ๓,๐๐๐ ลี้ก่อน แล้วก็โผทยานขึ้นสู่อากาศเป็นระยะสูง ๙,๐๐๐ ลี้ บินมาอาศัยอยู่ในเกาะมลายู นกเฮาะ ฝรั่งว่าเป็นนกที่เรียกว่า นกรุก (Rukh) ถ้าเป็นนกรุกก็เป็นตัวเดียวกับนกร็อก (Roc) ตามที่มีในอาหรับราตรีเมื่อเช่นนี้นกเฮาะก็น่าจะเป็นนกร็อกนั่นเอง เสียงเฮาะกับร็อกเข้ากันได้ดีอาจจะเป็นคำเดียวกัน แต่หากเรียกเพี้ยนกันไปตามสำเนียงแขกและสำเนียงจีน ณ ที่นี้ผู้เขียนขอเสนอว่า เราอาจจะจำแนกชนิดของนกประหลาดขนาดใหญ่ในวรรณคดี คือ

- วรรณคดีศรีลังกาและไทย น่าจะเป็นสัตว์หิมพานต์ ที่เกิดขึ้นจากจินตนาการ ที่ห่างจากธรรมชาติ หรือความจริงเช่น

- นกหัสติ หัสติน นกหัสติลิงค์ (ภาพลายเส้น ๑) ของไทยและนกหัสติของศรีลังกา ที่เรียกว่าเอตกันทะ ลิหินยะ (ภาพลายเส้นที่ ๒)

ภาพลายเส้นที่ ๑ นกหัสติ หรือหัสติน

ภาพลายเส้นที่ ๒ นกเอตกันทะ ลิหินยะ (ETKANDA LIHINIYA) ศรีลังกา

ภาพลายเส้นที่ ๓ นกกร้อค (Roc)

ส่วนของฝรั่ง เช่น นกรูค (Rukh) และของอาหรับ เช่น นกร้อค (Roc) รวมทั้งนกไต้เหาะของจีนเป็นสัตว์สมมุติประเภทนกที่ใกล้เคียงธรรมชาติ เพียงแต่ขยายส่วนให้มหึมาหิมา มีกำลังหรือเรียกว่า “พลังแห่งข้างห้า” ซึ่งอาจจะเป็นชนิดเดียวกัน (ภาพลายเส้นที่ ๓)

ดังนั้นนกคาบช้างหรือนกที่ใช้จะงอยปากจิกช้าง ที่ปรากฏบนทับหลังทั้งของปราสาทพิมาย และปราสาทพนมรุ้ง จึงไม่น่าจะเป็นนกหัสติลิงค์ เพราะนกหัสติลิงค์จะมีลักษณะพิเศษส่วนศีรษะเป็นช้าง ดังนั้นจึงจะคาบหรือจิกช้างไม่ได้ คงกระทำเพียงใช้เท้าจับไว้ แต่จากการศึกษาศิลปะขอม ในตำรากล่าวไว้ว่าในสมัยนครวัด เมื่อประมาณราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ขอมหรือเขมรยอมรับศิลปะจีน ถึงกับอิทธิพลทางศิลปะจีนเข้าครอบงำศิลปะเขมรสมัยนครวัดในบางส่วน เช่น มังกรหรือสิงห์ถึงกับมีหนวดมีเครา ฯลฯ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า นกไต้เหาะของจีน ซึ่งเป็นนกประเภทเดียวกันกับนกร้อคและนกรูค ก็อาจจะเป็นไปในเชิงอิทธิพลทางศิลปะจีนสู่เขมร บนทับหลังของปราสาทต่าง ๆ เพราะทับหลังของปราสาทพิมาย และปราสาทพนมรุ้งล้วนเป็นศิลปะแบบเขมรสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ทั้งสิ้น ดังนั้นอิทธิพลทางศิลปะจีน โดยเฉพาะเรื่องนกไต้เหาะ ที่จะถูกนำไปกล่าวขานในความยิ่งใหญ่หิมา รวมทั้งในความคล้ายคลึงกับนกร้อคและนกรูค ที่สามารถจิกและจับช้างได้คราวละ ๓ ตัว เมื่อเกิดความทึ่ง งดงามแท้ แล้วเป็นความพึงใจของผู้ฟังโดยเฉพาะช่างศิลปกรรม ดังนั้นภาพนกขนาดใหญ่ที่สามารถจิกช้างได้ จึงปรากฏบนส่วนต่าง ๆ ของปราสาทโดยเฉพาะบนทับหลัง แล้วเผยแพร่มาถึงปราสาทพนมรุ้งและปราสาทพิมายในที่สุด

ก่อนจะจบบทความนี้ ถ้าท่านผู้อ่านเกิดจินตนาการ ถึงนกหัสติลิงค์ หรือนกไต้เหาะ นกร้อค นกรูค ในความใหญ่โตอันมหึมาถึงกับคาบจิกจับช้างได้ น่าจะมีขนาดใหญ่เท่าใด ผู้เขียนจะขอถามท่านผู้อ่านว่า แล้วนกใหญ่ขนาดนั้น จะไปจับหรือเกาะกิ่งอะไรที่ท่านน้ำหนักใหญ่ขนาดนั้นได้ คำเฉลย กิ่งอำเภอครับ

บรรณานุกรม

สมบัติ พลายน้อย. สัตว์หิมพานต์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๙.

CHUI CHAI DANCE IN THAI PERFORMING ARTS

The well accepted Chui Chai Thai classical dance truly reflects an artistic excellence in the aspect of expressing self-conscious emotion of pride over dancing patterns rather than the verbal expression. The dancer demonstrates her satisfaction in gorgeously dressing appearance or when disguised to other character in another person in more beautiful attire. Upon content in another pretty-costumed transfiguration, the dancer then performs Chui Chai dance to express her enjoyable feeling.

Perfectly, a kind of precious performing art, “Ram Chui Chai” required a high capable dancer to attract attention and catch the eyes of the audience. In dance scene, the dancer must clearly and exquisitely exhibit her pride emotion, and inner self-adorned through dance movement. A variety of dance styles in Ram Chui Chai following the oboe rhythm with onomatopoeia lyrics contributed to outstanding feature of the expressive performance. Likewise, if one can blow oboe with onomatopoeia lyrics without mistakes, he then verified to be excellent. The same way, if a Chui Chai dancer can perform gracefully, she is also recognized an excellent dancer. In general, Ram Chui Chai will have the performance when a player wishes to express happiness in the beautiful outfit or in the transformation of a player to assume the appearance of another.

Translated by Sukanya Phromphon

ดูฉายในนาฏกรรมไทย

ชวลิต สุนทรานนท์*

ความหมายของคำว่า “ดูฉาย”

ดูฉาย ในความหมายตามพจนานุกรม เป็นคำนาม หมายถึง ชื่อเพลงร้องและทำรำชนิดหนึ่ง เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง กรีดกราย

คำว่าดูฉาย ในอีกความหมายหนึ่ง เป็นอุปมาอุปไมย แสดงถึงลักษณะอุปนิสัยของคนที่ไม่เอาการเอางาน ทำการอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไม่จริงจัง ไม่ทะมัดทะแมง หรือไม่ยอมทำงานอะไรให้เป็นชิ้นเป็นอัน สนใจแต่เฉพาะการแต่งกาย กรีดกรายเดินไปเดินมาเท่านั้น อาจเรียกได้ว่าเป็นคนหยิ่งบ่ยอม จึงมีการเรียกผู้ที่มีนิสัยดังกล่าวนี้ว่า เป็นการทำตัวดูฉายไปดูฉายมา

ในทางนาฏกรรม ดูฉาย เป็นการแสดงนาฏศิลป์ไทยที่มีคุณค่าทางศิลปะเป็นอย่างมาก นิยมกันว่าตัวละครสามารถแสดงอารมณ์ภาคภูมิใจออกมาทางท่ารำได้ดีกว่าที่จะพูดออกมาทางปาก ใช้รำในตอนที่ตัวละครแสดงความภาคภูมิใจเมื่อเห็นว่าตนเองแต่งตัวได้อย่างสวยงามงดงาม หรือใช้แสดงเมื่อสมมติว่า ตัวละครแปลงกายที่ไม่สวยให้สวยงาม และเมื่อเห็นว่าตนแปลงกายได้สวยงามเป็นที่พอใจ ก็รำดูฉายแสดงความรู้สึกออกมา

*นักวิชาการละครและดนตรีทรงคุณวุฒิ (ไขน ละคร และดนตรี) กระทรวงวัฒนธรรม

คำว่าอุบาย จึงมีความหมายแยกได้เป็น ๒ นัย กล่าวคือ ใช้แทนคำพูดที่แสดงให้เห็นถึงการทำงานของบุคคลที่ไม่รู้จักรับผิดชอบหน้าที่ เอาแต่ตัวตนในความงามของตนด้วยเครื่องแต่งกายที่สวมประดับอยู่ภายนอก ส่วนอีกนัยหนึ่งเป็นความหมายที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์โดยตรง กล่าวคือเป็นการแสดงให้เห็นถึงความงามของตัวละครนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องแต่งกาย การเลียนแบบ การแปลงกายให้เหมือน หรือการแปลงกายให้ผิดไปจากเดิม เป็นต้น

“ราอุบาย” จัดเป็นการแสดงประเภทหนึ่งที่มีคุณค่าทางศิลปะพร้อมมูลด้วยผู้แสดง ต้องใช้ความสามารถในการร่ายรำสูง เพื่อให้เกิดความโดดเด่นเป็นที่ดึงดูดต่อผู้ชม และต้องแสดงให้เห็นถึงบทบาท ที่จะเปิดเผยอารมณ์ และความภาคภูมิใจภายในออกมา ด้วยท่ารำให้ได้ชัดเจนอย่างงดงาม

โดยทั่วไปมักราอุบายในตอนที่ตัวละครแสดงความชื่นชม ความพอใจในตนเองที่แต่งตัวได้อย่างสวยงามสดงงาม หรือใช้แสดงในตอนที่ตัวละครแปลงกายเปลี่ยนไปจากร่างเดิมจากที่ไม่สวยให้สวยงาม บางคราวก็เปลี่ยนบุคลิกให้แตกต่างไป ได้แก่ จากหญิงเป็นชาย หรือจากปกติไปเป็นพิกลพิการ หรือเป็นสัตว์ต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อเห็นว่าเปลี่ยนแปลงกายได้สมใจตามที่ต้องการ ตัวละครก็จะราอุบายแสดงความรู้สึก ความพอใจในรูปลักษณ์ใหม่ที่ออกมาหรือพอใจเรื่องอื่น ๆ

ศิลปินผู้ที่สามารถราอุบายได้ดี ต้องผ่านการฝึกฝนการร่ำมามากพอสมควร โดยเฉพาะเพลงรำที่เป็นมาตรฐานต่าง ๆ ได้แก่ เพลงช้า เพลงเร็ว รำแม่บท ตลอดจนการรำในชุดอื่น ๆ เป็นต้น เพราะลีลา และกลเม็ดในการรำนั้นจะต้องได้รับการสั่งสมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการสอดใส่อารมณ์ ความรู้สึก แล้วแสดงออกมาด้วยใบหน้า ท่าทาง ตลอดจนการเคลื่อนไหวทุกส่วนสัดของร่างกาย นับตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า นับเป็นสุนทรีย์ของการรำที่สามารถเข้าถึงได้ยาก ผู้ที่เข้าไม่ถึงในเชิงศิลปะการร่ายรำอย่างลึกซึ้ง เมื่อแสดงราอุบาย ก็จะไม่เห็นความประณีตศิลป์ที่ทรงคุณค่าของการรำ

การราอุบายมีหลักเกณฑ์ที่เป็นมาตรฐาน และมีความสมบูรณ์แบบในทางนาฏศิลป์ไทยอย่างพร้อมมูล จึงนับเป็นศิลปะการรำขั้นสูงอย่างหนึ่ง และสามารถรำได้ดีตามแบบฉบับได้ยาก จุดเด่นที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของการราอุบายคือ ท่ารำในทำนองปี่ที่เป่าล้อเลียนเสียงคำร้อง ถ้าคนปี่สามารถเป่าปี่ เลียนเสียงคำร้องได้อย่างชัดถ้อยชัดคำ ก็นิยมว่าศิลปินคนนั้นเป่าปี่เป็นเลิศ ในทำนองเดียวกันถ้าตัวละครราอุบายได้ดีวิจิตรงดงาม ก็ถือว่านาฏศิลปินคนนั้นมีความเป็นเลิศเช่นกัน

ประวัติของการราอุบาย

ในสมัยสุโขทัยเป็นต้นมาไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการแสดงราอุบาย แต่ได้ค้นพบคำว่า “อุบาย” เป็นชื่อท่ารำท่าหนึ่ง “อุบายเข้าวัง” ในท่ารำแม่บทใหญ่ ดังปรากฏในสมุดภาพตำรารำ เป็นตำราท่ารำต่าง ๆ เขียนฝุ่นเป็นลายเส้นเดียว เป็นฝีมือช่างเขียนในสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งคงคัดลอกอย่างตำราท่ารำเขียนรูประบายสีปิดทอง ในสมัยรัชกาลที่ ๑ สันนิษฐานว่าได้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ต้องสูญหายไปเมื่อเสียกรุงครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐

นอกจากนี้ยังปรากฏคำว่าอุบายในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดังเช่นในตอนศึกวิรุญจำบัง หนุมานแปลงกายเป็นมานพหนุ่มเข้าไปหานางวานริน ดังมีบทกล่าวไว้ดังนี้

“คิดแล้วยกขึ้นเหนือเกล้า ไหว้พระเป็นเจ้านาถา
ทั้งคุณสมเด็จพระจักรา ก็ร้ายเวทวิทยาแปลงกาย ฯ

ฯ ๑๐ คำ ฯ ตรี

ชมตลาด เป็นมานพน้อยทรงลักษณะ ผิวพัตร์พริ้มเพริศเฉิดฉาย
ส่งศรีประเสริฐเลิศชาย กรายกรเข้าถ้ำคีรี ฯ

ฯ ๒ คำ ฯ ญายาย”

หรือในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรากฏตอนที่ทศกัณฐ์แต่งตัวไปเกี่ยวนางสีดาในพระราชอุทยาน ดังมีบทประพันธ์กล่าวไว้ดังนี้

“ครั้นถึงซึ่งสวนอุทยาน ให้หยุดพลมารน้อยใหญ่
ลงจากรถแก้วแววไว ตรงไปตำหนักห้านางสีดา

ฯ ๒ คำ ฯ ญายาย”

รำญายาทศกัณฐ์ลงสวน

เมื่อพิจารณาบทละครที่ยกมาเป็นตัวอย่างจะเห็นได้ว่า เพลงฉุยฉายนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการอวดตัว จากการเปล่งกายหรือการแต่งตัวเพื่อใช้แสดงในบทบาทของลีลาการเยื้องย่างของตัวละคร ที่กรีดกรายไปอย่างสง่างาม เพื่อเข้าไปเกี่ยวพาราสินางอันเป็นที่พึงพอใจของตน ซึ่งเป็นเสมือนลักษณะของเพลงหน้าพาทย์เพลงหนึ่ง คือใช้บรรเลงต่อจากบทร้องเช่นเดียวกับเพลงหน้าพาทย์อื่น ๆ ที่พบได้ในบทละคร

“ความจริงเพลงฉุยฉาย และเพลงแม่ศรี มิใช่เพลงใช้บรรเลงขับร้องเหมือนอย่างเพลงสามชั้น หรือเพลงเถาโดยทั่วไป แต่บรรเลงประกอบการฟ้อนรำในฉากหนึ่งตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงการเปล่งกาย หรือแต่งตัวให้สวยงามอะไรทำนองนี้ เป็นต้น^๑

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวถึงลักษณะแห่งนาฏศิลป์ของไทยไว้ในหนังสืออนุสรณ์งานศพคุณหญิงเทศ นักกานูรักษ์ เกี่ยวกับเรื่องฉุยฉายว่า “ฉุยฉายเป็นเพลงหน้าพาทย์ชนิดหนึ่งในหกชนิดของหน้าพาทย์ ที่แสดงความสนุกสนานเบิกบานใจ และเป็นการแสดงในความภาคภูมิใจเมื่อได้แต่งตัวใหม่หรือเมื่อได้แปลงตัวให้งดงามกว่าเดิม”

ต่อมามีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าเพลงฉุยฉายนำมาใช้ในอีกรูปแบบหนึ่ง คือมีบทร้องเข้ามาประกอบ ดังได้มีปรากฏในบทมโหรีเรื่องกาก็ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งได้กล่าวถึงบทร้องฉุยฉายและบทร้องแม่ศรีในบทมโหรีบทที่ ๒๘ (ร้องแม่ศรี) และบทที่ ๓๐ (ร้องฉุยฉาย) ดังนี้

บทที่ ๒๘ ร้องแม่ศรี

เจ้าไปอยู่กับเราเปล่าเปลี่ยวนัก	ที่นี่พริกพร้อมสวาทไม่ขาดข้าง
เชิญเซยเสวยรมย์สมใจนาง	ตั้งแต่ปางนี้ไปอย่าพบกัน
จนสิ้นเดือนฟ้าสุเมรุมาศ	แสนชาติอย่าได้ร่วมภิรมย์ขวัญ
กว่าจะลุลือโมกข์มัตถธรรม	ว่าแล้วเหาะหันไปฉิมพลีฯ ๔ คำ

บทที่ ๓๐ ร้องฉุยฉาย

ดูราสุตาดวงเนตร	เจ้าประเวศไปสู่พิมานสวรรค์
พี่ตั้งหน้าทำนองทุกคืนวัน	พึงเห็นขวัญตามาถึงธานี
อยู่ไยในหน้าพระลานเล่า	ขอเชิญเข้าปรางค์มาศปราสาทศรี
พี่ชอบใจในสวาทแสนทวี	มิเสียที่บำรุงผดุงมาฯ ๖ คำ

รำฉุยฉายตั้งแต่เบื้องต้นมานั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นมาอย่างไร จึงได้เป็นรูปแบบอย่างที่เห็นในปัจจุบัน แต่ก็มีหลักฐานพอแสดงให้เห็นเค้าของการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้าง

“เพลงฉุยฉายเป็นเพลงสองสมัยสองชั้นเก่าแก่ มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเพลงทำนองช้า ส่วนเพลงแม่ศรีนั้น เป็นเพลงเร็วที่ร้องให้เจ้ามาเข้าทรง แต่เพราะเหตุใดเพลงสองเพลงนี้จึงมารวมเข้าเป็นชุดเดียวกัน และประกอบการฟ้อนรำแบบฉุยฉาย เช่น รำฉุยฉายพราหมณ์ ยังคงไม่พบวิธีการขับร้องว่าทำไมต้องร้องเพลงฉุยฉายก่อนแล้วจึงมาถึงร้องเพลงแม่ศรีเมื่อร้องหมดคำหนึ่ง ปีกจะเป่าว่าเนื้อเลียนแบบคำร้อง ว่ากันว่าผู้ใดเป่าปี่ได้ชัดถ้อยคำราวกับเสียงร้องมากที่สุด นับเป็นผู้ชำนาญการเป่าปี่มากที่สุดทีเดียว”

^๑กรมศิลปากร, ทะเบียนข้อมูล, วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำ ฟ้อน เล่ม ๓, (กรุงเทพ, กรม, ๒๕๕๑).

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏมีบทราดดอกไม้เงินทองที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นสำหรับให้ตัวพระใช้รำเบิกโรงละครใน และยังมีพระราชนิพนธ์อีกหนึ่งบทสำหรับตัวนาง เข้าใจว่าคือ บทอุบายสองนางเนื้อเหลือ ที่คุณครูลมุล ยมะคุปต์ และคุณครูเฉลย ศุขะวณิชได้รับถ่ายทอดมาจาก เจ้าจอมละม้ายในรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทประกอบการรำอุบายพราหมณ์ไว้ในการแสดงละครเบิกโรงเรื่อง พระคเณศรเสีงา และบทรำอุบายอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ไว้ในบทร้อง และพากย์เจรจาของโจนสมัครเล่น เรื่องดึกดำบรรพ์ ชุดพรหมาศ

การรำอุบายนอกจากมีกระบวนท่ารำ ที่ผู้รำจะต้องมีความสามารถในการรำเป็นอย่างดีแล้ว ยังมีทางร้องซึ่งเสฐียรโกเศศได้อธิบายถึงทางของการร้องเพลงอุบายไว้ในเรื่อง รำทำเพลง ดังนี้

“ร้องอุบายก็คือร้องเพลงช้า ร้องแม่ศรี (สรีเป็นคำเขมร แปลว่าผู้หญิง ร้อยมาจากสตรี) นี่ก็คือร้องเพลงเร็วนั่นเอง เห็นได้ว่าแต่ก่อนละครไม่ได้มีปีพาทย์เข้ามาปน ครั้นเอาปีพาทย์มาทำเพลง การร้องแทนปีพาทย์ก็ไม่ถึง คงร้องไปพร้อมกับปีพาทย์ ร้องก็ร้องไปทางหนึ่ง ปีพาทย์ก็ตีไปทางหนึ่ง ฟังจ๊อแจ ไม่เป็นสำ...การร้องซ้อน ๆ ไปกับเพลงปีพาทย์เพ็งเลิกันเสียไม่นานนัก ใช้ปีพาทย์ทำอย่างเดียว เหลือแต่อุบายเท่านั้น ที่คงใช้ร้องอยู่บ้าง แต่ก็ทำเป็นร้องรับ ไม่ได้ร้องซ้อนไปกับปีพาทย์”

“ส่วนอุบาย เป็นการร้องเพลงช้าแทนปีพาทย์ แม่ศรีเป็นการร้องเพลงเร็วแทนปีพาทย์.... น่าสังเกตอยู่ที่ร้องอุบายแล้วรับด้วยปี ประหนึ่งว่าเดิมทีจะเล่นไปด้วยกัน”

พอสังเกตให้เห็นได้ว่าการรำอุบายเทียบเท่ากับเป็นการรำเพลงช้า และเพลงเร็วกล่าวคือ รำเพลงอุบาย เหมือนรำเพลงช้า ส่วนรำเพลงแม่ศรีเหมือนกับรำเพลงเร็ว และเมื่อเทียบกับลักษณะการแสดงที่มีปรากฏอยู่แล้ว ก็มีสัดส่วนในความเป็นไปได้ตามที่กล่าวมา

โครงสร้างของการรำอุบาย

การรำอุบายนั้นมีโครงสร้างประกอบด้วย

- เพลงออก (ใช้เพลงเร็ว/เพลงหน้าพาทย์อื่น ๆ ตามความเหมาะสมของตัวละครและโอกาส)
- ร้องเพลงอุบาย ๒ บท (บทละ ๓ คำร้อง) และร้องเพลงแม่ศรี ๒ บท (บทละ ๒ คำร้อง) จบคำร้องเพลงอุบายและเพลงแม่ศรีทุกคำ เป่าเลี่ยนเสียงคำร้อง เมื่อจบเพลงอุบายแต่ละบท ปีพาทย์ รับเพลงอุบาย และจบเพลงแม่ศรีแต่ละบท ปีพาทย์รับเพลงแม่ศรี
- เพลงเข้า (ใช้เพลงเร็ว - ลา) หรือเพลงหน้าพาทย์อื่น ๆ เช่น เพลงพญาเดิน

ลักษณะของการรำอุบาย

รำอุบายในนาฏกรรมพบได้ใน ๓ ลักษณะ คือ

- รำอุบายแบบเต็ม
- รำอุบายแบบตัด
- รำอุบายพวง

ตารางลักษณะการรำถวายอินทรีชดแปลงเป็นพระอินทร์แบบเต็ม
(สะกด ตัวการินทร์ตามบทพระราชนิพนธ์)

เพลงออก	- ปี่พาทย์ทำเพลงร้ว -		
เพลงฉุยฉายบทที่ ๑	- ร้องเพลงฉุยฉาย -		
คำร้องที่ ๑	ฉุยฉายเอ๋ย	ช่างเปื้อนบิตนิมิตร์กาย	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
คำร้องที่ ๒	เยื้องยาตร์นาฏกรกราย	งามเฉิดฉายเป้นหนักหนา	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
คำร้องที่ ๓	เหมือนราวกับรูปที่ช่างแกะ	งามจริงเทียวแหละเหมือนเจ้าเทวา	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
ปี่พาทย์รับ	- ปี่พาทย์รับเพลงฉุยฉาย -		
เพลงฉุยฉายบทที่ ๒	- ร้องเพลงฉุยฉาย -		
คำร้องที่ ๑	ฉุยฉายเอ๋ย	ช่างบิตเปื้อนได้เหมือนหมาย	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
คำร้องที่ ๒	โฉมเฉิดเลิศโฉมชาย	รูปยักซ์หายไปจนหมด	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
คำร้องที่ ๓	อรชรอ่อนแอ้นเอวกลม	ดูช่างน่าชมสมเกียรติยศ	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
ปี่พาทย์รับ	- ปี่พาทย์รับเพลงฉุยฉาย -		
เพลงแม่ศรี บทที่ ๑	- ร้องเพลงแม่ศรี -		
	ยักซ์เอ๋ย	ยักซ์จำแลง	
คำร้องที่ ๑	รูปร่างกล้องแก้ง	ดูขำดูคม	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
	ใครเห็นถูกจิตร์	ต้องติดอารมณ์	
คำร้องที่ ๒	งวยงหลงงม	ชมยักซ์เอ๋ย	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
ปี่พาทย์รับ	- ปี่พาทย์รับเพลงแม่ศรี -		
เพลงแม่ศรี บทที่ ๒	- ร้องเพลงแม่ศรี -		
	ยักซ์เอ๋ย	ยักซ์แสนสรวย	
คำร้องที่ ๑	เอวอ่อนระทวย	สำรวยทั่วตน	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
	ช่างเหมือนอมรินทร์	ปิ่นฟ้าเวหน	
คำร้องที่ ๒	ชะช่างทำกล	จริงยักซ์เอ๋ย	ปี่เป่าเลียนเสียงคำร้อง
ปี่พาทย์รับ	- ปี่พาทย์รับเพลงแม่ศรี -		
เพลงเข้า	- ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว, ลา -		

รำฉุยฉายแบบเต็ม หมายถึง การรำฉุยฉายเต็มรูปแบบตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ คือ รำเพลงฉุยฉาย ๒ บท และรำเพลงแม่ศรี ๒ บท เพลงฉุยฉายในแต่ละบทมี ๓ คำร้อง ส่วนเพลงแม่ศรีแต่ละบท มี ๒ คำร้อง ซึ่งจบแต่ละคำร้องต้องรำตามปี่เป่าเลียนเสียงคำร้องทุกคำ และเมื่อจบแต่ละบทต้องรำตามปี่พาทย์รับเพลงฉุยฉาย ๒ บท และรำตามปี่พาทย์รับเพลงแม่ศรี ๒ บท แล้วจบท้ายด้วยรำเพลงเร็ว - ลา

ตัวอย่างลักษณะการรำฉุยฉายแบบเต็ม บทรำฉุยฉายอินทรชิต แปลงเป็นพระอินทร์ จากบทร้องและพากย์เจรจาของโขนสมครเล่นเรื่องดึกดำบรรพ์ ชุตพรหมาศ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งหลวงวิลาศวงาม ครูโขนหลวงกรมมหรสพสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ถ่ายทอดกระบวนท่ารำให้กับครูอาจารย์ของกรมศิลปากร และได้สืบทอดกระบวนท่ารำมาจนถึงปัจจุบัน

รำฉุยฉายแบบตัด หมายถึง การรำฉุยฉายโดยตัดทอนจากบทเต็มให้สั้นลง หรือรำฉุยฉายในบทที่มีเพลงฉุยฉาย และเพลงแม่ศรีอย่างละ

๑ บท ในเพลงฉุยฉาย ๑ บท มี ๓ คำร้อง เพลงแม่ศรี ๑ บท มี ๒ คำร้อง ซึ่งจบแต่ละคำร้องต้องรำตามปี่เป่าเลียนเสียงคำร้องทุกคำกลอน และเมื่อจบเพลงฉุยฉาย ต้องรำตามปี่พาทย์รับเพลงฉุยฉาย และจบเพลงแม่ศรีต้องรำตามปี่พาทย์รับเพลงแม่ศรี แล้วจบท้ายด้วยรำเพลงเร็ว - ลา เช่นกัน

ตารางลักษณะการรำฉุยฉายพราหมณ์แบบตัด

เพลงออก	- ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว -	
เพลงฉุยฉายบทที่ ๑	- ร้องเพลงฉุยฉาย -	
คำร้องที่ ๑	ฉุยฉายเอ๋ย	ช่างงามข้าช่างรำโยกย้าย
คำร้องที่ ๒	สะเวยแสนอ่อนอรชรช่วงกาย	วิจิตรยิ่งลายที่คนประดิษฐ์
คำร้องที่ ๓	สองเนตรคมข้าแสงดำนับขลับ	ขม้อยเนตรจับช่างสวยสุดพิศฯ
	- ปี่พาทย์รับเพลงฉุยฉาย -	
	- ร้องเพลงแม่ศรี -	
	น่ารักเอ๋ย	น่ารักตรุณ
คำร้องที่ ๑	เหมือนแรกจะรุ่น	จะรู้เพียงสา
	เจ้ายิ้มเจ้าแย้ม	แก้มเหมือนมาลา
คำร้องที่ ๒	จ่อจิตติดตา	เสียจริงเจ้าเอ๋ย
ปี่พาทย์รับ	- ปี่พาทย์รับเพลงแม่ศรี -	
เพลงเข้า	- ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว, ลา -	

รำดูฉายพราหมณ์

ในกรณีที่มิพบรำดูฉายแบบเต็มอยู่แล้ว ด้วยเหตุผลบางประการ ต้องการร่ายอย่างตัดก็สามารถทำได้ โดยรำดูฉายแบบเต็ม ๑ บท และรำเพลงแม่ศรี ๑ บท โดยจะเลือกใช้บทไหนรำก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม บางครั้งนิยมรำดูฉายบทที่ ๑ แล้วต่อด้วยแม่ศรี บทที่ ๒ หรือรำดูฉายบทที่ ๒ แล้วต่อด้วย แม่ศรีบทที่ ๒

รำดูฉายพวง หมายถึง การรำเพลงดูฉายและเพลงแม่ศรีต่อเนื่องกันไปโดยไม่มีการเป่าปี่เลียนเสียงคำร้อง พอจบแต่ละบทจึงจะรำตามปี่พาทย์รับ (ดูฉายมี ๒ บท แม่ศรีมี ๒ บท) แล้วลงท้ายด้วยเพลงเร็ว - ลา ทั้งนี้เป็นการช่วยให้เวลาในการแสดงกระชับขึ้น

รำดูฉายกึ่งไม้เงินทอง

ตารางลักษณะการรำดูฉายพวง รำดูฉายกึ่งไม้เงินทอง

เพลงออก	- ปี่พาทย์ทำเพลงรัว -	
เพลงดูฉายบทที่ ๑	-ร้องเพลงดูฉาย-	
คำร้องที่ ๑	ดูฉายเอ๋ย	สองนางเนื้อเหลืองย่างเยื้องกริดกราย
คำร้องที่ ๒	ห่มผ้าหน้าปักชาย	เครื่องในกายล้วนแต่ทอง
คำร้องที่ ๓	งามครั้นเป็นขวัญตา	เหมือนนางฟ้าลงมาทั้งสอง
คำร้องที่ ๔	แม่ผู้ใดมีใจปอง	มีหวังจะดองคนนั้นเอย
ปี่พาทย์รับ	-ปี่พาทย์รับเพลงดูฉาย-	
เพลงดูฉายบทที่ ๒	-ร้องเพลงดูฉาย-	
คำร้องที่ ๑	ดูฉายเอ๋ย	สองนางช่างกรายมือถือถวายเป็นไม้
คำร้องที่ ๒	ข้างหนึ่งเงินข้างหนึ่งทอง	เป็นของถวายเป็นอย่างใหม่
คำร้องที่ ๓	เทิดพระเกียรติท่านไท่	กรุงไทยอยุธยา
คำร้องที่ ๔	ให้พวยรุ่งเรือง	เดชกระเดื่องทั่วหล้า
คำร้องที่ ๕	อำโง่งโรงสภา	ยิ่งกว่าโรงอื่นเอย
ปี่พาทย์รับ	-ปี่พาทย์รับเพลงดูฉาย-	
เพลงแม่ศรีบทที่ ๑	-ร้องเพลงแม่ศรี-	
	สองแม่ศรีเอ๋ย	แม่งามหนักหนา
คำร้องที่ ๑	เหมือนดังเทพธิดา	ลงมารายถวายเป็น
	รำเดินเล่นดูดี	ยิ่งกว่ามีมาแต่ก่อน
คำร้องที่ ๒	เว้นแต่ท่ายไม่งอน	ไม่เหมือนละครนอกเอย
ปี่พาทย์รับ	-ปี่พาทย์รับเพลงแม่ศรี-	
เพลงแม่ศรีบทที่ ๒	-ร้องเพลงแม่ศรี-	
	สองแม่เอ๋ย	แม่งามแม่งอน
คำร้องที่ ๑	ยิ่งแมนแซนอ่อน	อ่อนแอ่นประหนึ่งวาด
	ไหล่เหลี่ยมเสี้ยมองค์	คิ้วเป็นวงพิวสะอาด
คำร้องที่ ๒	ดั่งนางในไกรลาส	ร่อนลงมารำเอย
ปี่พาทย์รับ	-ปี่พาทย์รับเพลงแม่ศรี-	
เพลงเข้า	-ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว, ลา-	

ประเภทของการรำดูฉายแยกตามลักษณะที่ปรากฏในนาฏกรรมไทยได้ดังนี้

๑. รำดูฉายที่ปรากฏในการแสดงโขน ได้แก่
 - ๑) รำดูฉายที่ตัวละครพอใจในการแปลงกายจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่ง ได้แก่
 - รำดูฉายอินทรชิต (อินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์) ตอนศึกพรหมาศ
 - รำดูฉายมานพ (หนุมานแปลง) ตอนศึกวิรุญจำบัง
 - รำดูฉายเบญกาย (นางเบญกายแปลงเป็นนางสีดา) ตอนนางลอย
 - รำดูฉายทศกัณฐ์ (หนุมานแปลง) ตอนทำลายพิธีหุงน้ำทิพย์
 - รำดูฉายฤๅษีแดง (ทศกัณฐ์แปลง) ตอนตามกวาง
 - ๒) รำดูฉายที่ตัวละครพอใจในตนเองที่แต่งตัวได้อย่างสวยงาม
 - รำดูฉายทศกัณฐ์ลงสวน ตอนหนุมานถวายแหวน
 - รำดูฉายทศกัณฐ์ ตอนกำเนิดทศกัณฐ์
 - รำดูฉายหนุมานทรงเครื่อง ตอนชุกช่องดวงใจ

รำดูฉายเบญกายแปลง

ดูฉายหนุมานทรงเครื่อง

๒. รำดูฉายที่ปรากฏในการแสดงละคร ได้แก่
 - ๑) รำดูฉายที่ตัวละครพอใจในการแปลงกายจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่ง
 - รำดูฉายศุรปนา ละครดึกดำบรรพ์ เรื่องรามเกียรติ์ ตอนศุรปนาตีสีดา
 - รำดูฉายเสื่อโค ละครนอก เรื่องหลวิชัย-คาวี
 - รำดูฉายวันทอง ละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ
 - รำดูฉายยอพระกลืน ละครนอก เรื่องมณีพิชัย
 - รำดูฉายพราหมณ์เล็กพราหมณ์โต ละครนอก เรื่องสุวรรณหงส์

๒) รำดูฉายที่ตัวละครพอใจในตนเองที่แต่งตัวได้อย่างสวยงาม

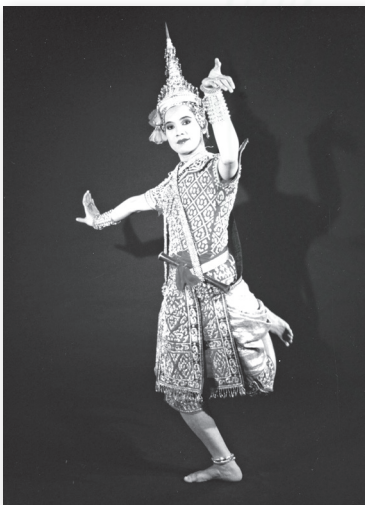
- รำดูฉายนางแมว ละครนอก เรื่องไชยเชษฐ
- รำดูฉายไกรทอง ละครนอก เรื่องไกรทอง
- รำดูฉายฮเนา ละคร เรื่องเงาะป่า

รำดูฉายพหลวิชัย - คาวี

รำดูฉายฮเนา

รำดูฉายเพลงปี

ดูฉายเบิกโรงละครนอก

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. วิพิธทัศนา. กรุงเทพฯ: กรม, ๒๕๕๒.

..... อธิบายนาฏศิลป์ไทย. พระนคร: กรม, ๒๔๙๑.

..... ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำ ฟ้อน เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: กรม, ๒๕๕๑.

ธนิต อยู่โพธิ์. ศิลปะละครรำหรือคู่มืออนาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร. ๒๕๑๖.

..... อธิบายนาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. ๒๕๔๔.

EVIDENCE-BASED CHANGE OF THE ANCIENT ZODIAC IN THE ROYAL CALENDAR

For a long time, the lunar calendar has associated with Thai society, particularly in finding the days for important religious activity and formal ceremonies while the solar calendar or the international calendar adopted later days in this country. That's why comes to slight errors or possible confusion due to a combination of both solar and lunar reckonings, especially the different New Year Day. In the lunar calendar, the new year starts the first lunar month but in the month of January for the solar calendar inclusive other confusing important days differently, The royal calendar is an important evidence showing the first day of the waxing moon of the first lunar month was Thai New Year Day since old times and also the day to change the year of zodiac. Later on, there was another alteration to the fifth month as the New Year Day. Therefore, some people i.e. astrologists switched the year of zodiac to the fifth month as well. Soon after the transfer of the New Year Day to the first of January in accord with the solar calendar, some apparently misunderstood the year of zodiac starts on the first of January as widely viewed the New Year greetings via online media now.

Translated by Sukanya Phromphon

ที่มา : <https://lorientasia.com/2020happynewyear/>

ที่มา : <https://สวัสดิ์ดือนเช้า.com/1-5/>

ร่องรอยหลักฐาน การเปลี่ยนปีนักษัตรสมัยโบราณ ในปฏิทินหลวง

เอกลักษณ์ ลอยศักดิ์*

ระบบการนับ วัน เดือน ปี ของไทยมีการใช้อยู่ ๒ แบบ ได้แก่ การนับแบบจันทรคติ และแบบสุริยคติ โดยระบบการนับของทั้งสองแบบแตกต่างกันที่ การนับแบบจันทรคติจะอาศัย การดูดวงจันทร์โคจรรอบโลก นับวันข้างขึ้นและข้างแรมในแต่ละเดือน เริ่มต้นที่เดือนอ้าย เป็น เดือนที่หนึ่ง ไปจนถึงเดือนสิบสองเป็นเดือนสุดท้ายของปี ส่วนการนับแบบสุริยคติจะดูการโคจร ของโลกรอบดวงอาทิตย์ ประกอบไปด้วยเดือนทั้งหมด ๑๒ เดือน เช่นเดียวกัน โดยเริ่มนับเดือน ที่หนึ่งคือเดือนมกราคมไปจนถึงเดือนสุดท้ายคือเดือนธันวาคม

การนับวัน เดือน ปี แบบจันทรคติ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมไทยมาเป็นเวลา ช้านาน โดยเฉพาะการกำหนดวันสำคัญทางศาสนา และวันประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ส่วนการนับ แบบสุริยคติ เป็นการนับแบบสากลที่ไทยได้รับมาใช้ในภายหลัง จึงเป็นเหตุให้มีการนับวันทั้งแบบ จันทรคติและแบบสุริยคติใช้ปะปนกันซึ่งทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนหรือสับสนขึ้นในหลาย ประการ โดยเฉพาะในส่วนของการนับวันขึ้นปีใหม่ในเดือนอ้ายทางจันทรคติ และเดือนมกราคม ทางสุริยคตินั้นไม่ตรงวันกัน รวมทั้งการกำหนดวันสำคัญต่าง ๆ สับสนตามไปด้วยที่เห็นได้อย่าง ชัดเจน คือ การกำหนดเปลี่ยนปีนักษัตรที่ได้รับอิทธิพลทางแนวคิดผสมผสานจากหลายอย่างทั้ง รูปแบบการนับ วัน เดือน ปี และคติความเชื่อทางศาสนาที่รับเข้ามา จึงทำให้การกำหนดเปลี่ยน ปีนักษัตรของไทยเกิดความสับสนและไม่แน่นอน ดังนั้นในที่นี้จึงจะขออธิบายในประเด็นของ การเปลี่ยนปีนักษัตรของไทยว่าแท้จริงแล้วควรเปลี่ยนที่ช่วงเวลาใดของปีจึงจะถูกต้อง

*นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

ตารางวัน เดือน ปี				
พุทธศักราช ๒๕๖๓		จตุ		หมายเหตุ
วันที่	วัน	เดือน	ค่า	
๑๖	จันทร์	๑	๑	ขึ้นปีจตุ
๑๗	อังคาร		๒	
๑๘	พุธ		๓	
๑๙	พฤหัสบดี		๔	
๒๐	ศุกร์		๕	
๒๑	เสาร์		๖	
๒๒	อาทิตย์		๗	
๒๓	จันทร์		๘	ป.
๒๔	อังคาร		๙	
๒๕	พุธ		๑๐	วันสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (วันคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)
๒๖	พฤหัสบดี	๑๑	๑๑	
๒๗	ศุกร์		๑๒	วันสารทเดือน
๒๘	เสาร์		๑๓	
๒๙	อาทิตย์		๑๔	
๓๐	จันทร์		๑๕	ปด.

คำว่า “นักษัตร” หมายถึงชื่อของรอบเวลา โดยมีกำหนด ๑ รอบเท่ากับ ๑๒ ปี เรียกว่า ๑๒ นักษัตร โดยมีการกำหนดให้สัตว์ ๑๒ ชนิดแทนแต่ละปีใน ๑ รอบ เริ่มจากปีชวด หรือหนูเป็นปีแรกแล้วไปจบที่ปีกุนหรือหมูเป็นปีสุดท้าย^๑ ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงสันนิษฐานว่า

“...ในนามสัตว์ ๑๒ นักษัตรข้างไทยสยามนั้น น่าจะเลียนนามสัตว์ประจำองค์สาขามาจากเขมรอีกต่อ จึงไม่ใช้นามปีตามภาษาไทยเหมือนไทยใหญ่กลับไปใช้ตามภาษาเขมร ฝ่ายไทยใหญ่เล่าเมื่อคำนวณกาลจักรมณฑลก็พลไปเลียนนามปีและนามมงคลหรืออย่างไทยลาว หาใช้นามปีของตนเองไม่ และไทยลาวน่าจะถ่ายมาจากแบบจีนอันเป็นครูเดิมอีกต่อ แต่คำจะเลื่อนมาอย่างไรจึงหาตรงกันแท้ไม่ เป็นแต่มีเค้ารู้ได้ว่าเลียนจีน...”^๒

พระวินิจฉัยดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับข้อมูลหลักฐานของคติความเชื่อของพราหมณ์ ฮินดูและพุทธรวมถึงดินแดนทางฝั่งตะวันตก ที่ไม่ปรากฏการใช้ปีนักษัตร^๓ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าธรรมเนียมการใช้ปีนักษัตรของไทย น่าจะได้รับแบบแผนอิทธิพลมาจากจีน ซึ่งการเปลี่ยนปีนักษัตรตามธรรมเนียมจีนจะเริ่มนับปีนักษัตรใหม่เมื่อถึงวันตรุษจีนซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่

ปัจจุบันการเปลี่ยนปีนักษัตรของไทยกำหนดวันแตกต่างกันอยู่ ๒ แบบตามการนับวันขึ้นปีใหม่ที่แตกต่างกัน คือเปลี่ยนในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือนอ้าย ตามแบบการกำหนดวันขึ้นปีใหม่ของไทยที่ยึดตามจารีตประเพณีเดิมในการนับเดือนอ้ายเป็นต้นปีตามฤดูกาลเพาะปลูก และอีกแบบหนึ่งคือเปลี่ยนในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ตามคติที่รับมาจากพราหมณ์ที่มาจากอินเดีย

^๑ ส.พลายน้อย, **สิบสองนักษัตร**, (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๗), หน้า ๓

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, **พงศาวดารไทยใหญ่**, (กรุงเทพฯ, ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๕), หน้า ๗๐.

^๓ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “ปีนักษัตร มาจากไหน คืออะไร” **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** ๕๘, ๑๕ (๓๑ ธ.ค. ๕๓ - ๖ ม.ค. ๕๔) หน้า ๔๘.

ไทยจึงได้เปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่จากเดือนอ้ายมาเป็นเดือน ๕ ในภายหลัง จึงทำให้โหรเริ่มนับปีนักษัตรใหม่ ที่เดือน ๕ ด้วย ภายหลังเมื่อไทยเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่มาเป็นวันที่ ๑ มกราคมตามแบบสากลใน พ.ศ. ๒๔๘๔ จึงยังทำให้เกิดความสับสนเกี่ยวกับการเปลี่ยนปีนักษัตรยิ่งขึ้นไปอีกดังจะเห็นตัวอย่างปรากฏตามข้อความและรูปภาพอวยพรปีใหม่ในวันที่ ๑ มกราคมที่ปรากฏการใช้รูปของปีนักษัตรใหม่เข้ามาอยู่ในบัตรอวยพรด้วย

หลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่า แต่เดิมสังคมไทยเปลี่ยนปีนักษัตรในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือนอ้าย คือ ปฏิทินหลวง ซึ่งใช้สำหรับกำหนดวัน เดือน ทางจันทรคติ และสุริยคติ ปีนักษัตร วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมถึงกำหนดวันพระราชพิธีต่าง ๆ สำหรับให้ทางราชการและประชาชนทั่วไปได้ทราบ อันมีที่มาจากกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนเป็นรูปภาพเกี่ยวกับปีนักษัตรวันสงกรานต์ในปีนั้น เรียกว่า “ประกาศมหาสงกรานต์” แล้วนำมาแขวนไว้ที่ประตูพิมานไชยศรี ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำปฏิทินหลวงเป็นเล่มเล็ก ๆ เรียกว่าสมุดปฏิทินไว้พระราชทานให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่มาเฝ้าฯ ถวายพระพรเนื่องในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ ครั้นถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำเป็นสมุดปฏิทินพกและเพิ่มข้อความที่กล่าวว่า “ปฏิทินหลวงพระราชทานสำหรับความสุขปีใหม่” เพื่อพระราชทานให้แก่ผู้ที่มาเฝ้าฯ ถวายพระพรในโอกาสวันขึ้นปีใหม่เช่นกัน การพระราชทานปฏิทินหลวงจึงเป็นพระราชประเพณีสืบมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน^๔

ปฏิทินหลวงจึงนับเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑ ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ไทยมาแต่เดิมนั้นยังเป็นวันเปลี่ยนปีนักษัตรของไทยด้วย ต่อมาเมื่อเปลี่ยนเดือน ๕ เป็นวันขึ้นปีใหม่ จึงมีผู้คนบางกลุ่มเปลี่ยนนักษัตรในเดือน ๕ เช่นกัน ภายหลังเมื่อเปลี่ยนวันที่ ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามปฏิทินสุริยคติ จึงทำให้ผู้คนส่วนหนึ่งเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าปีนักษัตรเปลี่ยนในวันที่ ๑ มกราคม ดังปรากฏรูปภาพอวยพรที่ใช้รูปนักษัตรใหม่ในสื่อออนไลน์

บรรณานุกรม

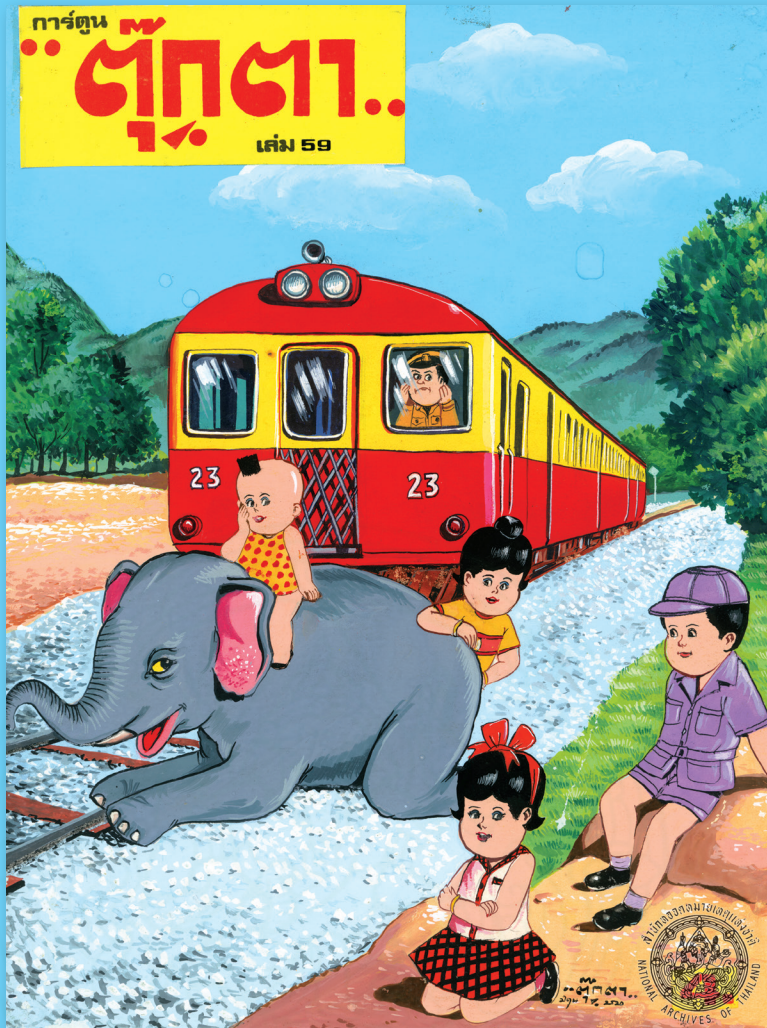
- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. เริ่มรอบนักษัตรฤกษ์ **รุสมิแล** ๐๑(๐๑): ๒-๓ [e-journal]. สืบค้นเมื่อ ๒๓ มกราคม ๒๕๖๓, จาก: <https://www.tci-thaijo.org/index.php/rusamelae/article/view/51464/42625>. ๒๕๑๕.
- เพลินพิศ การารู “ปฏิทินหลวงพระราชทานสำหรับความสุขปีใหม่” **ศิลปากร** ๔๑, ๑ (ม.ค. - ก.พ. ๔๑) ๓๒.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล “ปีนักษัตร มาจากไหน คืออะไร” **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** ๕๘, ๑๕ (๓๑ ธ.ค. ๒๕๕๓ - ๖ ม.ค. ๒๕๕๔) ๔๘.
- วัฒนา อุ่นทรัพย์. “๑ มกราคม : ก่อนจะเป็นวันขึ้นต้นปี” ใน **ปกิณกคดีประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๐. ๓๙๗ - ๔๐๐
- ส. ปลายน้อย (นามแฝง). **สิบสองนักษัตร**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๗.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ศธ.๐๗๐๑.๕๑/๔๔๓** แนะนำประชาชนให้ถือปฏิทินหลวงเป็นหลักในการคำนวณวัน (๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๘)

^๔ เพลินพิศ การารู, “ปฏิทินหลวงพระราชทานสำหรับความสุขปีใหม่” **ศิลปากร** ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๑ (ม.ค. - ก.พ. ๒๕๔๑) หน้า ๓๒.

“TUKATA” THAI CARTOON

The cartoon “Tukata” (doll) by a cartoonist, Phimon Kalasi comprised four main children namely; “Nu Noi”, “Nu Kai”, his daughters while “Nu Nid” and “Nu Jaew” is anonymous but alias. Realizing the significance of children and youth, he determined to draw cartoon with a high hope to broaden the children and youth’s outlook. At the same time, he rendered active support to the elimination of printed material harmful to the children and youth. In 2001, Phimon Kalasi’s manuscript, a part of cartoon drawing in the duration of 1957 - 1986 was given by his heirs to the National Archives of Thailand for storage and public services purpose. There are diverse cartoon presentations by Phimon Kalasi, ranging from long story cartoon, short story cartoon, cartoon with narrative poem, silence cartoon, one-page or eight-page comic strip, talkative cartoon, colored cartoon, documentary cartoon, and riddle cartoon. The general public and youth are welcome for available opportunity to study the value of Thai cartoon in terms of art and drawing cartoon technique, beneficial and informative cartoon contents to promote knowledge, moral, and ethics of the interested, and our youth in particular.

Translated by Sukanya Phromphon

“ตึกตา” การ์ตูนไทย

ภาวิดา สมวงศ์*

ปัจจุบันนโยบายของภาครัฐได้มุ่งเน้นในการเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพพหุมนุษย์ ให้มีความใฝ่ดี มีวินัย สร้างสรรค์นวัตกรรม พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ที่มุ่งให้เป็นคนดี ฉลาด รอบรู้ และสามารถเป็นอนาคตของชาติได้ รู้จักการพึ่งพาตนเอง มีความซื่อสัตย์ มีวินัย ศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบ มีสติปัญญาและความฉลาดทางอารมณ์ มีทักษะพื้นฐานด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิศวกรรมศาสตร์ คณิตศาสตร์ ศิลปะ และภาษาต่างประเทศ สามารถเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้ย่อมมาจากสารสนเทศในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะสารสนเทศประเภทภาพการ์ตูนย่อมได้รับความนิยมในหมู่เยาวชน เนื่องจากเป็นการสอดแทรกข้อมูลอันเป็นประโยชน์ผ่านภาพวาดตามความถนัดของผู้วาด เข้าใจง่าย มุ่งเน้นความสนุกสนานและความเพลิดเพลินในการอ่าน

*นักจดหมายเหตุชำนาญการ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

หนูมิด

หนูน้อย

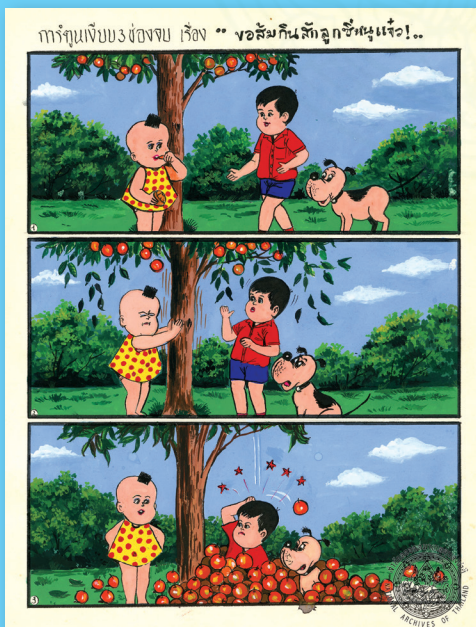
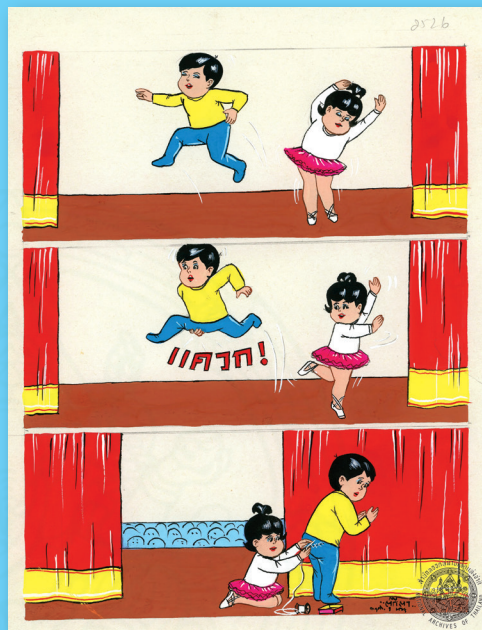
หนูไก่

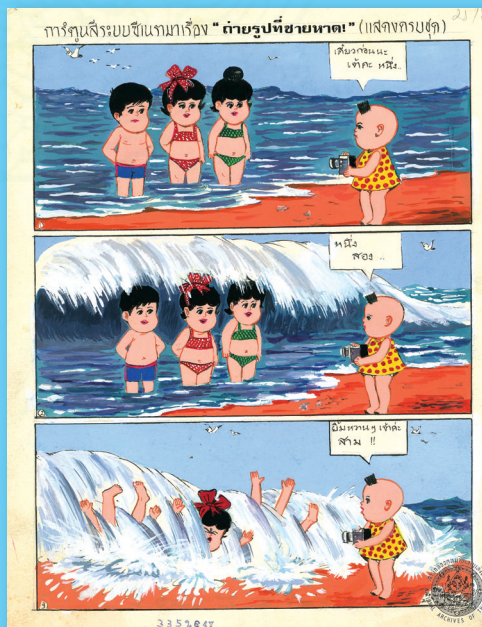
หนูแจ๋ว

การ์ตูนเจียบ ๓ ช่องจบ พุทธศักราช ๒๕๐๒

การ์ตูนสี่หน้าเดียวจบ พุทธศักราช ๒๕๑๘

ย้อนกลับไประหว่างช่วงพุทธศักราช ๒๔๙๕ - ๒๕๒๙ การ์ตูนไทยที่ได้รับความนิยมเรื่องหนึ่งในยุคนั้นได้ถ่ายทอดความสนุกสนานเพลิดเพลินในนิตยสาร ชื่อ “ตุ๊กตา” โดยเป็นนามปากกาของนายพิน กาฬสีห์ นักเขียนภาพการ์ตูนชาวลำปาง โดยมีตัวละครหลัก ๔ ตัว ประกอบด้วย “หนูหน้อย” กับ “หนูไก่” มาจาก นามของลูกสาวของนายพิน กาฬสีห์ และ “หนูนิด” กับ “หนูแจ๋ว” เป็นนามของตัวละครที่สร้างขึ้น

นายพิน กาฬสีห์ เห็นความสำคัญของเด็กและเยาวชนจึงมีอุดมการณ์ในการเขียนการ์ตูน ตุ๊กตาเพื่อให้เด็กและเยาวชนมีโลกทัศน์ สนับสนุนการกำจัดสิ่งพิมพ์ที่เป็นพิษภัยต่อเด็กและเยาวชน

พุทธศักราช ๒๕๔๔ ทายาทของนายพิน กาฬสีห์ ได้นำต้นฉบับส่วนหนึ่งของภาพการ์ตูน “ตุ๊กตา” ในช่วงพุทธศักราช ๒๕๐๐ - ๒๕๒๙ จำนวน ๗,๐๓๔ แผ่น มอบให้สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติจัดเก็บและบริการในชื่อชุดภาพส่วนบุคคล นายพิน กาฬสีห์ เพื่อให้ประชาชน ได้มีโอกาสศึกษาถึงคุณค่าของการ์ตูนไทย ทั้งด้านศิลปะและสาระอันเป็นประโยชน์ที่สอดแทรกในรายละเอียดภาพการ์ตูน การนำเสนอการ์ตูนของนายพิน กาฬสีห์ มีรูปแบบหลากหลาย ประกอบด้วย

การ์ตูนเรื่องยาว เป็นการนำเสนอการ์ตูนที่เป็นเรื่องราวต่อเนื่องจนจบ

การ์ตูนสั้น เป็นละครสั้นจบในตอน

การ์ตูนประกอบคำกลอน เป็นการตูนที่มีบทกลอนประกอบเล่าเรื่อง

การ์ตูนซ้ำชั้น เป็นการตูนที่เน้นถึงความขบขันเป็นหลัก

การ์ตูนช่องเดียวจบจนถึงแปดช่องจบ เป็นการวาดภาพการ์ตูนด้วยการผูกเรื่อง มีฉากประกอบ ต้องอ่านติดตามทุกช่อง

การ์ตูนเจียบช่องเดียวจบจนถึงเก้าช่องจบ คล้ายกับการ์ตูนช่องเดียวจบจนถึงแปดช่องจบ ต่างกันที่ไม่มีคำพูดของตัวการ์ตูน

การ์ตูนสี่ เป็นการตูนที่ระบายสีให้มีความสวยงามเพิ่มขึ้น

การ์ตูนพูดมาก เป็นการตูนที่มีการเขียนคำพูดยาว

การ์ตูนสารคดี เป็นการตูนที่มีการนำข้อมูลสำคัญทางวิชาการมาอธิบายด้วยภาพวาด

การ์ตูนปริศนาคำทาย เป็นการตูนที่นำเสนอคำถามและคำตอบ

นายพิน กาฬสีห์ ได้มุ่งมั่นสร้างสรรค์การ์ตูน “ตุ๊กตา” ขึ้น เพื่อมุ่งเน้นให้ผู้อ่านได้รับความบันเทิงจากการนำเสนอเรื่องราวด้วยภาพการ์ตูน อีกทั้งยังสอดแทรกความรู้เรื่องราวเหตุการณ์สำคัญ ขนบธรรมเนียมประเพณีในช่วงสมัยพุทธศักราช ๒๕๐๐ - ๒๕๒๙

การ์ตูนตุ๊กตาจึงเป็นทรัพยากรสารสนเทศอีกประเภทหนึ่งที่สามารถศึกษาค้นคว้าเหตุการณ์และขนบธรรมเนียมอันสอดแทรกกับความบันเทิงจากการนำเสนอด้วยภาพวาดการ์ตูน ส่งเสริมให้เยาวชน มีความรู้ มีวินัย ศิลธรรม จริยธรรม อีกทั้งยังสามารถศึกษาถึงรูปแบบของการนำเสนอเทคนิคการวาดภาพการ์ตูนที่น่าสนใจเสริมทักษะด้านศิลปะเป็นประโยชน์ สำหรับผู้สนใจการวาดภาพในยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติเปิดให้บริการภาพส่วนบุคคล นายพิน กาฬสีห์ รหัสเอกสาร ภ สบ ๑๖ ในวันจันทร์ - วันศุกร์ เวลา ๐๘.๓๐ - ๑๒.๐๐ น. และ ๑๓.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

การชุมนุมจมน้ำเดียว
พทศักราช ๒๕๒๘

การตูนช่องเดียวจบ
พุทธศักราช ๒๕๒๗

ปัญหาชิงรางวัลประจำฉบับ
“ปัญหาอะไรเอ่ย?”
ระหว่างหนน้อยกับหนแจ้ว

ปัญหาซึ่งรางวัลประจำฉบับ
“ปัญหาอะไรเอ่ย?”
ระหว่างหนแจ้วกับหนไก่

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ภา สบ ๑๖. ภาพส่วนบุคคล นายพินน กาฬสีห์ ภาพการ์ตูนตึกกตา (พุทธศักราช ๒๕๐๐ - ๒๕๒๙)

An Anecdote from History:

THE ROYAL CALENDAR

Definition for the term “calendar” according to the Dictionary by the Royal Academy 2011 is a printed table showing all the days, weeks, and months of the year. There are different styles of calendar i.e. wall calendar, desk calendar and pocket calendar, for instance.

The Royal Calendar first appeared in the reign of King Chulalongkorn (Rama V) in the Government Gazette, Volume 18, Ratanakosin Era 112 (1902), page 33, he graciously extended his best wishes for the New Year in unidentified calendar form. Until the next year, the New Year greetings from the King was read “Royal gift; a pocket notebook, with his monogram in gold on the back cover, presented to the royal members and invited officials”. It is believed this could be the Royal Calendar.

Since then, the Royal Calendar has been continually produced from the 6th, the 7th, the 8th and the 9th reign. Anyway, there was a pause for three years in producing the Royal Calendar from the year 2017-2019 due to happening of major incidents. Until the year 2020, His Majesty King Rama X graciously released the Royal Calendar for the first year in his reign. The cover is in yellow with his monogram under the Great Victory Crown. Additional specific details and blank pages for taking notes are included in the Royal Calendar.

Translated by Sukanya Phromphon

ปฏิทินหลวง ในรัชกาลปัจจุบัน

ปฏิทินหลวง

เพลินพิศ กำราญ*

คำว่า “ปฏิทิน” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้คำอธิบายว่า
แบบสำหรับดู วัน เดือน ปี

ในปัจจุบันทุกคนรู้จักปฏิทินในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ปฏิทินแบบแขวน ปฏิทินแบบตั้งโต๊ะ
และปฏิทินแบบพกพา

ปฏิทินหลวง ประดิทินหลวง หรือ ปฏิทินหลวง มีขึ้นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ ปรากฏใน
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๙ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) หน้า ๓๓ ดังนี้

* สำนักพระราชวัง

ปฏิทินหลวงในรัชกาลที่ ๖

การสโมสรสำราญปีใหม่

“ด้วยการสโมสรสำราญปีใหม่ ซึ่งเคยมีเป็นธรรมเนียมมาในวันที่ ๑ เมษายน นั้น ในรัตนโกสินทรศก ๑๒๑ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนการนี้มาทำในวันที่ ๘ เมษายน ซึ่งเป็นวันตรงกับวันขึ้นปีใหม่ตามจันทรคติเฉพาะคณินัน ที่สวนดุสิตเหมือนคกก่อน เจ้าพนักงานได้จัดการประดับประดาด้วยโคมไฟ ตามสนามหญ้าหน้าพระที่นั่งวิมานเมฆ แลตั้งโต๊ะของเลี้ยงต่าง ๆ ด้วยส่วนโต๊ะสำหรับประทับเสวยนั้นตั้งที่ห้องเสวย บนพระที่นั่งวิมานพร้อมเสร็จ

เวลา ๒ หุ้มเศษ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มาเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาทในการนี้ ได้มาพร้อมกันอยู่ที่สนามหญ้าหน้าพระที่นั่งวิมานเมฆแล้ว เวลา
ยามเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับห้องเฉลียงชั้นบนด้านตะวันออกเฉียงใต้
ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทูลละอองธุลีพระบาท ขึ้นไปเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาทเรียงตัวเฉพาะหน้าพระที่นั่ง แลได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานสมุดปฏิทิน
แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทูลละอองธุลีพระบาท จนทั่วแล้ว

ปฏิทินหลวงเล่มแรกนี้มีรูปแบบอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐาน แต่ในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๔๖
ในการสโมสรสำราญปีใหม่ มีข้อความว่า พระราชทานสมุดเล็กสำหรับพก มีอักษร จปร ภายหลัง
ที่หลังสมุดแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่ได้รับเชิญ ซึ่งสมุดเล็กนี้น่าจะเป็นปฏิทินหลวง

ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ พบปฏิทินหลวงเล่มแรก พ.ศ. ๒๔๕๗ แต่ได้พบหลักฐานการ
พระราชทาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ซึ่งปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๓ หน้า ๕๙ - ๖๐ ดังนี้

วันเสาร์ ที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๙

“เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับยังหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พร้อมทั้งผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศได้มาคอยเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาท ถวายพรพรไชยมงคลในวันนี้ แลได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
เลี้ยงเครื่องว่างผู้ที่มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แลแจกสมุดประติทินหลวง สำหรับ พ.ศ. ๒๔๕๙
เป็นส่วนพระราชทานความสุขปีใหม่ด้วย.....”

ปฏิทินหลวง ในรัชกาลที่ ๙

ปฏิทินหลวง ในรัชกาลที่ ๙

ปฏิทินหลวงในรัชกาลที่ ๖ เป็นปฏิทินขนาดเล็กสำหรับพกพา มีปกสีต่าง ๆ ที่พบคือ สีน้ำตาล สีเขียวเข้ม สีแดงเลือดหมู สีน้ำเงิน ฯลฯ หน้าปกมีอักษรพระปรมาภิไธย วปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาทรงเฉลิมพระปรมาภิไธยใหม่เป็นพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเปลี่ยนอักษรพระปรมาภิไธยที่ปกปฏิทินหลวงเป็น รร๖ ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ

การจัดทำปฏิทินหลวงได้ปฏิบัติสืบต่อมาในรัชกาลที่ ๗ ที่ปกปฏิทินหลวงมีอักษรพระปรมาภิไธย ปปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ รัชกาลที่ ๘ ปกปฏิทินหลวงมีอักษรพระปรมาภิไธย อปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำปกปฏิทินหลวงเป็นสีต่าง ๆ ตามวันที่ ๑ มกราคม ในแต่ละปี และมีอักษรพระปรมาภิไธย ภปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ ตลอดมาจนกระทั่งเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๙ จึงมีปฏิทินหลวง พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นเล่มสุดท้ายในรัชกาล

การพระราชทานปฏิทินหลวงได้ว่างเว้นมา ๓ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๖๐ พ.ศ. ๒๕๖๑ และ พ.ศ. ๒๕๖๒ เนื่องจากในระยะเวลาดังกล่าวสำนักพระราชวังมีภารกิจในการเตรียมพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำปฏิทินหลวง พ.ศ. ๒๕๖๓ เป็นปีแรกในรัชกาล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงเล่มต่างจากแบบเดิม สีสปกปฏิทินเป็นสีเหลือง หมายถึงวันจันทร์ ซึ่งเป็นวันพระบรมราชาสมภพ บรมกษัตริย์พระปรมาภิไธย วปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ ส่วนเนื้อในเพิ่มรายละเอียดมากขึ้นและเพิ่มหน้ากระดาษสำหรับบันทึกประจำวัน

ความหมายของอักษร ปร ท้ายอักษรพระปรมาภิไธยของทุกรัชกาล ย่อมาจาก ปรมราชาธิราช

ปฏิทินหลวง พ.ศ. ๒๕๖๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ บรรพชิตจัน บรรพชิตญวน พระอารามหลวง หน่วยราชการ สถานทูตและสถานกงสุลไทย ในต่างประเทศ โรงเรียน ห้องสมุด หอจดหมายเหตุ พิพิธภัณฑ์ ข้าราชการบริหาร และประชาชน ที่มาลงนามถวายพระพรในวันที่ ๑ มกราคม ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ ในพระบรมมหาราชวัง และในพระราชฐานต่างจังหวัด คือ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ จังหวัดสกลนคร พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ จังหวัดนราธิวาส พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และวังไกลกังวล หัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

Old Pictures Mirror The Past:

BUDDHA MONTHON; THE BUDDHA MONUMENT

As approaching the year 2500 in the Buddhist era, or the 2500th anniversary of the sustainable Buddhism, U Thant, the Secretary General of the United Nations at that time, had extended an invitation to Buddhists from all over the world to organize the 2500th Buddha Jayanti Celebration in 1957. For Thailand, to mark the event, a great celebration was held starting from 1952. Whereas a project was initiated on the construction of Buddha Monthon Park to function as a spiritual center for Thai Buddhists and the Buddha Monument for Buddhists around the world. The celebration to mark the 25th century of Buddhism in Thailand took place from Sunday the 12th to Saturday the 18th of May 1957.

Even though the 25th Buddhist century celebration completed but the project on building Buddha Monthon Park remained pending. Thai government then moved on the construction project of Buddha Monthon Park at Salaya Sub-district, Nakhon Chaisi District, Nakhon Pathom Province. Unfortunately, many problems delayed the construction plan. At last, the construction however completed under collective cooperation by Buddhists from all parties and organizations nationwide. The Buddha Monument seemed to be one of the lengthy constructions but then becoming a symbol of Thai Buddhists' united power. So, Buddhists in Thailand and across the global deserve to take pride in this religious site and monumental architecture erected in the past and existed till the present time.

Translated by Sukanya Phromphon

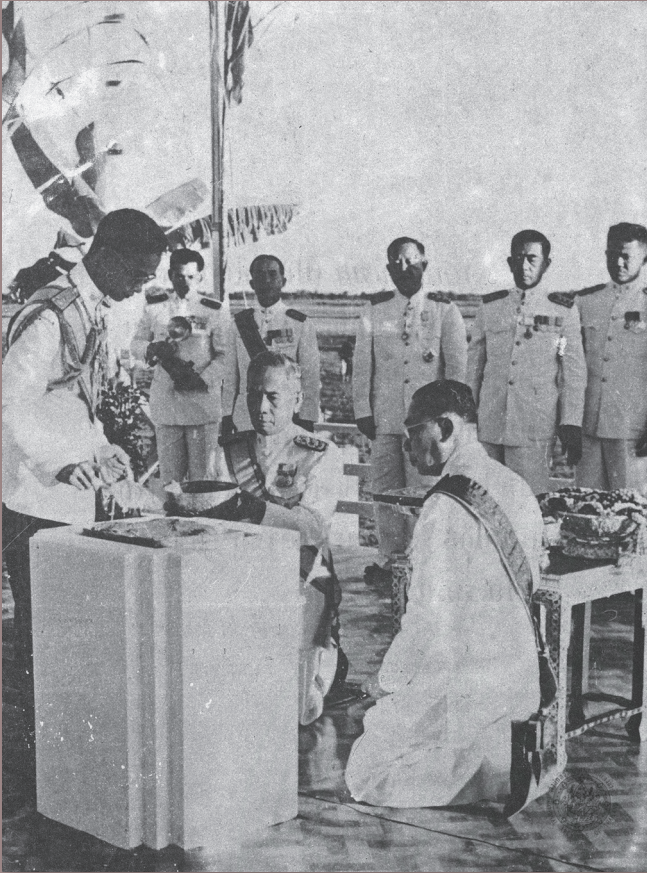
พุทธมณฑล อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

พุทธมณฑล พุทธานุสรณีสถาน

นิยนา แยมสาขา*

เมื่อใกล้พุทธศักราช ๒๕๐๐ อันเป็นปีที่พระพุทธศาสนาเจริญยั้งยืนมาครบ ๒,๕๐๐ ปี นายอุ ถัน เลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ในขณะนั้น ได้เชิญชวนพุทธศาสนิกชนทั่วโลก ให้ร่วมกันจัดงานฉลองพุทธชยันตี ๒๕ พุทธศตวรรษ (2500th Buddha Jayanti Celebration) ในพุทธศักราช ๒๕๐๐ ซึ่งประเทศต่าง ๆ ที่นับถือศาสนาพุทธได้ร่วมกันจัดกิจกรรมเฉลิมฉลองงานนี้โดยจัดให้เป็นงานสำคัญระดับประเทศ

*อดีตผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ข้าราชการบำนาญกรมศิลปากร.

จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ทรงประกอบพิธีพิธีก่อพระฤกษ์พุทธมณฑล
วันศุกร์ ที่ ๒๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๘

รัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้นำโอกาสการฉลองพุทธชยันตี ๒๕ พุทธศตวรรษ มาจัดเป็นงานฉลองทางพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของประเทศไทยด้วยเช่นกัน โดยเริ่มงานตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๔๙๕ มีการวางโครงการและระดมทุนจัดสร้างพุทธมณฑล^๑ ขึ้น เพื่อให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของปวงชนชาวไทย เป็นพุทธอุทยานศูนย์กลางการศึกษาทางพระพุทธศาสนา และเป็นพุทธานุสรณีสถานที่อำนวยความสะดวกแก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนด้านศาสนกิจตามแนวทางแห่งพุทธบัญญัติ และแสวงหาความสงบร่มรื่นด้วย ซึ่งรัฐบาลได้กราบบังคมทูลเชิญ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีพิธีก่อพระฤกษ์พุทธมณฑล ณ ตำแหน่งที่กำหนดเป็นฐานขององค์พระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล เมื่อวันศุกร์ ที่ ๒๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๘

^๑ โครงการพุทธปรีมณฑลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร นับเป็นแนวคิดแรกเริ่มของโครงการจัดสร้างพุทธมณฑล.

การจัดงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษของประเทศไทย ในพุทธศักราช ๒๕๐๐ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้มีพระบรมราชโองการพระราชทานบริเวณสนามหลวงเป็นสังฆปริณมณฑลสำหรับจัดงานฉลองในครั้งนั้นเป็นการชั่วคราวระหว่างวันอาทิตย์ ที่ ๑๒ ถึงวันเสาร์ ที่ ๑๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐^๒ มีการจัดสร้างพระเครื่อง “พระฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ” เพื่อระดมทุน ในการสร้างพุทธมณฑล สำนักคณะรัฐมนตรีออกประกาศให้วันธรรมสวนะเป็นวันหยุดราชการเพื่อบำเพ็ญศาสนกิจแทนการหยุดวันเสาร์ครั้งวัน^๓ มีการออกพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม^๔ พระราชบัญญัติล้างมลทิน^๕ พระราชบัญญัติเหรียญงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ^๖ ฯลฯ

ภายหลังจากการจัดงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่โครงการจัดสร้างพุทธมณฑลยังคงค้างอยู่ รัฐบาลจึงได้มีมติเมื่อวันจันทร์ ที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดสร้างพุทธมณฑล มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเป็นประธาน รับช่วงงานต่อจากคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ มีการจัดซื้อที่ดินบริเวณติดต่อกันระหว่างตำบลศาลายา อำเภอนครชัยศรี และตำบลบางกระทิก อำเภอสามปราชญ์ จังหวัดนครปฐม จำนวน ๒,๕๐๐ ไร่ แต่เนื่องจากประสบปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณแผ่นดินและภาวะเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้การก่อสร้างพุทธมณฑลหยุดชะงักไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง

ในพุทธศักราช ๒๕๒๑ รัฐบาลเห็นสมควรเร่งรัดงานตามโครงการจัดสร้างพุทธมณฑลให้แล้วเสร็จโดยเร็ว จึงมีมติเมื่อวันอังคาร ที่ ๒๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ ให้กระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบในการก่อสร้างพุทธมณฑลแทนกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันอังคาร ที่ ๒๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ คณะรัฐมนตรีได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑลขึ้น ๒ ฝ่าย คือ คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายสงฆ์ มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นองค์ประธาน และคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ อีก ๖ คณะ เพื่อร่วมกันดำเนินการจัดสร้างและก่อสร้างพุทธมณฑลตามโครงการระยะแรกให้แล้วเสร็จทันการเฉลิมฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๒๐๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๕๒๕ ต่อมา เมื่อวันจันทร์ ที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงรับจัดสร้างพุทธมณฑลให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามที่ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากรุณา

^๒ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๗๔ ตอนที่ ๔๓ ก, ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐, หน้า ๗๔๘

^๓ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศ เรื่อง กำหนดเวลาทำงานและวันหยุดราชการ (ฉบับที่ ๙) พ.ศ. ๒๕๐๙, เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๘๑ ง, ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙, หน้า ๒๙๘๐

^๔ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๗๔ ตอนที่ ๑๑ ก, ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐, หน้า ๒๘๓

^๕ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๗๔ ตอนที่ ๑๑ ก, ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐, หน้า ๒๗๘

^๖ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๗๔ ตอนที่ ๘, ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐, หน้า ๒๕๕

^๗ ต่อมาในพุทธศักราช ๒๕๒๖ เพื่อประโยชน์ในการปกครองดูแลพุทธมณฑล รัฐบาลจึงตราพระราชกฤษฎีกาให้พื้นที่ตำบลบางกระทิก อำเภอสามปราชญ์ เฉพาะพื้นที่ที่พุทธมณฑลตั้งอยู่ไปขึ้นกับตำบลศาลายา อำเภอนครชัยศรี.

พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ขณะตรวจติดตามงานก่อสร้างพุทธมณฑล

ในการเร่งรัดจัดสร้างพุทธมณฑลนี้ รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณแผ่นดินให้ตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๒๑ ถึงพุทธศักราช ๒๕๒๕ และมีการจัดหาทุนในโอกาสต่าง ๆ คณะกรรมการ อำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส ได้มอบหมายให้กรมการศาสนา กรมโยธาธิการ กรมศิลปากร กรมป่าไม้ กรมทางหลวง กรมชลประทาน กรป.กลาง กรมทหารช่างที่ ๑๑ จังหวัด นครปฐม การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค ส่วนราชการและหน่วยงานอื่น ๆ ร่วมกันรับผิดชอบดำเนินการ จัดสร้างพุทธมณฑล

เมื่อพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี^๔ และเป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส สืบต่อจากพลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ปรับปรุงคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล และปรับปรุงโครงการจัดสร้างพุทธ มณฑลฉบับพุทธศักราช ๒๕๒๑ ใหม่ ซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑลส่วนใหญ่ แต่งตั้งจากคณะกรรมการชุดเดิม สำหรับประธานงานเร่งรัดเฉพาะกิจพุทธมณฑลให้ทันเฉลิมฉลอง วันครบ ๖๐ พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร นั้น พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ได้แต่งตั้งพลเอก อาทิตย์ กำลังเอก และ พลเอก จรัญ สัมมาทัต ตามลำดับ ส่วนการดำเนินการจัดสร้างพุทธมณฑลได้กำหนดระยะเวลา การก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในพุทธมณฑลอย่างชัดเจนเป็น ๒ ระยะ

^๔ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่วันจันทร์ ที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓.

การจัดสร้างพุทธมณฑลระยะแรก พุทธศักราช ๒๕๒๑ ถึงพุทธศักราช ๒๕๒๕ ซึ่งได้รับการผนวกเข้าในโครงการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ประกอบด้วยการก่อสร้างองค์พระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล สิ่งขียนียสถาน ๔ ตำบล ระยะแรก ดำหนักสมเด็จพระสังฆราช อาคารที่ทำการ ฯลฯ การจัดสร้างพุทธมณฑลระยะที่สอง พุทธศักราช ๒๕๒๖ ถึงพุทธศักราช ๒๕๓๐ ประกอบด้วยการก่อสร้างพระมณฑป สิ่งขียนียสถาน ๔ ตำบล ระยะที่ ๒ หอประชุม หอสมุดกลาง พิพิธภัณฑ์ ฯลฯ

พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส ในขณะนั้น ได้เอาใจใส่ ตรวจ ติดตาม เร่งรัดการดำเนินงานก่อสร้างพุทธมณฑล ซึ่งเป็นงานประวัติศาสตร์ยุครัตนโกสินทร์ จนสำเร็จเป็นรูปเป็นร่างหลังจากถูกทอดทิ้งมากกว่า ๒๐ ปี และได้ให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงานอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่องจนการก่อสร้างแล้วเสร็จทันตามเป้าหมายกำหนดที่ได้วางไว้

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน วาสโน ป.ธ. ๔) ทรงเป็นประธานในพิธีดอกเสมาเข็มต้นแรกของฐานพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล วันพฤหัสบดี ที่ ๑๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน วาสโน ป.ธ. ๔) เสด็จไปทรงเป็นองค์ประธานในพิธีดอกเสมาเข็มต้นแรกของฐานพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล

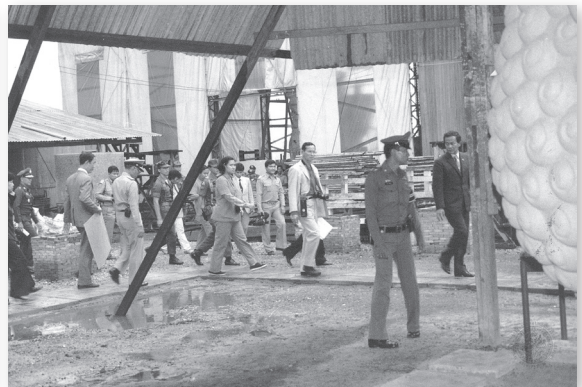
วันจันทร์ ที่ ๑๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ไปทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระเกตุมาลาพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล และทรงกล่าวนำถวายผ้าป่าในการทอดผ้าป่าพุทธมณฑล เป็นครั้งแรก

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
ทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระเกตุมาลาพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล
วันจันทร์ ที่ ๑๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๒๔ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนาม พระพุทธรูปประธานพุทธมณฑลว่า “พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์” ตามที่พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส ในขณะนั้น ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานผ่านราชเลขานุการ

วันอาทิตย์ ที่ ๒๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี ไปทอดพระเนตรการก่อสร้างพุทธมณฑลเป็นการส่วนพระองค์

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วย
สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี ไปยังพุทธมณฑลเป็นการส่วนพระองค์
วันอาทิตย์ ที่ ๒๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน วาสโน ป.ธ. ๔) ทรงเป็นประธานประกอบพิธีเชื่อมประกอบพระเศียรกับองค์พระพุทธรูป วันพุธ ที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

วันพุธที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน วาสโน ป.ธ. ๔) เสด็จไปทรงเป็นประธานประกอบพิธีเชื่อมประกอบพระเศียรกับองค์พระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล

วันจันทร์ ที่ ๒๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส ในขณะนั้น ได้กราบทูลเชิญ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน วาสโน ป.ธ. ๔) เสด็จไปทรงเป็นประธานในพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล

วันอังคาร ที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส ในขณะนั้น ได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีสมโภชพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปทรงประกอบพิธีสมโภชพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เจ้าฟ้ามหาดัชนีสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ไปทรงประกอบพิธีสมโภชพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล
วันพุธ ที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

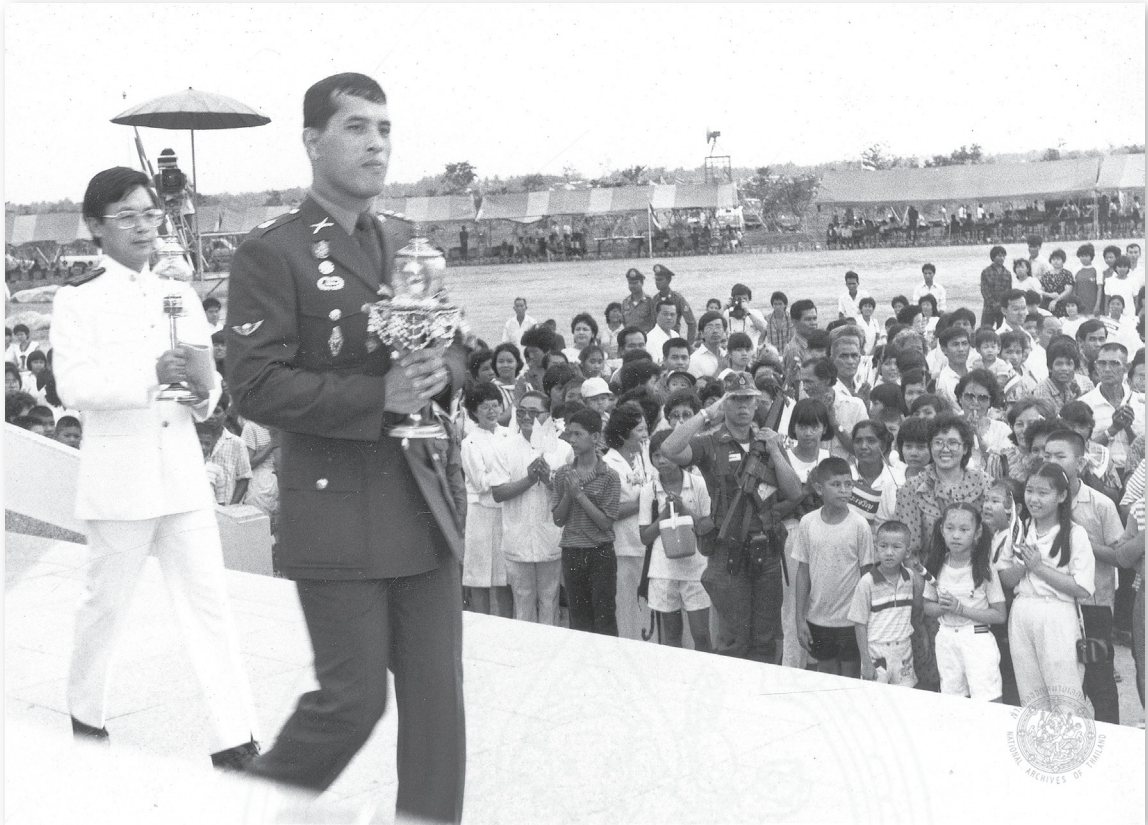

พระศรีศากยทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ สร้างขึ้นในใจกลางพุทธมณฑล ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ออกแบบและปั้นหุ่นพระพุทธรูปต้นแบบ เป็นพระพุทธรูปปางลีลา มีพระเกตุมาลาเป็นเปลวสูงเหนือพระเศียร ทรงห่มจีวรเฉียงบำ พาดสังฆาฏิ อยู่ในท่าอย่าง พระบาท มีบัวรองพระบาท นายรชฏ กาญจนะวณิชย์ ออกแบบโครงสร้างฐานรากและโครงสร้าง ภายในองค์พระพุทธรูป และระบบป้องกันฟ้าผ่า นายประเวศ ลิมปประดิษฐ์ ออกแบบแท่นฐาน และลานประทักษิณโดยปรับปรุงจากแบบของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น มีลักษณะเป็นองค์พระพุทธรูปประทับยืนบนฐานบัวหน้าบัลลังก์ฐานสิงห์ ปากบัวมีฐานปัทม์ รองรับลานประทักษิณขนาดใหญ่ ๒ ระดับ เพิ่มความสง่างามให้แก่องค์พระพุทธรูป เรือตรี วิจิตร ควบคุมการก่อสร้าง นายสาโรช จารักษ์ เป็นหัวหน้าคณะประติมากร งานประติมากรรมปั้นหล่อ องค์พระพุทธรูป สองข้างด้านซ้ายและด้านขวาลานประทักษิณ ภายในรัศมีวงกลมชั้นใน สร้าง สระน้ำพุ ปลุกหญ้าโดยรอบสระ ด้านละ ๑ สระ ออกแบบโดยกรมโยธาธิการ

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๖ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงปลูกต้นโพธิ์ ที่สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ตำบลศรีสัฐ

ในการจัดสร้างพุทธมณฑลระยะที่ ๒ ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๒๖ ถึงพุทธศักราช ๒๕๓๐ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน วาสโน ป.ธ. ๔) ได้ทรงปรารภกับพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น ว่าควรจะได้เร่งรัดจัด สร้างพุทธมณฑลให้แล้วเสร็จทันนี้ถมเกล้าฯ ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในวโรกาสที่ทรงเจริญ พระชนมพรรษาครบ ๖๐ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๕๓๐ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี จึงเสนอเรื่องการเร่งรัดจัดสร้างพุทธมณฑลให้แล้วเสร็จตามที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน วาสโน) ทรงปรารภ ไว้ต่อที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล ฝ่ายฆราวาส ซึ่งที่ประชุม ได้มอบหมายให้พลเอก อาทิตย์ กำลังเอก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในขณะนั้น เป็นผู้รับผิดชอบ โครงการเร่งรัดจัดสร้างพุทธมณฑลให้แล้วเสร็จตามแผนงานที่กำหนดไว้ พลเอก อาทิตย์ กำลังเอก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในขณะนั้น จึงได้มีคำสั่งกองบัญชาการทหารสูงสุด (เฉพาะ) แต่งตั้ง คณะกรรมการเร่งรัดจัดสร้างพุทธมณฑลขึ้น ซึ่งคณะกรรมการเร่งรัดจัดสร้างพุทธมณฑล สามารถแก้ไขปัญหาข้อขัดข้องต่าง ๆ ในการจัดสร้างพุทธมณฑลได้ในเวลาอันรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพจนทำให้ การก่อสร้างพุทธมณฑลก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว

วันจันทร์ ที่ ๑๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๗ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราลงกรณมหิศรภูมิพลราชาวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศร ราชวโรดม บรมนาถบพิตรพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเวียนเทียนสมโภช และทรงปลูกต้นตาลที่สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ตำบลปฐมเทศนา

พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเวียนเทียนสมโภช
และทรงปลูกต้นตาลที่สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ตำบลปฐมเทศนา วันจันทร์ ที่ ๑๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๖๗

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๖๗ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า
กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน
ไปทรงเวียนเทียนเนื่องในวันอาสาฬหบูชา และทรงประกอบพิธีทอดผ้าป่าต้นไม้ ไม้ดอกไม้ประดับ

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๔ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๖ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า
สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ไปทรงเป็นประธานประกอบพิธีสมโภช
สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ในโครงการสมโภชสังเวชนียสถานและปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ
เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ
พุทธศักราช ๒๕๓๕ ในโอกาสนี้ ทรงปลูกต้นศรีมหาโพธิ์และต้นไทร (นิโครธ) ที่ตำบลตรัสรู้

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล กรมโยธาธิการออกแบบให้สถานที่เป็นป่าสมัยพุทธกาลประกอบ
ภาพพุทธประวัติสักภาพบนต้นหินทราย แต่เมื่อนายไพฑูรย์ สุวรรณภูมิ จิตรกรผู้ออกแบบ
ภาพสลักถึงแก่กรรมลง ไม่มีศิลปินที่จะสืบทอดความคิดการออกแบบภาพสลักบนหินทราย
คณะกรรมการวางแผนและออกแบบก่อสร้างพุทธมณฑลจึงเปลี่ยนมาเป็นการแกะสลักหินแกรนิต
รูปสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา มอบให้กรมศิลปากรโดยนายพิชัย นิรันดร์ เป็นผู้ออกแบบ
ก่อสร้างอยู่ทางด้านซ้าย ด้านขวา และด้านหลังของพระพุทธรูปประธานพุทธมณฑล

สถานที่ประสูติ มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ อยู่ในบริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประดิษฐานหินแกรนิตแกะสลักเป็นรูปดอกบัวกำลังแย้มบาน ๗ ดอก กลางดอกบัวแต่ละดอก แกะสลักเป็นรูปพระพุทธรูปท่ามกลางฝ่าพระบาทสลักชื่อแคว้นต่าง ๆ ๗ แคว้น ที่พระพุทธเจ้าทรง ประกาศพระธรรม ได้แก่ กาสี - โกศล มคธ - องค สกท วชชี มลล วส และกुरू รอบนอก พระพุทธรูปท่ามกลางฝ่าพระบาท ลงรักปิดทองคำเปลวที่ข้อความและรอยพระพุทธรูปที่ดอกบัว ทุกดอก

การแกะสลักหินสัญลักษณ์รูปดอกบัว ๗ ดอก ณ สถานที่ประสูติ

สถานที่ตรัสรู้ มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ อยู่ในบริเวณด้านทิศใต้ ประดิษฐานหินแกรนิต แกะสลักเป็นรูปโพธิบัลลังก์ ช่วงบนเป็นลายบัวคว่ำบัวหงายมีรัศมีล้อมรอบ ช่วงล่างเป็นฐานปัทม์ ท้องไม้ของฐานปัทม์แกะสลักพระศาสดาลงรักปิดทองคำเปลวที่ข้อความ

สถานที่ปฐมเทศนา มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ อยู่ในบริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประดิษฐานหินแกรนิตแกะสลักเป็นรูปธรรมจักร และรูปแท่นที่นั่งของปัญจวัคคีย์ ธรรมจักร ตั้งอยู่บนกลีบบัวคว่ำบัวหงายบนฐานบัวกลา ที่มุมธรรมจักรทั้งสองด้านแกะสลักพระศาสดาลงรักปิดทองคำเปลวที่ข้อความ แท่นฐานประดิษฐานธรรมจักรเป็นแท่นคอนกรีตเสริมเหล็ก ประดับแผ่นหินแกะสลักนูนรูปบัวคว่ำ รูปแท่นที่นั่งของปัญจวัคคีย์ เป็นแท่นฐานปัทม์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๕ แท่น ด้านบนของแท่นตรงกลางแกะสลักเป็นลายนูนรูปดอกบัวบานเป็นสัญลักษณ์แทนพระโกณฑัญญะ ๑ แท่น แกะสลักเป็นลายนูนรูปดอกบัวตูมเป็นสัญลักษณ์แทนพระสาวก อีก ๔ รูป

การแกะสลักหินแกรนิตเป็นรูปธรรมจักรและแท่นที่นั่งของปัญจวัคคีย์ ณ สถานที่ปฐมเทศนา

สถานที่ปรินิพพาน มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ อยู่ในบริเวณด้านทิศเหนือ ประดิษฐานหินแกรนิตแกะสลักเป็นรูปแท่นไสยาสน์ และแท่นที่นั่งของพระอานนท์ แท่นไสยาสน์เป็นแท่นฐานปัทมรูปบัวคว่ำบัวหงาย บนแท่นแกะสลักลายผ้าทิพย์คลุมแท่นทั้งชายสองด้าน ผ้าทิพย์ด้านบนแกะสลักลายนูนรูปดอกบัว ๓ ดอก เรียงกัน ด้านข้างแกะสลักลายดอกและใบสาละร่วง ตรงกลางผ้าทิพย์ด้านทิศตะวันตกแกะสลักพระศาสดารักปิดทองคำเปลวที่ข้อความ แท่นที่นั่งของพระอานนท์เป็นแท่นฐานปัทม บนแท่นแกะสลักลายนูนรูปดอกบัวบาน

การก่อสร้างพุทธมณฑลในส่วนของสิ่งก่อสร้างหลักที่ได้กำหนดไว้ตามแผนงานโครงการระหว่างพุทธศักราช ๒๕๒๑ ถึงพุทธศักราช ๒๕๓๐ ได้แล้วเสร็จลงตามกำหนดระยะเวลา ทั้งนี้ด้วยความเอาใจใส่และติดตามผลงานการก่อสร้างพุทธมณฑลอย่างต่อเนื่องของพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑลฝ่ายฆราวาสในขณะนั้น

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

วิหารพุทธมณฑล

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

หอประชุม

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญในพุทธมณฑลประกอบด้วยพระศรีศากยทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ สังฆมณฑลสถาน ๔ ตำบล วิหารพุทธมณฑล ศาลายาย ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ที่พักสงฆ์อาคันตุกะ หอประชุม หอกลอง สำนักงานพุทธมณฑล อาคารประชาสัมพันธ์ อุทยานสังฆมณฑลสถาน ๔ ตำบล ลานลานธรรม อุทยานอื่น ๆ ในบริเวณทล สวนไม้ดอกไม้ประดับ ถนนและคูคลอง

พุทธมณฑลนับเป็นอนุสรณ์สถานที่ใช้เวลาก่อสร้างยาวนานที่สุดแห่งหนึ่ง ซึ่งองค์กรต่าง ๆ ทั้งส่วนราชการ ทหาร ตำรวจ พลเรือน รัฐวิสาหกิจ บริษัท ห้างร้านเอกชน และพุทธบริษัททุกหมู่เหล่าทั่วราชอาณาจักร ต่างก็ได้มีส่วนในการใช้แรงงาน แรงปัญญา แรงทรัพย์ ร่วมกันสร้างทำโดยพร้อมเพรียงกัน พุทธมณฑลจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งพลังความสามัคคีของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ที่ร่วมใจกันสร้างพุทธาอนุสรณ์สถานอันศักดิ์สิทธิ์นี้ไว้ให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษา ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา โดยไม่มีความแตกต่างในความเชื่อ วัตรปฏิบัติ หรือคติใด ๆ มากีดกัน นับเป็นพุทธสถานอันบริสุทธิ์ที่ควรแก่ความภาคภูมิใจของพุทธศาสนิกชนทั่วโลกสืบมาจนปัจจุบัน

บรรณานุกรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล. พุทธมณฑล เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช. กรุงเทพฯ: บริษัท วิกตอรีเพาเวอร์พอยท์ จำกัด, ๒๕๓๑. https://th.wikipedia.org/wiki/งานฉลอง_๒๕_พุทธศตวรรษ.

พระพุทธรูปห่มแหวก: คตินิยมคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

เด่นดาว ศิลปานนท์*

ฉบับนี้มีคำถามจากผู้ติดตามนิตยสารท่านหนึ่ง ถามว่า พระพุทธรูปห่มแหวก มีลักษณะอย่างไร มีที่มาจากไหน บรรณาธิการจึงขอความอนุเคราะห์ภัณฑารักษ์เชี่ยวชาญ จากสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพุทธรูปโดยตรง เป็นผู้ตอบคำถามนี้ให้กระจ่าง เพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจ และเผยแพร่ความรู้แก่ผู้อ่านไปพร้อมกัน

“ห่มแหวก” คือ อาการห่มผ้าคลุมไหล่ของพระภิกษุคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นการนุ่งห่มตามแบบอย่างของพระลังกา พม่า และมอญ^๑ พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายได้แบบอย่างมาจากพระสงฆ์รามัญนิกาย เมื่อมีการตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเป็นเอกเทศจากพระสงฆ์สยามวงศ์ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อราว พ.ศ. ๒๓๖๘^๒

* ภัณฑารักษ์เชี่ยวชาญ สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๑.

^๒ จุดกำเนิดพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย ตามคำประกาศเทวดาในงานฉลองยุคในตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร ถือเอาปี พ.ศ. ๒๓๖๘ ซึ่งเป็นปีที่พระวชิรญาณทรงพบกับพระสุเมธมนีว่าเป็นจุดกำเนิด ดู ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, (กรุงเทพฯ, วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐ - ๕๒.

การครองผ้าของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายเป็นการรับเอาแนวปฏิบัติตามพระวินัยแบบรามัญวงศ์ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของคณะสงฆ์ธรรมยุต ตลอดจนเป็นไปตามแนวทางการศึกษาสอบสวนพระธรรมวินัยของพระเถรจารย์ฝ่ายธรรมยุตที่เชื่อถือว่างูฏต้องตามพุทธบัญญัติ^๓ เกิดเป็นอัตลักษณ์แตกต่างจากการห่มคลุมของพระสงฆ์สยามวงศ์ หรือคณะสงฆ์ไทยเดิม อันเป็นพระสงฆ์กลุ่มใหญ่ในประเทศไทย ซึ่งเรียกกันต่อมาภายหลังจากการตั้งคณะธรรมยุติแล้ว ว่า คณะสงฆ์มหานิกาย แปลตามศัพท์ได้ว่า กลุ่มที่มีจำนวนมาก

การครองผ้าของพระสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย

ตามพระวินัยบัญญัติเครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ มีเฉพาะผ้าสามผืนเป็นสำคัญ เรียกว่า “ไตรจีวร” (ไตรจีวร) ได้แก่ “อันตรวาสก” แปลว่า ผ้าปิดบังซึ่งโทษ คือ ผ้าสบงสำหรับนุ่ง “อุตตราสงค์” แปลว่า ผ้าบังเอิญ สำหรับห่ม พระสงฆ์ไทยนิยมเรียกว่า จีวร และ “สังฆาฏิ” แปลว่า ป้องกันอันตรายโดยรอบ คือ ผ้าทาบ ใช้เป็นผ้าห่มซ้อนในฤดูหนาว ในพระวินัยใช้สำหรับห่มซ้อนเข้าบ้าน และใช้เพื่อการอื่น เช่น ผ้าปูนั่ง หรือนอน ขนบพระสงฆ์ไทย ใช้ผ้าสังฆาฏิเป็นผ้าพาด^๔

ผ้าสำหรับทำจีวรนุ่งห่ม พระบรมศาสดาทรงอนุญาตไว้ ๖ ชนิด คือ *โฆมะ* ผ้าทอด้วยเปลือกไม้ ๑ *กัปปาลิเกะ* ผ้าทำด้วยฝ้าย ๑ *โกเสยยะ* ผ้าทำด้วยใยไหม ๑ *กัมพละ* ผ้าทำด้วยขนสัตว์ ๑ *สาณะ* ผ้าทำด้วยเปลือกป่าน ๑ *กังคะ* ผ้าทำด้วยของทำสิ่งอย่างใดอย่างหนึ่งเจือกัน ๑^๕

ผ้านุ่งห่มของสงฆ์ เรียกอีกว่า ผ้ากาสายะ หรือผ้ากาสาวะ หมายถึง ผ้าย้อมด้วยน้ำฝาดตามพระวินัยมีพุทธานุญาตน้ำย้อม ๖ อย่าง คือ น้ำย้อมจากรากหรือเหง้า ๑ ต้นไม้ ๑ เปลือกไม้ ๑ ใบไม้ ๑ ดอกไม้ ๑ และ ผลไม้ ๑^๖ สีที่ทรงห้าม คือ สีคราม สีเหลือง สีแดง สีบานเย็น สีดำ สีแสด สีชมพู^๗

สีผ้าจีวรที่สงฆ์ไทยรับรองกันเป็นสีเหลืองเจือแดงเข้ม หรือสีเหลืองหม่น พระสงฆ์คณะมหานิกายนิยมครองผ้าโทสนีเหลืองส้ม (สีส้มทอง) เรียกว่า ผ้าเหลือง หรือผ้าสีทอง ขณะที่พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนิยมครองผ้าสีเข้มน้ำตาล เรียกว่า ผ้าสีกรัก ในการพระราชพิธีหรือรัฐพิธี พระสงฆ์ทั้งสองนิกาย ครองผ้าสีพระราชนิยม เป็นสีกลางระหว่างทั้งสองนิกาย

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์ พ.ศ. ๒๓๔๗ - ๒๓๔๙ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ” **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔**, (กรุงเทพฯ, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔๖.

^๔ “จดหมายเหตุ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต” **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔** (กรุงเทพฯ, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔๙. และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๒ หลักสูตรนักรธรรมชั้นโท**, (กรุงเทพฯ, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^๕ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒ พระพุทธานุญาตหบทจีวร ๖ ชนิด, [ออนไลน์], สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2. ๒๕๖๒. และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๒ หลักสูตรนักรธรรมชั้นโท**, หน้า ๑๔.

^๖ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒ พระพุทธานุญาตน้ำย้อม. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

^๗ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒ พระบัญญัติทรงจีวรสีครามล้วน. [ออนไลน์], สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

ผ้าจีวรบัญญัติให้เป็นของตัด^๔ มีลักษณะศรัทธาหมองจากการตัดด้วยของมีคม ประกอบด้วย ผ้าผืนเล็กเย็บติดกันเข้าเป็นจีวร ถือเป็นของที่สมควรแก่สมณะ มีพุทธคำรัสโปรดให้แต่งจีวรเป็นระเบียบอย่างคันทาของชาวามคธ คือตัดเย็บเป็นกระทงมีเส้นคั่น กระทงใหญ่เรียกว่า *มณฑล* กระทงน้อยเรียกว่า *อัทธมมณฑล* มีเส้นคั่นเหมือนคันทาขวาง เรียกว่า *อัทธมกุลี* รวมทั้งหมดเรียกว่า *ชั้น* ระหว่างชั้นที่มีเส้นคั่นเหมือนคันทายืน เรียกว่า *กุลี* จีวรผืนหนึ่งมีชั้น ไม่ต่ำกว่า ๕ ชั้น เกินกว่านั้นต้องเป็นชั้นที่ซ้อน คือ ๗, ๙, ๑๑ ชั้น ชั้นที่มีชื่อต่างกันไป ชั้นที่กลางชื่อ *วิวัฏฐะ* ชั้นที่ริมทั้งสองข้างชื่อ *อนุวิวัฏฐะ* เฉพาะจีวร ๕ ชั้น ชั้นที่กลางชื่อ *คิเวยยะ* เพราะเมื่อห่มจีวรอัทธมมณฑลของชั้นที่น้อยอยู่ที่คอ ชั้นที่ถัดออกมาทั้งสองข้าง ชื่อ *ชังเขยยะ* เพราะอัทธมมณฑลของสองชั้นนั้น อยู่ที่แข้งในเวลาห่มผ้า ชั้นที่ถัดออกมาอีกทั้งสองข้างชื่อ *พาหันทะ* เพราะอยู่ที่แขนในเวลาห่ม ขอบผ้าเรียกว่า *อนุวาท*^๕ ประมาณของผ้าไตรจีวรในพระปาติโมกข์ ยาว ๙ ศืบ กว้าง ๖ ศืบพระสุคต หากแต่เชื่อกันว่าพระวรกายของพระศาสดามีขนาดใหญ่กว่า พระสาวก พระภิกษุจึงขยายส่วนของจีวรของตนออกไปเกินกว่านั้น พระสงฆ์ไทยครองจีวรยาวไม่เกิน ๖ ศอก กว้างไม่เกิน ๔ ศอก หรือลดลงมาตามเหมาะแก่ขนาดบุคคล ไม่มีกำหนดแน่นอน เป็นแต่ครองผ้าเล็ก หรือผ้าใหญ่ และกำหนดจำนวนชั้นตามพระธรรมวินัย

วิธีครองผ้าในพระไตรปิฎก อากการครองจีวรอย่างไรไม่ได้กล่าวไว้ชัด ระบุเพียงการครองจีวรไว้ ๒ ลักษณะ คือ การห่มผ้าเอวียงบ่า เช่น ในการแสดงความเคารพ หรือการทำวินัยกรรม และห่มคลุมสองไหล่ คลุมกายมิดชิด เมื่อเวลาเข้าบ้าน มีในเสขียวัตร ปริมาณลวรรรค สิกขาบทที่ ๑ เพียงว่า ให้ภิกษุทำความสำเหนียกว่า จักนุ่งห่ม ให้เป็นปริณทล คือ นุ่งห่มเรียบร้อย นุ่งปิดสะดือและปกหัวเข้า พึงทำชายให้เสมอกัน ไม่พึงเดินหรือนั่งเวิกผ้าใน ละแวกบ้าน^๖ การครองผ้าของพระสงฆ์ไทย จึงเป็นไปตามจารีตที่สืบต่อกันมา

เดิมคณะสงฆ์สยามวงศ์ครองผ้าเป็นระเบียบเดียวกัน (แบบมหานิกาย) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ขณะทรงผนวชเป็นภิกษุ ทรงสมณะฉายาว่า “วชิรญาณ” ได้สถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เรียกสั้น ๆ ว่า ธรรมยุต หรือบางครั้งเรียกว่า ธรรมยุติกา เพื่อฟื้นฟูศาสนาพุทธในสยาม และแก้ไขวัตรปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย โดยอุปสมบทและปฏิบัติตามพระวินัยฝ่ายรามัญนิกาย การครองผ้าของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย จึงได้รับแบบอย่างมาจากพระสงฆ์รามัญด้วย ทำให้เกิดระเบียบ การครองผ้าจีวรของพระสงฆ์ต่างกันออกไป เป็น ๓ อย่าง คือ

^๔ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒ พระพุทธบัญญัติห้ามใช้จีวรที่ไม่ตัด, [ออนไลน์], สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *วินัยมุข เล่ม ๒ หลักสูตรนักธรรมชั้นโท*, หน้า ๑๕ - ๑๖. ; พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒ พระพุทธบัญญัติให้แต่งจีวร, [ออนไลน์], สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

^๖ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๒ มหาวรรค ภาค ๒ สารูป ๒๖ สิกขาบท, [ออนไลน์], สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

๒. การห่มเฉียงบ่า หรือ การครองผ้าลดไหล่ โดยพาดชายไปข้างหลัง ใช้กับพระสงฆ์ มหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย วิธีครองผ้าต่างกันโดยขนาดของผ้าและรูปแบบการครองผ้าของ ทั้งสองนิกาย กล่าวคือผ้าจีวรผืนเล็ก เมื่อครองแบบเฉียงบ่า จะนำชายข้างหนึ่งโอบหลังทาบบ่า ซ้ายก่อน จากนั้นจึงเอาชายอีกข้างหนึ่งลอดรักแร้ขวาโอบหน้าอกขึ้นไปปกบ่าซ้าย ห้อยชายลงมา ข้างหลัง เป็นการครองผ้าของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เนื่องจากพระสงฆ์มหานิกายเมื่อครอง ผ้าลดไหล่จะชักชายมาข้างหน้าแบบห่มตอง การครองผ้าเฉียงบ่าเมื่อใช้ผ้าจีวรผืนใหญ่ ต้องม้วน ลูกบวบเก็บชายผ้า พระสงฆ์มหานิกายและธรรมยุตครองผ้าด้วยวิธีเดียวกัน แต่ม้วนลูกบวบคนละ ด้าน คือนำชายผ้า ข้างหนึ่งคลุมไหล่ซ้าย ชายอีกข้างหนึ่งลอดใต้รักแร้ขวา จับชายผ้าจรดชายผ้า ม้วนลูกบวบชักขึ้นด้วยมือซ้าย มือขวาม้วนลูกบวบ ฝ่ายมหานิกายม้วนลูกบวบเข้าหาตัวทางด้าน ขวามือ แนนกับตัว พาดลูกบวบบนบ่าซ้าย หิ้งชายลงข้างหลัง ถือชายลูกบวบไว้ในมือซ้าย ส่วนพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายม้วนลูกบวบออกจากตัวทางด้านซ้ายมือ^{๑๓}

การครองผ้าเฉียงบ่า เป็นการห่มผ้าที่ใช้ในการแสดงความเคารพ สำหรับห่มในเขตอาราม เป็นปกติ ในเวลาทำวัตรนัยกรรม ทำพิธี และเข้าสมาคม พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายจะห่มผ้าเฉียง บ่าและพาดผ้าสังฆาฏิ แต่ไม่คาดประคอดอก ส่วนพระสงฆ์มหานิกาย จะพาดสังฆาฏิเฉพาะเมื่อ ห่มตอง เวลาครองผ้าเฉียงบ่าจะไม่พาดสังฆาฏิ (ภาพที่ ๗ - ๑๐)

๓. การห่มคลุม หมายถึง การครองผ้าห่มคลุมทั้งสองไหล่อย่างมิดชิด

พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย เมื่อครองผ้าห่มคลุมโดยใช้ผ้าจีวรผืนเล็ก จะนำชายจีวรข้างหนึ่ง พาดบ่าซ้าย ทาบลงมาถึงหน้าอก เอาชายอีกข้างหนึ่งโอบหลังคลุมบ่าขวา ดัดมาปกบ่าซ้าย ห้อย ชายลงมาด้านหลัง จนมือซ้ายยึดไว้ได้ มือขวาจดอกทางริมจีวรด้านล่าง ถัดคุดมที่ชายล่างจรด ถึงกันทางข้างซ้าย เมื่อครองผ้าผืนใหญ่ ใช้ผ้าจีวรพาดบ่า ทั้งสองข้างที่กึ่งกลางผ้า จับชายจีวรให้ เสมอกัน แล้วม้วนลูกบวบทางด้านขวา โดยใช้มือซ้ายยกลูกบวบขึ้น และใช้มือขวาม้วนลูกบวบ จนลูกบวบจรดแนบตัวทางด้านซ้าย เอาริมผ้าด้านขวาตวัดขึ้นพาดบ่าซ้าย หนีบลูกบวบไว้ที่รักแร้

ภาพที่ ๗ การห่มผ้าผืนเล็กเฉียงบ่า ทาบชายข้างหลัง แบบธรรมยุต

ภาพที่ ๘ การห่มผืนใหญ่เฉียงบ่าม้วนลูกบวบเข้าหาตัวทางด้านขวา แบบมหานิกาย

ภาพที่ ๙ การห่มผ้าผืนใหญ่เฉียงบ่า ม้วนลูกบวบไปทางซ้าย แบบธรรมยุต

ภาพที่ ๑๐ การครองผ้าเฉียงบ่า พาดสังฆาฏิไปในการทำพิธี แบบธรรมยุต

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๗๔๓.

ภาพที่ ๑๑ การห่มคลุมด้วยผ้าผืนเล็กแบบมหานิกาย

ภาพที่ ๑๒ การห่มคลุมด้วยผ้าผืนใหญ่แบบหนิบลูกบวบแบบมหานิกาย

ภาพที่ ๑๓ การห่มคลุมด้วยผ้าผืนใหญ่ ม้วนลูกบวบทางซ้าย พาดชายลูกบวบบนบ่าซ้าย ตามระเบียบการครองผ้าของพระสงฆ์มหานิกาย ที่กำหนดขึ้นครั้งรัชกาลที่ ๖

ภาพที่ ๑๔ การห่มแหวกด้วยผ้าผืนเล็กแบบธรรมยุต

ภาพที่ ๑๕ การห่มแหวกด้วยผ้าผืนใหญ่แบบธรรมยุต

ซ้ายเพื่อยึดให้แน่น มือขวาถอดออกจากชายจีวรด้านล่าง เรียกว่า “ห่มคลุม” หรือ “ห่มหนิบลูกบวบ” หรือ “ห่มมังกร” เนื่องจากลูกบวบมีลักษณะพองเป็นเกลียวรอบแขนเหมือนลำตัวของมังกร

พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เมื่อครองผ้าผืนเล็ก ใช้จีวรพาดบ่าทั้งสองข้าง ชายข้างหนึ่งคลุมบ่าซ้าย โอบหน้าอกมาพาดบนไหล่ขวา ชายข้างหนึ่งคลุมบ่าขวา โอบหน้าอกปกบนบ่าซ้าย มือขวาแหวกออกจากริมผ้า ลักษณะชายผ้าแยกจากกันที่กึ่งกลางตัว เมื่อครองผ้าจีวรผืนใหญ่ ใช้ผ้าจีวรพาดบ่าทั้งสองข้างที่กึ่งกลางผ้า จับชายจีวรให้ เสมอกัน แล้วม้วนลูกบวบมาทางซ้าย เข้าหาลำตัว พาดลูกบวบบนบ่าซ้าย ไม่ต้องหนิบลูกบวบ แล้วคลายลูกบวบ แหวกเอามือขวาออกจากริมจีวรทางด้านข้าง เรียกว่า “ห่มแหวก” หรือ “ห่มพาดลูกบวบ”

การห่มคลุม ใช้สำหรับห่มนอกเขตอาราม ไปบิณฑบาต หรือออกนอกเขตวัด เดิมพระสงฆ์มหานิกาย เมื่อห่มผ้าเข้าบ้าน จะห่มดองข้างใน แล้วห่มคลุมข้างนอก เวลาไปบิณฑบาต ใช้บาตรเข้าอุ้งสะพาย สอดสายโยค คล้องจะงอยบ่าขวา เอาบาตรไพล่ไว้ข้างหลัง เอาออกจากจีวรทางข้าง หน้าเฉพาะเวลารับภิกษา ส่วนพระสงฆ์ธรรมยุตห่มสังฆาฏิซ้อนกับจีวรเมื่อเข้าบ้าน เวลาบิณฑบาต ไม่มีอุ้งสะพาย เอากลีบจีวรคลุมบาตร นำออกนอกจีวรเฉพาะเวลารับภิกษา^{๑๔} (ภาพที่ ๑๑ - ๑๕)

ธรรมเนียมการครองผ้าของพระสงฆ์มหานิกายและธรรมยุตโดยหลักใหญ่จึงต่างกันไป โดยพระสงฆ์มหานิกายนิยมห่มดอง พาดชายมาทางด้านหน้า รัดประคดอก ทั้งภายในและภายนอกอาราม หรือครองผ้าเฉียงบ่า โดยม้วนลูกบวบทางขวามือ ไม่พาดสังฆาฏิ และห่มคลุมด้วยการหนิบลูกบวบ มือขวายื่นออกจากชายผ้าทางด้านล่าง ขณะที่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตครองผ้าเฉียงบ่าโดยม้วนลูกบวบไปทางซ้าย พาดชายสังฆาฏิ และห่มคลุมโดยม้วนลูกบวบทางซ้าย แบบพาดลูกบวบ มือขวาแหวกชายลูกบวบออกจากด้านข้าง เป็นชนบต่างกันอย่างชัดเจน นับเป็นวัตรปฏิบัติสำคัญประการหนึ่ง ที่จำแนกพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตออกจากฝ่ายมหานิกาย

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๒ - ๗๔๓.

พระปฐมมาห์แหวก: พุทธศิลป์แบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔

การเกิดขึ้นของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย อันมีความหมายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม หรือชอบด้วยธรรม หรือยุติตามธรรม เป็นผลการศึกษา สอบสวนแสวงหาความถูกต้องตามพระธรรมวินัยของพระวชิรญาณภิกษุและ พระเถราจารย์ฝ่ายธรรมยุต โดยได้ตีความพุทธธรรม พุทธวจนะใหม่ ด้วยทัศนะ แบบวิทยาศาสตร์ คือ มองโลกด้วยความจริง เน้นการใช้เหตุผล และสิ่งที่ สามารถประจักษ์ได้ด้วยตนเอง แนวความคิดในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ดังกล่าวนี้นำให้เกิดพุทธศิลป์แนวใหม่ ตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ โดย ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดแบบสังคมนิยมตะวันตก ตลอดจนแรงบันดาลใจ จากพุทธศาสนาฝ่ายรามัญนิกายและสีหลนิกาย

พุทธปฏิมาแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ มีลักษณะแบบสังคมนิยม ผสมผสานไปกับแบบ ประเพณีนิยม คือ มักสร้างพระปฏิมาที่มีสัดส่วนของ ร่างกายเหมือนมนุษย์ มีขนาดเท่ามนุษย์ ไม่นิยม สร้างพระประธานขนาดใหญ่ มีพระรัศมีรูปเปลว เพลิงตามแบบประเพณี แต่ไม่มีพระเกตุมาลา หรือ กะโหลกนูนสูงขึ้นไปกึ่งกลางพระเศียร พระพักตร์ ค่อนข้างกลม สงบนิ่งคล้ายหุ่น พระขนงโก่ง พระเนตรเรียวยาว พระนาสิกแหลม พระโอษฐ์บาง พระกรณสัน พระฉวีแลดูนูนมนวล บางองค์ระบายน สีเหมือนผิวเนื้อจริง บางครั้งมีอุณาโลม นิ้วพระหัตถ์ และนิ้วพระบาทมักทำเหมือนกัน อันเป็นลักษณะ ของพระมหาบุรุษ ตามแบบปริมปราคติ ครองจีวร มีรอยยับเป็นริ้วหนาสมจริงตามธรรมชาติ โดย ครองผ้าเฉวียงบ่า พาดสังฆาฏิเป็นแผ่นกว้าง หรือ “ห่มแหวก” คลุมสองบ่า ตามแบบฉบับของ พระสงฆ์ในคณะธรรมยุติกนิกาย^{๑๔}

๑๖

๑๗

๑๘

พระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔

ภาพที่ ๑๖ พระพุทธรูปปางสมาธิ พระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งสร้างขึ้นตามแนวคิด แบบสังคมนิยมเป็นองค์แรกใน พ.ศ. ๒๓๙๓

ครองจีวรเฉวียงบ่า พาดสังฆาฏิกว้างแบบธรรมยุต

ภาพที่ ๑๗ พระพุทธรูปนันทราช พระพุทธรูปสำคัญซึ่งรัชกาลที่ ๔

โปรดให้สร้างและจำลองขึ้น เพื่อพระราชทาน ไปยังพระอาราม

ในสังกัดธรรมยุติกนิกาย ครองจีวรเป็นริ้ว ห่มเฉวียงบ่า พาดสังฆาฏิ

ภาพที่ ๑๘ พระพุทธรูปนันทราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โปรดให้สร้างเมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณร ประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร

กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ ครองจีวรห่มแหวก

^{๑๔} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง,” ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕, (กรุงเทพฯ, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๓๑๙.

ลักษณะการครองผ้าของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย อันเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของพระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ เกิดแต่คตินการครองผ้าของพระสงฆ์รามัญนิกายที่ยึดถือตามอย่างภิกษุเมืองลังกาเป็นต้นแบบ^{๑๖} เมื่อพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายปฏิบัติพระวินัยตามพระสงฆ์รามัญ ที่นับถือว่าถูกต้องตามพุทธบัญญัติ จึงได้ครองผ้าห่มแหวกตามอย่างพระสงฆ์รามัญนิกายมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓ ต่อมาเลิกครองไปในปลายรัชกาลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรใกล้สวรรคต จึงมีพระบรมราชโองการในเรื่องที่ทรงปริวิตก ว่าด้วยการครองจีวรห่มแหวกของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย โดยมีพระราชกระแสว่าเป็นการครองผ้าแบบพม่ารามัญ ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ไม่สมควรแก่พระนคร ความทราบถึงพระวชิรญาณภิกษุ จึงโปรดให้พระสงฆ์คณะธรรมยุตกลับมารองผ้าแบบสยามวงศ์

พระราชปรารภเรื่องการครองจีวรห่มแหวกของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ปรากฏในประชุมพระราชปจฉาในรัชกาลที่ ๓ ด้วยทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรรมณพ ทรงเขียนพระราชปรารภ มาพระราชทานสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเดชอดิศรฯ (พระองค์เจ้าชายมั่ง) ให้แจ้งแก่พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงวินิจฉัยโดยสมควร ความว่า

“พ่อมั่งขา พ่อจงเป็นเขลุมัตตัญญู พ่อจงรู้วาระน้ำจิต แลอธิบายของข้าผู้พี่อันชั้นธทุพลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมาสองพระองค์แล้ว กับพี่ด้วยคนหนึ่งเป็นสาม ตั้งแต่แผ่นดินล้านเกล้าล้านกระหม่อม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านได้ปราบดาภิเษกขึ้นมานาได้ห้าปีถึงปีมะแม พี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มีอายุได้ยี่สิบสองปีได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุได้ยี่สิบสามจึงลั่นแผ่นดินไป มาเป็นแผ่นดินของล้านเกล้าล้านกระหม่อมอีกสิบหกปีจึงมาเป็นแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เป็นสังฆรัตนะในกรุงศรีอยุธยาก็นุ่งสบงทรงจีวรเป็นลูกบวบทั้งลั่นด้วยกัน

แต่พม่ารามัญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้น แลเห็นครองผ้าผิดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่าพระมอญ เดียวนี้พระไทยก็ห่มผ้าเป็นมอญโดยอัตโนมัติแห่งตน ปัญญาของพี่เห็นว่าถ้าว้านเกล้าล้านกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นว่าจะให้ประชุมพระราชาคณะได้ว่ากล่าวกันว่าควรไม่ควรนานอยู่แล้ว พี่นี้กลัวจะเป็นบาปบุญเป็นคุณเป็นโทษ พระสงฆ์จะแตกร้างกันไปจึงมิได้ว่ากล่าว แต่ใจนั้นรักแต่อย่างโบราณอย่างเดิวนั้นแล

นานไปเบื้องหน้าพระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเป็นมอญนั้นสูญไป พี่เห็นว่าควรกับศรีอยุธยา ก็ถ้าว้านเกล้าล้านกระหม่อมขึ้นอีกด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพี่ได้เป็นเจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเป็นเมืองมอญเมืองพม่าไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดินนั้น นี่แลเป็นความวิตกของพี่มากหนักหนาให้พ่อเห็นแก่พี่ช่วยเอาขึ้นแจ้งกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเป็นบรมญาติอันใหญ่ ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาฬพัสดุ ทั้งรู้พระลัทธิธรรมของพระเจ้าเป็นอันมาก แล้วก็พระภิกษุศรีอยุธยา พี่มีจิวรอยู่ผืนหนึ่งให้พ่อช่วยถวายกรมหมื่นนุชิต ถ้าเธอรับเอาไว้ครองได้ก็ให้ถวายเธอเถิด ถ้าเธอจะมิรับไว้ครองแล้วก็ให้เอาคืนมาเสีย”^{๑๗}

^{๑๖} พระเทพมงคลสุธี, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัตินานาปีนพนธ์, (กรุงเทพฯ, วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑๐.

^{๑๗} ประสพสิทธิ์ แสงทับ, บรรณาธิการ, ประชุมพระราชปจฉา เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๓๖๕ - ๓๖๖.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวชเป็นเจ้าคณะสงฆ์ธรรมยุต ทรงทำคำปฏิญาณสนองพระบรมราชโองการ ถวายแด่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสฉบับหนึ่ง มีข้อความแสดงมติ เรื่องการครองผ้าแบบมอญ ดังนี้

“กระหม่อมฉันเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ ขอรับพระราชทานสารภาพโดยสัตย์โดยจริง ว่าแต่ก่อนเมื่อเป็นภิกษุหนุ่มแรกบวช กำลังยังตั้งหน้าหาความรู้วินัยสิกขา ไปคบหากับสงฆ์พวก ศึกษาคิดละเอียดไปต่าง ๆ ได้ฟังท่านพูดกันว่าหม้อย่างรามัญเห็นถูกต้องด้วยเหตุต่าง ๆ ก็พลอย เห็นไปด้วย แต่ยังไม่ได้ห่มเองมิได้ ครั้นภายหลังพระสงฆ์อื่น ๆ ท่านห่มเข้าไปในพระราชวังเป็น รับสั่งถามเลย ๆ มิได้มีรับสั่ง ก็พลอยคิดดีใจไปว่าทรงพระกรุณาโปรดให้ถือตามชอบใจ จึงพลอย ทำด้วยต่อมา โดยรักไปข้างทางสิกขา หาได้นึกมาถึงพระเกียรติยศ แลการแผ่นดินเป็นสำคัญ แข็งแรง ดังทรงพระราชดำริครั้งนี้ไม่เลย ถ้านึกได้แต่ครั้งนั้น ก็เห็นจะมีได้ประพฤติมาดังนี้

อนึ่ง เมื่อครั้งโน้นก็เป็นแต่มีศิษย์เป็นพระสงฆ์อยู่ ๕ องค์ ๖ องค์ ไม่ทราบว่าจะมีศิษย์ หามากมายไป ครั้นอาศัยพระบารมีเป็นที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง บริษัทจึงมากขึ้นจึงคิดเห็นบ้างว่าจะประพฤติหม้อย่างรามัญไม่สมควรแก่พระเกียรติยศแลประเพณีพระนคร แต่กาลเลยมานาน แล้วก็กระดากอยู่ แลไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชาเป็นที่อ้าง ก็เกรงใจศิษย์หาพวกพ้องที่ประพฤติ เหมือนกันนั้นอยู่ ครั้งนี้ได้รับสั่งในกรมเป็นที่อ้างก็ยินดี จะประพฤติตามพระราชประสงค์ สอนพระเดชพระคุณมิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาศัย พระเดชพระคุณเป็นที่ล้นที่พ้น ชีวิตอยู่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อนึ่งก็จะได้เป็นสามัคคีการด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่ เป็นอันมากต่อไปในเบื้องหน้าด้วย ควรมิควรสุดแต่จะโปรด ปฏิญาณนี้ถวาย ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรง ๑๒๑๒”^{๓๘}

ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เถลิงถวัลยราชย์ พระสงฆ์ ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้เข้าชื่อกันขอสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ อัครมหาเสนาธิบดี นำความกราบบังคมทูลว่า การครองผ้าห่ม ต้องจำใจทำด้วยฝืนความรู้สึกว่าไม่ถูก เป็นการคับใจอยู่ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เพื่อได้ปฏิบัติศาสนกิจโดยสะดวกใจ ตามที่เห็นว่าอย่างไรถูก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสว่า การปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นการ ของสงฆ์ แล้วแต่จะศรัทธาอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น ไม่เกี่ยวกับฝ่ายอาณาจักรไม่ทรงห้าม หรือทรงอนุญาตทั้งสองสถาน พระสงฆ์ธรรมยุตจึงกลับมาครองจีวรห่มแหวกดังเดิม การครองผ้า จึงเป็นสัญลักษณ์ในการจำแนกนิกายอย่างเด่นชัดด้วยมติของสงฆ์สืบมาแต่บัดนั้น^{๓๙}

ด้วยเหตุนั้น พระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งครองผ้าห่มแหวกแบบ พระสงฆ์ธรรมยุต จึงมิได้เป็นแต่เพียงภาพสะท้อนถึงความสมจริงตามแนวคิดร่วมสมัยเท่านั้น หากแต่ยังสะท้อนถึงแนวคิดความคำนึงถึงความถูกต้องของวินัยสิกขาตามมติของคณะสงฆ์ ฝ่ายธรรมยุติกนิกายอีกด้วย

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๗ - ๓๖๘.

^{๓๙} ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๒๙.

พระพุทธรูปห่มแหวกกับคติคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

พระพุทธรูปห่มแหวกเกิดขึ้นด้วยคติพระพุทธรูปศาสนาแบบธรรมยุติกนิกาย ระยะแรกในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ นิยมสร้างขึ้นในพระราชสำนัก โดยมีสร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์และพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์ประดิษฐานในพระบรมมหาราชวัง หรือพระอารามฝ่ายธรรมยุต เนื่องจากราชสำนักเป็นผู้อุปถัมภ์สำคัญ ทำให้คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายรุ่งเรืองมั่นคงสถาวรขึ้นตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระสงฆ์ธรรมยุตขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชมีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ทั้งปวง สืบต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลที่ ๘^{๒๐} พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายจึงมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานกำหนดระเบียบวิธีปฏิบัติในกิจการของพระสงฆ์สยามเป็นผลสืบมาถึงปัจจุบัน เบื้องต้นพระพุทธรูปห่มแหวกมักสร้างเป็นพระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ เน้นการครองผ้าเหมือนจริง เป็นการถ่ายทอดคติการครองผ้าแบบธรรมยุตอย่างเด่นชัด โดยครองผ้าคลุมสองไหล่ด้วยผ้าจีวรผืนเล็ก หรือผ้าจีวรผืนใหญ่ ม้วนลูกบวบไปทางด้านซ้าย พระหัตถ์ข้างขวาแหวกออกจากชายผ้าทางด้านข้าง เป็นริ้วยับแบบธรรมชาติ เหนือพระเศียรไม่มีพระอุษณิষะ มีเฉพาพระรัศมีรูปเปลว พระกรรณสั้น นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเสมอกันแบบประเพณีนิยมสมัยรัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปห่มแหวกสำคัญที่สร้างขึ้นโดยราชสำนัก ได้แก่

พระสมุทรมุนินนาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณร ประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ขัดแต่งเกลี้ยง สูง ๕๐ เซนติเมตร ครองจีวรขนาดเล็กห่มแหวก ทำเป็นริ้วตามธรรมชาติ ไม่มีพระเมาลี พระกรรณสั้น นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร^{๒๑} (ภาพที่ ๑๘)

พระพุทธรูปัญญาอัคคะ พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นองค์ที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ไม่มีพระเมาลี พระรัศมีเป็นรูปเปลว มีนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ครองจีวรขนาดเล็ก ห่มแหวก ประดับด้วยฉัตรทองฉลุ ๕ ชั้น เบื้องล่างบรรจุพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระพุทธรูปองค์นี้ได้นามตามสร้อยพระนามว่า “ปัญญาอัคคอรณาคาริยรัตนโมม”^{๒๒} (ภาพที่ ๑๙)

^{๒๐} คือ ๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร (พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๓๕) ๒) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ฉายา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๔๒) ๓) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๔) ๔) พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ วัดราชพิพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร (พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๘๐)

^{๒๑} สำนักราชเลขาธิการ, ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร, (กรุงเทพฯ, อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๔๒. และตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๖๘. และกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, กรุงเทพฯ, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๓, หน้า ๓๐๕.

^{๒๒} สำนักราชเลขาธิการ, ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๖๒. และตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๑๕๕ - ๑๕๗. และกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, ๑๙๕ - ๑๙๖.

พระพุทธรูปนุสนาค พระพุทธรูปฉลองพระองค์และบรรจุ
พระอังคารของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ผู้ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นองค์ที่ ๓ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปยืนห้าม
สมุทร ครองจีวรขนาดใหญ่ ห่มแหวก เป็นริ้วแบบธรรมชาติ พระเศียร
มีอุษณิษะและพระรัศมีแบบประเพณี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงหล่อพระพุทธรูปปฏิมาฉลองพระองค์พระราชทาน นำมา
ประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓^{๒๓} (ภาพที่ ๒๐)

พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม
ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระอัครมเหสีในรัชกาลที่ ๕
ปางรำพึง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำวันศุกร์ ตามวันพระราชสมภพ
พระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาใหญ่ พระอุษณิษะทรงสูง
พระรัศมีรูปเปลว พระกรณสัน มีอุณาโลมกึ่งกลาง พระนลาฏ
ครองผ้าผืนใหญ่ห่มแหวก พาดลูกบวบบนพระอังสาซ้าย ริ้วผ้าหนา
เป็นรอยยับตามธรรมชาติ หล่อจากสำริด กะไหล่ทอง สูงรวมฐาน
๒๙ เซนติเมตร สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง^{๒๔}
(ภาพที่ ๒๑ - ๒๒)

ภาพที่ ๑๙ พระพุทธรูปัญญาอัคคะ พระพุทธรูป
ฉลองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พ.ศ. ๒๔๗๓
ภาพที่ ๒๐ พระพุทธรูปนุสนาค พระพุทธรูปฉลอง
พระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พ.ศ. ๒๔๗๓

ภาพที่ ๒๑ - ๒๒ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
พระบรมราชชนนีพันปีหลวง รัชกาลที่ ๕

ภาพที่ ๒๓ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร
สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พ.ศ. ๒๔๒๔
ภาพที่ ๒๔ พระนารายณ์ดบพิตร รัชกาลที่ ๙
สร้างครั้งทรงผนวช พ.ศ. ๒๔๙๙

^{๒๓} สำนักกราชเลขาธิการ, ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๖๑. และตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๑๕๕ - ๑๕๘.

^{๒๔} ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง, (กรุงเทพฯ, สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๓๕), หน้า ๓๘๖ - ๓๘๗.

ภาพที่ ๒๕ พระพุทธรูป
ภายในอนุสรณ์สถานรังสิวัฒนา
ภาพที่ ๒๖ พระพุทธรูป
ภายในอนุสาวรีย์พระอัครชายาเธอฯ องค์ทิศใต้

พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรม
ราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระมเหสีในรัชกาลที่ ๕ ปางอุ้มบาตร
เป็นพระพุทธรูปประจำวันพุทธกลางวัน หล่อด้วยสำริด กะไหล่ทอง
บาตรหยก องค์พระสูง ๒๑.๒๐ เซนติเมตร แบบพระราชนิยมใน
รัชกาลที่ ๔ ครองผ้าผืนเล็กห่มแหวก พระหัตถ์ซ้ายถือบาตร พระหัตถ์
ขวาประคองบาตร ยืนเหนือฐานสิงห์ทรงกลม ซ้อนเหนือฐานปัทม์
แปดเหลี่ยม สร้าง พ.ศ. ๒๔๒๔^{๒๕} (ภาพที่ ๒๓)

พระพุทธรูปาราวนคบพิตร พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาท
สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถ
บพิตร ปางห้ามสมุทร ไม่มีพระอุษณีย์ฯ ครองจีวรขนาดใหญ่ ห่มแหวก
สูง ๓๖.๕ เซนติเมตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวโรกาส
ทรงผนวชเป็นพระภิกษุประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙
เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ทรงผนวช ประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศ
วิหาร กรุงเทพฯ^{๒๖} (ภาพที่ ๒๔)

ภาพที่ ๒๗ พระพุทธรูปภายในพระอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอิสริยาภรณ์
ภาพที่ ๒๘ พระพุทธรูปประจำวันประสูติพระองค์เจ้าเพชรจิระประดิษฐ์ ภายในอนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาแล
ภาพที่ ๒๙ พระพุทธรูปอนุสาวรีย์พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประไพพรรณพิลาส ภายในอนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาพร้อม
ภาพที่ ๓๐ พระพุทธรูปภายในอนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาพร้อม
ภาพที่ ๓๑ พระพุทธรูปภายในอนุสาวรีย์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๘ - ๓๙๐.

^{๒๖} สำนักราชเลขาธิการ, ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๑๔๓. และตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๓๒๒ - ๓๒๓. และกองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, ๑๗๓ - ๑๗๔.

นอกจากนี้ยังพบการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระพุทธรูปประจำวันประสูติของพระบรมวงศานุวงศ์ ประดิษฐานยังอนุสาวรีย์ ณ สุสานหลวง วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ จำนวนมาก ส่วนใหญ่สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ อาทิ พระพุทธรูปภายในเสาวภาประดิษฐาน พระพุทธรูปภายในอนุสรณ์สถานรังสิวัดนา พระพุทธรูปประจำพระอนุสาวรีย์พระอัครชายาเธอฯ องค์ทิศไต้ พระพุทธรูปประจำพระอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์ พระพุทธรูปประจำอนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาแสน พระพุทธรูปประจำอนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาพร้อม และพระพุทธรูปประจำพระอนุสาวรีย์พระราชชายา เจ้าดารารัศมี เป็นต้น (ภาพที่ ๒๕ - ๓๑)

โดยสภาพการณ์ดังกล่าว คตินิยมตามแนวทางของพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย จึงเผยแพร่ไปสู่ส่วนภูมิภาค ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปห่มแหวก จากแรงบันดาลใจของฝีมือช่างหลวง จึงเกิดการแพร่กระจายไปสู่ราษฎรตลอดทั้งในกรุงและหัวเมืองภายนอก โดยเฉพาะท้องถิ่นภาคกลาง และภาคใต้ ปรากฏสร้างพระพุทธรูปห่มแหวกเพื่อการบำเพ็ญกุศลสำหรับอาราม ทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกาย ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจากบทบาทของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมีแบบแผนวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดตามวินัยสิกขา เป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของราษฎร ต่างอุดหนุนบำรุงคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตอย่างกว้างขวาง พระสงฆ์มหานิกายจึงยัดติแปลงนิกายเป็นฝ่ายธรรมยุตเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ หรือแปลงห่มผ้าแบบธรรมยุติกนิกายโดยทั่วไป โดยเฉพาะช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ดังปรากฏในพระมหาสมณวินิจัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในการวางระเบียบครองผ้าของมหานิกาย ความว่า “ในรัชกาลก่อน ๆ มีพระมหานิกายห่มแหวกบ้าง แต่น้อยรูป มาในรัชกาลที่ ๕ ตอนหลังมีพระมหานิกายตามหัวเมืองห่มแหวกมากขึ้น ทั้งวัดทั้งแขวงทั้งเมืองก็มี”^{๒๗} พระพุทธรูปครองจีวรห่มแหวกแบบธรรมยุตจึงปรากฏเป็นที่นิยมสร้างสำหรับอารามทั่วไป มิได้จำกัดเฉพาะแต่เพียงอารามฝ่ายธรรมยุติกนิกายเท่านั้น

พระพุทธรูปห่มแหวกซึ่งราษฎรสร้างถวายตามพระอารามหลวง อารามราษฎร์ในพระนคร และภูมิภาค บางส่วนจำลองหรือคัดลอกมาจากพระพุทธรูปฝีมือช่างหลวงในรัชกาลที่ ๔ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แต่ส่วนใหญ่มีลักษณะกลายไปจากแบบแผนพระราชนิยมของรัชกาลที่ ๔ แล้ว โดยมักย้อนกลับไปสร้างขึ้นตามแบบประเพณีนิยมที่สืบมาจากการตั้งรัชกาลที่ ๓ หรือสร้างตามแบบประเพณีท้องถิ่น คือ ทำเป็นพระพุทธรูปมีอุษณิষะ พระรัศมีเป็นเปลวสูง พระพักตร์ค่อนข้างเรียวยาว หรือพระพักตร์แบบพื้นเมือง พระกรณยาว พระศอกเป็นปล้อง นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน แต่นิยมครองผ้าเป็นริ้วแบบธรรมชาติ แบบพระราชนิยม โดยมากครองจีวรห่มแหวกด้วยผ้าผืนใหญ่ พาดลูกบวบบนพระอังสาซ้าย สอดชายลูกบวบใต้พระกัจฉะ พันและพาดไว้ด้านหลังของข้อพระกร บางครั้งก็ผสมเข้ากับความนิยมทำจีวรลายดอกที่ประดิษฐ์ขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ มักแสดงขอบฟาร่องรอยการตัดเย็บจีวรเสมือนจริง ต่อมาในพระพุทธรูปแบบท้องถิ่นมีความคลี่คลายไปจากลักษณะแบบสมัยนิยมยิ่งขึ้น คือ จีวร มีลักษณะแข่งกระด้าง คงไว้แต่รูปแบบการครองจีวรแบบห่มแหวก ริ้วจีวรกลายจากรอยยับตามธรรมชาติเป็นริ้วแบบประดิษฐ์ คือ ริ้วผ้าสม่ำเสมอไม่มีมิติเสมือนจริงอีกต่อไป

^{๒๗} พระมหาสมณวินิจัย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๑.

พระพุทธรูปห่มแหวก มักจำกัดแต่ปางยืน นิยมทำปางอุ้มบาตร ปางประทานอภัยและปางห้ามสมุทร บางครั้งปรากฏในรูปประติมากรรมพระสาวกด้วย (ภาพที่ ๓๒ - ๖๔)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อพระสงฆ์คณะมหานิกายครองผ้าแบบธรรมยุตมากขึ้น แต่ไม่เป็นระเบียบแนวทางเดียวกัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงวางระเบียบห่มผ้าของสงฆ์คณะมหานิกาย อนุญาตให้พระสงฆ์มหานิกาย ครองผ้าห่มแหวกแบบธรรมยุตได้ โดยขอจดทะเบียนที่เจ้าคณะในกรุงเทพฯ และห้ามมิให้ห่มผ้าสลับ คราวหนึ่งห่มหนึบ (ลูกบวบ) คราวหนึ่งห่มแหวก การครองผ้าห่มหนึบแบบมหานิกาย จากเดิมม้วนลูกบวบไปทางขวา ก็ให้เปลี่ยนม้วนลูกบวบไปข้างซ้าย แบบเดียวกับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต แต่เมื่อชาวคงลอดออกทางด้านล่างของจีวรตามแบบเดิม^{๒๔} การครองผ้าของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายจึงประยุกต์เป็นกึ่งธรรมยุตมาตั้งแต่นั้น

การกำหนดระเบียบการครองผ้าของพระสงฆ์มหานิกาย เป็นเหตุให้พระสงฆ์ส่วนใหญ่แปลงห่มผ้าแบบธรรมยุต ทำให้เกิดการครองผ้าปะปนกันจนเกือบไม่จำแนกนิกายในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การวางระเบียบดังกล่าวมิได้ผู้กรัดให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด พระอารามหลวงสำคัญฝ่ายมหานิกายในพระนครบางแห่ง อาทิ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร และวัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร ยังคงเป็นหลักในการรักษาธรรมเนียมการครองผ้าแบบมหานิกายดั้งเดิมสืบมาถึงทุกวันนี้

ด้วยเหตุที่พระอารามหลวงและอารามราษฎร์ในสังกัดมหานิกาย ทั้งเขตพระนครและหัวเมือง แปลงห่มผ้าแบบธรรมยุตโดยมาก คติการครองผ้าเป็นเครื่องหมายจำแนกนิกายจึงค่อยเลือนไปตามลำดับ พระพุทธรูปครองผ้าห่มแหวกที่ราษฎร์สร้างขึ้นในตามอารามต่าง ๆ หลังจากสมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงอาจมิได้ยึดโยงอยู่กับคตินิยมของพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ขณะที่พระปฏิมาในราชสำนักยังคงมีแนวโน้มในการจำลองแบบ และดำรงขนบนิยมในพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมยุติกนิกายสืบต่อมาถึงปัจจุบัน

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔ - ๑๐๕.

๓๒

๓๓

๓๔

๓๕

๓๖

๔๐

๔๑

๔๒

๔๓

๔๔

๔๕

๔๘

๔๙

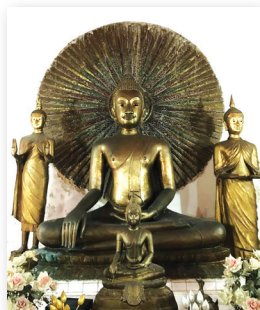
๕๐

๕๑

๕๒

๕๖

๕๗

๕๘

๕๙

๖๐

๖๑

๖๒

พระพุทธรูปห้ามแหวก ประดิษฐานในพระอารามหลวงและอารามราษฎร์ ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

ภาพที่ ๓๒ วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร กรุงเทพฯ
ภาพที่ ๓๓ - ๓๔ วัดโสมนัสราชวรวิหาร กรุงเทพฯ
ภาพที่ ๓๕ - ๓๖ วัดสืตลาราม จังหวัดตาก
ภาพที่ ๓๗ - ๓๘ วัดสืตลาราม จังหวัดตาก มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๔๓
ภาพที่ ๓๙ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุดรธานี

พระพุทธรูปห้ามแหวก ประดิษฐานในพระอารามหลวง ฝ่ายมหานิกาย ในเขตพระนคร

ภาพที่ ๔๐ - ๔๒ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
ภาพที่ ๔๓ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร
ภาพที่ ๔๔ วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร
ภาพที่ ๔๕ วัดวงศมุลวรวิหาร
ภาพที่ ๔๖ วัดสุทัศน์วรวิหาร
ภาพที่ ๔๗ วัดมเหยงคณ์ราชวรมหาวิหาร มีจารึกสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑

พระพุทธรูปห้ามแหวก ประดิษฐานในอารามราษฎร์ ฝ่ายจีนนิกาย และมหานิกาย ในเขตพระนคร

ภาพที่ ๕๘ วัดบำเพ็ญจีนพรต มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๒๙
ภาพที่ ๕๙ วัดบำเพ็ญจีนพรต มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๓๐
ภาพที่ ๕๐ วัดวรจรยาवास
ภาพที่ ๕๑ วัดกำแพง บางขุนเทียน
ภาพที่ ๕๒ วัดคอกหมู
ภาพที่ ๕๓ วัดประชาศรัทธาธรรม (วัดเสนา) มีจารึกระบุปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๕๕
ภาพที่ ๕๔ วัดขำขันหัตถการ
ภาพที่ ๕๕ วัดมงคลวราราม (วัดมะเกลือ)

พระพุทธรูปห้ามแหวก ประดิษฐานในพระอารามหลวง และอารามราษฎร์ ฝ่ายมหานิกาย ในส่วนภูมิภาค

ภาพที่ ๕๖ วัดกลาง จังหวัดราชบุรี
ภาพที่ ๕๗ วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๓๓
ภาพที่ ๕๘ วัดบางปลาหมอ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ภาพที่ ๕๙ วัดถนนใหญ่ จังหวัดลพบุรี มีจารึกปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๑๐
ภาพที่ ๖๐ วัดมุนินทร์กุฎีทอง จังหวัดสมุทรสงคราม
ภาพที่ ๖๑ วัดใหม่จันทาราม จังหวัดอุทัยธานี
ภาพที่ ๖๒ วัดพันดุง จังหวัดนครราชสีมา
ภาพที่ ๖๓ วัดหนองไผ่ จังหวัดสุโขทัย
ภาพที่ ๖๔ วัดประสพ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีจารึกระบุปีสร้าง พ.ศ. ๒๔๗๗
ภาพที่ ๖๕ วัดเสนานุชังสรรค์ จังหวัดพังงา

บรรณานุกรม

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๓.

ชูเกียรติ สัจจาเพื่องกิจการ. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์. กรุงเทพฯ: วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๕๒.

ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ: วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๔๐.

เทพมงคลสุธี, พระ. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัติ นานานิพนธ์. กรุงเทพฯ: วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, ๒๕๔๗.

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒๒. องค์การค้ำของครุสภา, ๒๕๐๕.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ประสิทธิ์ แสงทับ, บรรณาธิการ. ประชุมพระราชปวงษา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๒ มหาวีรค ภาควิ ๒ สารูป ๒๖ ลิกขาบท. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาควิ ๒ พระฉัพพัคคีย์ทรงจีวรสีคราม. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาควิ ๒ พระพุทธรูปบูชาให้แต่งจีวร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาควิ ๒ พระพุทธรูปบัญญัติห้ามใช้จีวรที่ไม่ตัด. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒ พระพุทธธานุญาตคหบดีจิวร ๖ ชนิด. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒ พระพุทธธานุญาตนัย้อม. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒, จาก: http://www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/r.php?B=5&A=4195&w=%BC%E9%D2%B7%D3%B4%E9%C7%C2.

พระมหาสมณวินิจฉัย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาสุชาติ สุชาติเมธี. ป.ธ. ๘. วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ. สัมภาษณ์, เมษายน ๒๕๖๒.

ราชสารานุกรม. คณะวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามพิมพ์ถวายโดยเสด็จพระราชกุศล เนื่องในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันพฤหัสบดี ที่ ๒๖ ตุลาคมพุทธศักราช ๒๕๖๐.

เลิศลักษณ์ ยอดอาวุธ และคนอื่น ๆ, บรรณาธิการ. ปทุมวานานุกรม: โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดปทุมวนาราม. กรุงเทพฯ: สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, ๒๕๕๕.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. วินัยมุข เล่ม ๒ หลักสูตรนิกธรรมชั้นโท. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว.. พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขานุการ, ๒๕๓๕.

สำนักพระราชเลขานุการ. ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

Masterpiece of the Fine Arts Department :

PHRA PRATHEEP BARGES... LOY KRATHONG FESTIVAL IN MEMORY

In the reign of King Mongkut (Rama IV), it was instructed by the royal command to make a replica of the royal barges used in the royal barge procession - only the ones that built in the reign of King Phra Buddha Yodfah (King Rama I) to his reign and still in service. These were called Phra Pratheep Barges or decorated lit - up barges in Loy Krathong festival. The purpose is for use in Loy Phra Pratheep (Loy Krathong) Festival that normally taking place around mid of November and December every year.

Translated by Sukanya Phromphon

เรือพระประทับ... ความทรงจำในเทศกาลลอยกระทง

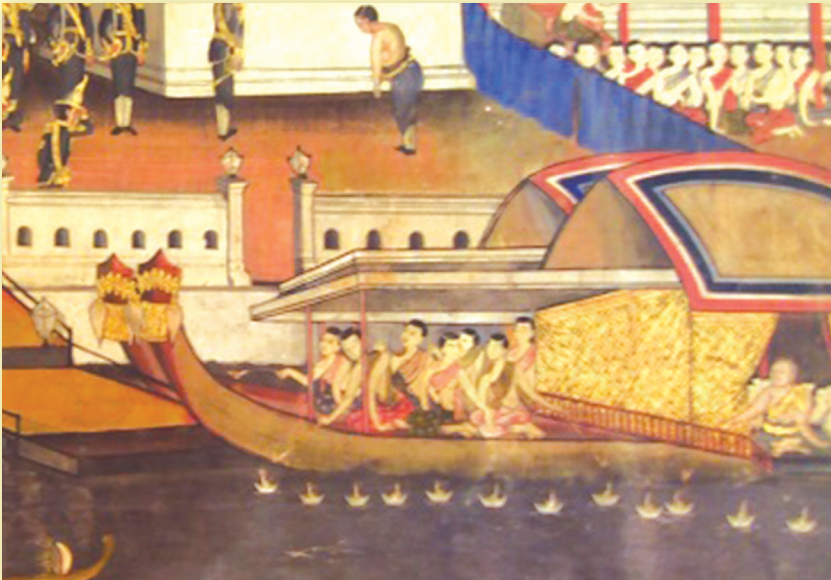
กาญจนา โอบุษฐ์มพราย*

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้จำลองเรือพระราชพิธีในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค เฉพาะเรือที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงรัชกาลของพระองค์และเป็นเรือที่ยังคงใช้ในราชการอยู่ เรียกเรือชนิดนี้ว่า เรือพระประทับ หรือเรือลอยพระประทับ เพื่อใช้ในการพิธีลอยพระประทับ กลางเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราวความทรงจำถึงการพระราชพิธีลอยพระประทับ ตลอดจนกระบวนพยุหยาตราชลมารคอันสง่างามในอดีตสมัย

นับแต่อดีตวิถีชีวิตคนไทยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ “น้ำ” ตั้งแต่เกิดจนตาย ในการดำรงชีวิตประจำวันคนไทยเรียนรู้ที่จะอยู่อาศัยร่วมกับสายน้ำ เลือกตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพื่อประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค กสิกรรม และการคมนาคม

*ภัณฑารักษ์ชำนาญการพิเศษ สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

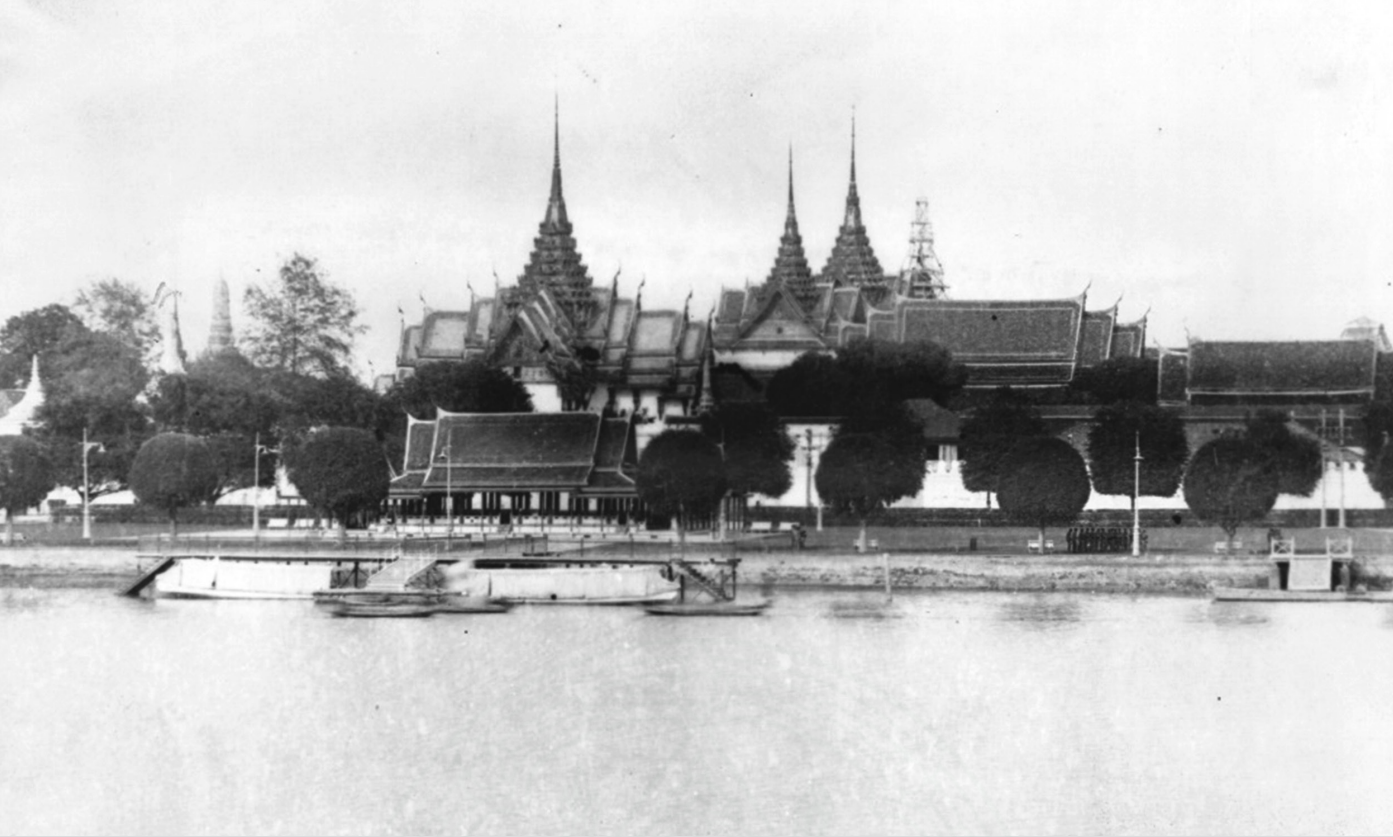
นอกจากนี้ น้ำยังมีส่วนเกี่ยวข้องในประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ เชื่อกันว่า “น้ำ” เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นเครื่องชำระล้างสิ่งสกปรกและมลทิน ประเพณีในรอบปีของคนไทยในแต่ละภูมิภาคเกี่ยวเนื่องด้วยการทำเกษตรกรรมจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีน้ำหรือแม่น้ำเข้าไปเกี่ยวข้อง พิธีหลวงหลายพิธีมีน้ำเป็นส่วนประกอบสำคัญ หรือใช้สายน้ำเป็นที่ประกอบพิธี เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก การถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีลงทรง พระราชพิธีอาศุข พระราชพิธีไล่เรือ พระราชพิธีไล่น้ำ พระราชพิธีจองเปรียง พิธีลอยพระประทีป เป็นต้น

จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดเสนาสนาราม ราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
แสดงการลอยพระประทีปในเดือน ๑๒

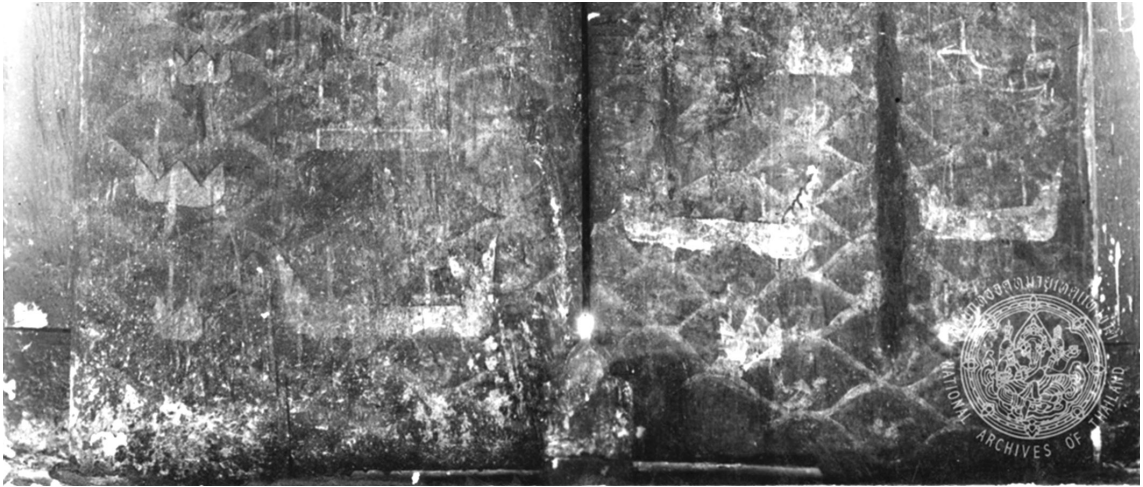
จิตรกรรมในพระวิหาร
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ
แสดงการลอยพระประทีปในเดือน ๑๒

ทำราชวรดิฐ ที่ลอยพระประทีปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ช่วงเวลาลอยพระประทีปในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มี ๒ เดือน คือ เดือน ๑๑ และเดือน ๑๒

กลางเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ มีการลอยประทีป หรือลอยกระทง ซึ่งจะมีทั้งพิธีราษฎร์ และพิธีหลวง เนื่องด้วยเป็นประเทศที่ทำกสิกรรม ทำนาโดยอาศัยน้ำฝน เมื่อน้ำท่าบริบูรณ์ดี พืชพรรณธัญญาหารย่อมให้ผลผลิตดี จึงต้องบูชาและขอมาพระแม่คงคาผู้มีพระคุณ รวากลางเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ ปริมาณน้ำมากจึงเหมาะแก่การลอยประทีป “...เพ็ญเดือน ๑๑ และเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งตกราวปลายเดือนตุลาคม และปลายเดือนพฤศจิกายน เป็นฤดูน้ำไหลหลากมาจากเหนือ แม่น้ำลำคลองน้ำขึ้นเจิ่งจนล้นฝั่งในลางแห่ง เรียกกันเป็นคำสามมัญญิตติปากว่า “เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง” น้ำเจิ่งทรงตัวอยู่ พอพ้นเพ็ญเดือน ๑๒ แล้ว ก็เริ่มลดลง ทีละน้อยเป็นลำดับ ในระยเวลาน้ำนองและน้ำทรงอยู่นี้ คือในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และแรมค่ำหนึ่ง ราษฎรจัดทำกระทงด้วยใบตองกล้วย ปักธูปเทียนแล้วจุดไฟ ปลอยให้ลอยน้ำไปในเวลาค่ำคืน...”^๑

^๑ เสฐียรโกเศศ, เทศกาลลอยกระทง เล่นสาดน้ำวันสงกรานต์ ประเพณีทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระ, (ม.ป.ท., ๒๕๑๓), หน้า ๑

จิตรกรรมบนบานประตูพระอุโบสถวัดยานนาวาแสดงกระทรงรูปแบบต่าง ๆ

ทั้งสองเดือน กำหนดลดยพระประทีปตรงกัน ๓ วัน คือ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑ ค่ำ ในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงพระราชพิธีลดยประทีปไว้ว่า “...ในกฎมนเฑียรบาล ได้ความว่า ในฤดูเดือนสิบสองเป็นเวลาที่น่าในแม่น้ำใสสะอาด และมากเต็มฝั่ง ทั้งเป็นเวลาทีล้นฤดูฝน ในกลางเดือนนั้น พระจันทร์ก็มีแสงสว่างส่องใส เป็นสมัยที่สมควรจะรื่นเริงในลำน้ำ ในเวลากลางคืน พระเจ้าแผ่นดินจึงได้เสด็จลงประพาสตามลำน้ำ พร้อมด้วยพระราชบริพารฝ่ายใน เป็นประเพณีมีมาแต่กรุงสุโขทัย ฝ่ายเหนือโน้นแล้ว การเก่ายกไว้ จะขอว่าแต่ที่กรุงเทพฯ นี้ การลดยประทีปในเดือน ๑๒ เป็นการใหญ่กว่าลดยประทีป ในเดือน ๑๑ ด้วยอากาศปราศจากฝน และการพระราชกุศล ก็เป็นการกลางวันมากกว่ากลางคืน นับว่าเป็นเวลาว่างกว่า เดือน ๑๑...”^๒

การลดยพระประทีปในเดือน ๑๑ ได้ยกเลิกไปในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวราวพุทธศักราช ๒๔๔๑ แต่ได้รื้อฟื้นขึ้นมาอีกครั้งในพุทธศักราช ๒๔๔๔ คราวเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐินหลวง ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก เมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ทรงมีพระราชดำริว่า “...เวลาที่ประทับแรมอยู่ที่เมืองพิษณุโลกย์ คราวนี้ เปนวันนักขัตฤกษ์ออกพรรษา เคยมีธรรมเนียมลดย พระประทีปมาแต่ก่อน ครั้นนี้สมควรจะมีการลดยพระประทีป เพื่อเปนการครึกครื้นให้ประชาชนอนุโมทนา...”^๓ พระบาทสมเด็จพระ

จิตรกรรมบนบานประตูพระอุโบสถวัดยานนาวา แสดงกระทรงใหญ่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ่ายไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๐

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓), หน้า ๒๗.

^๓ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๘ หน้า ๖๒๒ ลงวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๑๒๐

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ และผู้ตามเสด็จ จัดทำเรือกระทง เป็นรูปต่าง ๆ นำมาถวาย ทรงจุดเทียนลอยพระประทีปในแม่น้ำน่านหน้าวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นั้นเอง การลอยพระประทีปช่วงออกพรรษาคงเรือพื้นเฉพาะปีนั้น เนื่องจากปีต่อ ๆ มา ไม่พบ หลักฐานการลอยพระประทีปในเดือน ๑๑ อีกคงเหลือแต่การลอยพระประทีปในเดือน ๑๒ เท่านั้น ซึ่งในระยะหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จลอยพระประทีปแทนพระองค์

การลอยพระประทีปในเดือน ๑๒ อาจจะถูกยกเลิกไปราว ๆ ปลายรัชกาล และมารื้อฟื้น อีกครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏข้อความในราชกิจจานุเบกษา เรื่อง การลอยประทีป ณ ท่าวาสุกรีว่า “...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า การลอยพระประทีปเป็นพระเพณีนิยมสืบมาแต่โบราณกาลไม่ควรจะให้เสื่อมหายไปเพราะเป็น นักขัตฤกษ์ประชุมพร้อมเพรียงกัน และเป็นเครื่องบำรุงความคิดสติปัญญาฝีมือในการช่าง จึงทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการลอยพระประทีปตามราชประเพณีกลางเดือน ๑๒ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แลแรม ๑ ค่ำ หรือนับโดยสุริยคติกาลตรงกับวันที่ ๒๐ แลที่ ๒๑ ที่ ๒๒ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๘ พระบรมวงศานุวงศ์ได้ทรงจัดทำเรือกระทงถวายอย่างเรือพระที่นั่ง เอกไชย เรือกัง เรือศรี เรือกราบแลกระทงทรงทหารเรือจัดแต่งเรือกระทงถวายอย่างเรือขบวน มีเรือใบโต เรือแซ เรือดั่ง เรือรูปสัตว์คู่ซึก เรือกลอง เรือแซง กับเรือประตูปพร้อมพระบรมวงศ กับทั้งข้าทูลละอองธุลีพระบาท ชั้นเสนาบดี ปลัดทูลฉลองแลอธิบดีบางกรม จัดกระทงพิเศษถวาย ทรงจุดประทีปลอยทั้งสามคืน...”

“กระทง” นับว่าเป็นสื่อกลางหรือเป็นผู้นำสารจากมนุษย์สู่ธรรมชาติ ในพิธีลอยประทีป หรือลอยกระทงจึงมีการคิดประดิษฐ์กระทงขึ้นด้วยความตั้งใจ อธิษฐานแล้วปล่อยให้ลอยไปตาม สายน้ำ กระทงของราษฎรทั่วไปมักมีขนาดเล็กจัดทำด้วยวัสดุธรรมชาติที่หาได้ง่ายใกล้ ๆ ตัว เช่น ดอกบัว ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ ใบพลับพลึง ใบตอง หยวกกล้วย กระทงนั้นก็มียหลายรูปทรง เช่น ทรงกลมคล้ายดอกบัว หรือรูปเรือ ตามแต่จะคิดประดิษฐ์ขึ้นมา ในกระทงใส่รูป เทียน ดอกไม้ และหมากพลู

กระทงของหลวงจะมีขนาดใหญ่กว่า จึงเรียกว่า “กระทงใหญ่” และมีความวิจิตรบรรจง ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบันทึกในพงศาวดารกล่าวถึงกระทงที่จัด ทำขึ้นในพระราชพิธีจองเปรียงกลางเดือน ๑๒ พุทธศักราช ๒๓๖๘ กล่าวถึงกระทงที่มีความสูง ถึง ๕.๕ เมตร “...ครั้นมาถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แรมค่ำ ๑ พิธีจองเปรียงนั้น เดิมได้ โปรดให้ขอแรงพระบรมราชวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน และข้าราชการที่มีกำลังพาหนะ มาทำ กระทงใหญ่ ผู้ต้องเกณฑ์ต่อเป็นถึงบ้าง ทำเป็นแพหยวกบ้าง กว้าง ๘ คอกบ้าง ๙ คอกบ้าง กระทง สูงตลอดยอด ๑๐ คอก ๑๑ คอก ทำประกวดประชันกันต่าง ๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุทวีปทั้ง ๔ บ้าง และทำเป็นกะจาดชั้น ๆ บ้าง วิจิตรไปด้วยเครื่องสด คนทำก็นับร้อย คิดในการลงทุนทำ กระทงทั้งค่ายเลี้ยคนเลี้ยพระช่างเบ็ดเสร็จก็ถึง ๒๐ ชั่งบ้าง หย่อนกว่า ๒๐ ชั่งบ้าง กระทงนั้น วัน ๑๔ ค่ำ เครื่องเขียว วัน ๑๕ ค่ำ เครื่องขาว แรมค่ำ ๑ เครื่องแดง ดอกไม้สดก็เลือกหาตามสีกระทง และมีจักรกลไถต่างกันทุกกระทง มีมิโหรืขบร้อยอยู่ในกระทงนั้นก็มิบ้าง เหลือที่จะพรรณนาว่ากระทง ผู้นั้นทำอย่างนั้น ๆ คิดดูการประกวดประชันกันจะเอาชนะกัน คงวิเศษต่าง ๆ กัน...”^๔ นอกจาก

^๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๒ หน้า ๑๙๗๕ ลงวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๘

^๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า นุนนา), (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์ศรีหนังสือ, ๒๔๗๗).

หลักฐานในพงศาวดาร จิตรกรรมบนบานประตูด้านในพระอุโบสถวัดยานนาวา ซึ่งวาดขึ้นในสมัยนี้ แสดงภาพกระทงใหญ่ประดิษฐ์เป็นกระทงเครื่องสด ซ้อนชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป มีพุ่มยอด รูปทรงสูงเพรียว การที่ภาพวาดกระทงใหญ่มีรูปทรงสูงคาคว่าเป็นวิธีการของจิตรกรที่ต้องการวางภาพให้พอเหมาะกับบานประตูแต่ละบาน ทำให้ไม่สามารถมองเห็นส่วนฐานซึ่งอาจวางกระทงใหญ่ บนเรือหรือแพก็เป็นได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบว่ากระทงใหญ่ที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สร้างถวายนั้นใช้ทุนทรัพย์เป็นจำนวนมากเนื่องจากแข่งขันกัน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิก พระบรมวงศ์ฝ่ายในจึงเป็นผู้ทำกระทงเครื่องสดถวายแทน เพื่อที่จะได้ไม่ต้องมาแข่งขันกัน แต่ในความเป็นจริง แต่ละพระองค์ก็อดไม่ได้ที่จะแสดงฝีมือกันเต็มที่ ไม่ยอมแพ้กัน ค่าใช้จ่ายในการทำกระทงจึงมากตามไปด้วย เมื่อเปลี่ยนรัชกาลได้เพียง ๒ ปี การทำกระทงใหญ่แบบนี้จึงถูกยกเลิกไป

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สร้างเรือพระประทับขึ้นเพื่อทดแทนกระทงใหญ่ที่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผลัดเปลี่ยนกันทำถวาย จึงต้องจัดทำอย่างประณีตบรรจง และมีขนาดใหญ่ ซึ่งทรงดำริว่าเป็นการสิ้นเปลือง การสร้างเรือลอยพระประทับนั้นสามารถใช้ต่อมาได้อีกทุกปี “...เจ้านายฝ่ายในถูกเกณฑ์ทำกะทงมาแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คิดดูทั้งค่าลงทุนค่าเลี้ยงคนแจกจ่าย ก็อยู่ใน ๓๐ ตำลึงบ้าง ๒ ชั่งบ้าง แล้วก็ถูกเกณฑ์ให้เข้ายาคูและร้อยดอกไม้ด้วย ผลประโยชน์ก็ได้น้อย โปรดฯ ให้ยกเลิกกะทงลอยเสีย ให้ขอแรงพระวงศานุวงศ์ต่างกรม ข้าราชการข้างหน้าทำเป็นเรือกะทง ยาว ๓ วาบ้าง ๔ วาบ้างถวาย...”

เรือศรีพระที่นั่งเจ้า	จักรพรรดิ มาฤา
บุษบกพิศาลชัด	ชื่อไว้
กันยाम่านทองรัตน์	พลเพียบ พายแธ
กรมหมื่นถาวรได้	จัดแล้วลอยถวาย ฯ
พระที่นั่งกลีบสมุทร	พร้อม พลพาย
ผ้าผูกดาวทองพราย	ภูพร้อม
กันยาคอนกราย	สุวรรณม่าน ศรีแธ
กรมหมื่นอลงกฎนัตม	นอบเกล้าเหลาถวาย ฯ ^๗

^๖ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชา), พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, (พระนคร, โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๗), หน้า ๑๐๗.

^๗ หลวงสารประเสริฐ (บุษ), โคลงเรือพระประทับ, (ม.ป.ท., ๒๕๖๑), หน้า ๔.

เรือพระประทีป ความยาว ๑๐ เมตร จำลองเรือพระที่นั่งไกรสรमुखทอดบัลลังก์กัญญา จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์ทหารเรือ จังหวัดสมุทรปราการ
เรือพระที่นั่งไกรสรमुखเป็นเรือพระที่นั่งกึ่งสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รูปทรงเพรียวหัวเรือและท้ายเรือ
เชิดสูง หัวเรือและท้ายเรือแกะสลักเป็นรูปเหรา ปิดทองประดับกระจก ท้องเรือทาสีดำ

เรือพระประทีป เรือลอยพระประทีป หรือเรือกระทง คือการจำลองเรือพระราชพิธีใน
กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค พร้อมพลประจำเรือทุกลำ ลดสัดส่วนลงมาจากเรือลำจริงราว
๕ - ๖ เท่า มีขนาดยาวประมาณ ๕ - ๑๑ เมตร ขึ้นอยู่กับความยาวของเรือแต่ละลำ ใช้ในการ
พระราชพิธีลอยพระประทีปในเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ การสร้างเรือพระประทีปเริ่มในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจำลองเรือพระที่นั่งและเรือในกระบวนพยุหยาตรา
ทางชลมารค หลักฐานการสร้างเรือพระประทีปปรากฏอยู่ใน “โคลงเรือพระประทีป”^๔ แต่งโดย
หลวงสารประเสริฐ (นุช) ในเนื้อหาของโคลงกล่าวถึงรายพระนาม รายนาม ผู้สร้างเรือถวาย
ซึ่งชื่อเรือที่ปรากฏอยู่ในโคลง ล้วนเป็นเรือที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และน่าจะเป็นเรือที่ยังคงใช้งานมา
ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการสร้างในครานั้นมีเรือพระประทีปจำนวน
กว่าร้อยลำ อาทิ

^๔ บทประพันธ์มีลักษณะเป็นวรรณคดีจดหมายเหตุ ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ จำนวน ๑๐๓ บท โคลง ๒ บทแรก บอกที่มาของเรือ
ลอยพระประทีป บทถัดมาพรรณนาชื่อเรือแต่ละลำ พร้อมบอกพระนาม และนามผู้ที่ประดิษฐ์ตกแต่งเรียงตามลำดับโคลง

เรือพระที่นั่งเฮอร์ชาวมสมุทร	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศร์ สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งศรีประภัสร์ชัย	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระรามอดิเรศร สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งกิ่งไกรสรมุข	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งมงคลสุบรรณ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งสุวรรณเฮอร์	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งไกรสรจักร	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งวิไลยเลขา	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสกลิตสถาพร สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งบุษบกพิศาล	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นถาวรยศ สร้างถวาย
เรือพระที่นั่งกลีบสมุทร	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอลงกฎกิจปริชา สร้างถวาย

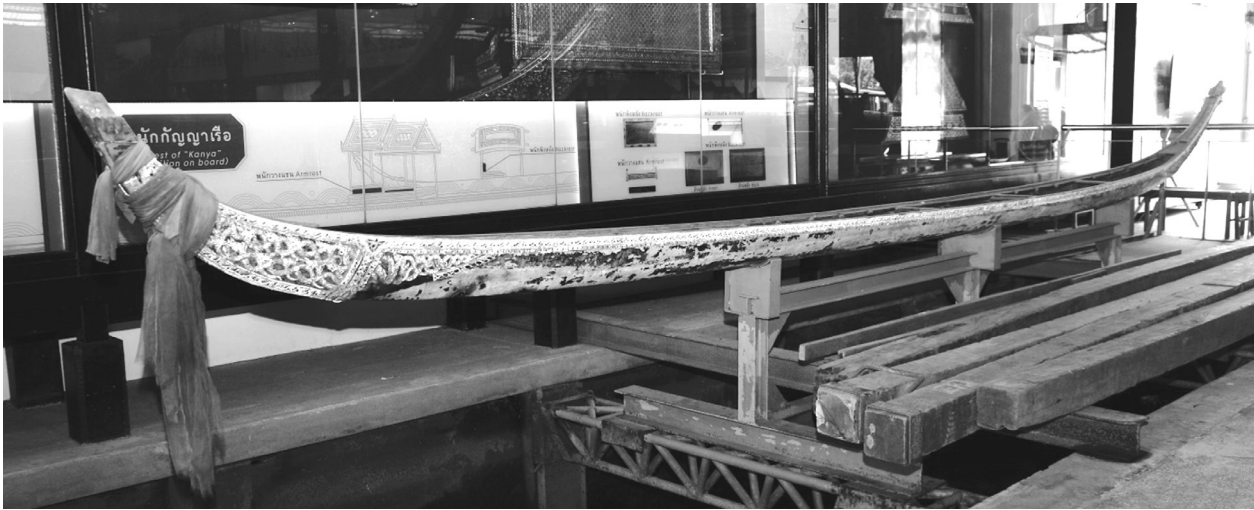
ฯลฯ

เรือพระประทับ ความยาว ๙ เมตร
จำลองเรือพระที่นั่งทวยเทพถวายกร
ทอดปลั๊งก์ก็ัญญา จัดแสดง
ณ พิพิธภัณฑ์ทหารเรือ จังหวัดสมุทรปราการ
เรือพระที่นั่งทวยเทพถวายกร
เป็นเรือพระที่นั่งศรี สร้างในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รูปทรงเพียวหัวเรือและท้ายเรือเข็ดสูง
ส่วนปลายบากเป็นมุมแหลมคล้ายเรือดั่ง
หัวเรือและท้ายเรือแกะสลักเป็นลายก้านขด
ปิดทอง ประดับกระຈัก ท้องเรือทาสีแสด

โขนเรือพระที่นั่งทวยเทพถวายกร
จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
เรือพระราชพิธี

เรือลอยพระประทีป ความยาว ๙ เมตร จำลองเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชของค
(เรือพระที่นั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี

หลังจากการสร้างเรือพระประทีปครั้งแรก น่าจะมีการสร้างเรือลอยพระประทีปขึ้นอีกหลายครั้ง เพื่อทดแทนเรือที่ชำรุดใช้การไม่ได้ หรืออาจสร้างเพิ่มเติมเฉพาะเรือพระราชพิธีลำใหม่เนื่องจากพบว่ามิเรือพระประทีปที่ไม่ได้มีชื่อปรากฏในโคลงเรือพระประทีปหลายลำ สร้างจำลองเรือพระที่นั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ เรือพระที่นั่งทวยเทพถวายกรและเรือพระที่นั่งเทวธวัธต์ ปัจจุบันจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์ทหารเรือ จังหวัดสมุทรปราการ และเรือพระประทีปจำลองเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชคในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี ซึ่งไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดว่าเป็นการสร้างขึ้นเพิ่มเติมเฉพาะลำ หรือสร้างขึ้นใหม่ทั้งกระบวน

เรือพระประทีป จำลองเรือกราบยาว ๘.๓ เมตร มีหุ่นฝีพาย ๓๐ ตัว เรือชนิดนี้เป็นเรือที่ใช้ในแม่น้ำ ทำด้วยไม้สักกะลาและหวาย หัวเรือเจดีย์ขึ้นเหนือน้ำเล็กน้อย ปลายตัด ทำเยื่อกลึงกว่าหัวเรือปลายตัดเช่นกัน แต่ไม่กลึงและไม่เจดีย์เหมือนเรือตั้ง ในสมัยโบราณเรือกราบทำหน้าที่เป็นเรือรบยามบ้านเมืองมีศึกสงคราม ยามบ้านเมืองสงบใช้เป็นเรือกระบวนในการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค แล่นอยู่ภายนอกของกระบวนพยุหยาตราทำหน้าที่อารักขากระบวนเสด็จ ปัจจุบันจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์ทหารเรือ จังหวัดสมุทรปราการ

เรือพระประทีป ความยาว ๙ เมตร จำลองเรือพระที่นั่งเทวธวัธน์ ทอดบัลลังก์กาญญา
จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์ทหารเรือ จังหวัดสมุทรปราการ เรือพระที่นั่งเทวธวัธน์ เป็นเรือพระที่นั่งศรี
สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปทรงเพรียวหัวเรือและท้ายเรือเชิดสูง
ส่วนปลายบากเป็นมุมแหลมคล้ายเรือตั้ง หัวเรือและท้ายเรือแกะสลักเป็นลายก้านขดปิดทอง
ประดับกระจก ท้องเรือทาสีแดง ความยาวประมาณ ๔๐ เมตร (๑ เส้น)
เรือพระที่นั่งเทวธวัธน์เป็นเรือที่สร้างคู่กับเรือพระที่นั่งเสวยสวัสดิ์เกษมสุข ความยาวเท่ากัน

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกกระทงใหญ่ที่ทำกัน
มาเป็นธรรมเนียมตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ก็โปรดเกล้าฯ ให้แต่งเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช
และเรือชัย แทนการทำกระทงใหญ่ ในพระราชพิธีสิบสองเดือน ส่วนที่เป็นพระราชพิธีเดือน
สิบสองกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงนี้ไว้ค่อนข้างละเอียด กล่าวคือ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช
ตกแต่งด้วยฉัตรเทียน ระหว่างฉัตรมีบังแทรก หัวเรือและท้ายเรือตั้งเทียนแทนธงนักสราษ
บุษบกตั้งพระพุทธรูปสี่คน้อย หน้าบุษบกตั้งเครื่องนมัสการทองทิศ ส่วนเรือชัยตกแต่งเช่นเดียวกับ
เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช แต่ตั้งพานพุ่ม ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนเรือชัยเป็นเรือสุพรรณหงส์ ในการลอยพระประทีปพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มจุดเทียนที่เรือพระที่นั่งทั้งสองลำก่อน ฝิพายจะพายพร้อมเห่เรือล่องไป
ตามแม่น้ำ หลังจากนั้นจึงทรงจุดเรือพระประทีป ลอยต่อไป

เมื่อแรกสร้างเรือพระประทีป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้นำ
เรือพระประทีปถวายสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจุดในพิธีลอยพระประทีปช่วงค่ำที่
บรรพพระราชวัง แล้วจึงนำมาถวายให้พระองค์ทรงจุดอีกครั้งในช่วงดึก การจุดเทียนในเรือ
พระประทีปช่วงแรก ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดทุกลำ แต่เนื่องด้วยมีเรือนับร้อยลำ
ทำให้ต้องใช้เวลามาก ต่อมาจึงทรงจุดเฉพาะเรือพระที่นั่ง และเรือสำเภาของพระยาโชฎีก
ราชเศรษฐีซึ่งกำหนดให้เป็นตัวแทนของเรือข้าราชการ ส่วนเรือในกระบวนที่เหลือเจ้าพนักงาน
จะเป็นผู้จุดแล้วปล่อยให้ไหลตามน้ำผ่านหน้าพระที่นั่ง

จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดเสนาสนารามราชวรวิหาร
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แสดงการลอยพระประทีปในเดือน ๑๒
ในภาพจะเห็นเรือพระประทีปลอยเป็นสายอยู่กลางลำน้ำ
ด้านซ้ายล่างของภาพเป็นเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ ที่มีฝีพายเห็นขึ้นล่อง

จึงจุดประทีปปลื้ม
แลเลิศล้ำอย่างคง
แกะประกอบบรรจง
เพลิงส่องแสงทองจ้า

เรือกระทุง
คู่หล้า
กระจกแจ่ม ศรีเฮย
จรัสแพรวพราวพรราว

๗

หลายลำหลายคู่เข้า
ลอยเรียบล่องชลตาม
พลพายจดจ้องจาม
ธงปักลมพัดพลั่ว

เคียงงาม
ชนิดรู้
จ้วงเปิด โปรยเฮย
พลิกย้ายชายกระพือ^๙

๗

ถึงแม้ว่าเรือลอยพระประทีป จะจำลองจากเรือพระราชพิธี แต่ด้วยขนาดความยาวของเรือ และการจัดรูปกระบวนตามแบบกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค มีเรือในกระบวนจำนวนมาก ใช้พื้นที่ไม่น้อย จึงต้องทอดทุ่นและโยงเชือกขนาดใหญ่เป็นสายยาวไปตามลำน้ำเพื่อเป็นขอบเขตการลอยพระประทีป ในวัยเยาว์ของพระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ) ซึ่งท่านเกิดทันรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีโอกาสชมการลอยเรือพระประทีปกลางเดือน ๑๑ ในแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณท่าราชวรดิฐ โดยเล่าความทรงจำในครั้งนั้นไว้ว่า “...เคยเข้าไปดูที่ท่าราชวรดิฐตอนหัวค่ำ ก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนินออก เห็นมีเรือหงส์เรืออะไรต่อเรืออะไรอย่างเรือแห่พระกฐินมีขนาดย่อม ๆ เป็นอย่างเครื่องเล่น ทอดอยู่ริมท่าหลายลำมองออกไปทางกลางแม่น้ำตอนนั้นเห็นโล่ง ๆ แต่มีดชมกมขั้ว ถัดออกไปไกลเห็นเรือตะกุ่ม ๆ มีไฟแฉม ๆ เท่านั้น ได้ทราบภายหลังจากท่านผู้รู้ ว่า แม่น้ำตอนนั้นถัดจากฝั่งออกไป เขากันไว้ส่วนหนึ่งสำหรับเป็นที่ทรงลอยกระทุง ที่หัวน้ำท้ายน้ำมีเรือทุ่นลุ่มด้วยเชือกเส้นใหญ่ แล่นตลอดตามยาวมาจดกันเท่ากับเป็นเขตกันด้านนอก และยังมีเรือตำรวจลำเล็กพายขึ้นล่องตรวจตรา เพื่อไม่ให้ใครล่องลำผ่านเข้าไปในบริเวณนั้น...” ^{๑๐}

การลอยพระประทีปนับเป็นนักขัตฤกษ์ที่มีความสนุกสนาน รื่นเริงถือเป็นช่วงเวลาหย่อนใจทั้งชาวบ้านและชาวเมือง ในบันทึกต่าง ๆ รวมทั้งจิตรกรรมฝาผนังล้วนแสดงออกถึงความครึกครื้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกระทุงใหญ่ ซึ่งเรียกความสนใจจากคนในพระนครได้ไม่น้อย เพราะต่างรีบมาจับจองพื้นที่ในแม่น้ำเพื่อมาดูกระทุงที่ต่างประติตประตอยกันอย่างสุดฝีมือ นอกจากกระทุงที่มีขนาดใหญ่แล้วบางกระทุงยังใช้เทคนิคพิเศษให้ดูแปลกตาน่าสนใจยิ่งขึ้นไปอีก ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ได้กล่าวถึงบรรยากาศในช่วงนั้นว่า “...เรือมาดูกระทุงตั้งแต่บ่าย ๔ โมง เรือชักลากกระทุงขึ้นไปเข้า

^๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์, *โคลงพระราชนิพนธ์ทิวาทศมาส*, (พระนคร, โรงพิมพ์ตรีมิตร, ๒๔๖๑), หน้า ๙๒.

^{๑๐} เสฐียรโกเศศ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๖ - ๗.

ที่แต่บ่าย ๕ โมง เรือเบียดเสียดล้นกันหลักไมค์ใครจะไหวดูเป็นอัศจรรย์ เรือข้าราชการและราษฎรมาดูเต็มไปทั้งแม่น้ำ...”^{๑๑}

พุทธศักราช ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ กรุงเก่า ระหว่างประทับแรมที่พระราชวังบางปะอิน โปรดเกล้าฯ ให้มีการลอยพระประทีป “...เจ้าพนักงานได้จัดการที่จะเสด็จลงลอยพระประทีปพร้อมทุกน้ำที่แต่งเรือบัลลังก์ประทับที่น้ำพระราชวัง โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมา แลที่ไม่ได้ตามเสด็จ พระราชดำเนินบ้าง แต่งกระถางแลเรือประดับไปด้วยเครื่องแต่งต่าง ๆ เป็นเครื่องสดบ้างเครื่องแห้งบ้าง ทำเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ บ้าง ปักเทียนถวายสำหรับทรงจุดแล้ว แลลอยไปตามกระแสน้ำ โปรดเกล้าฯ ให้กรมการกรุงเก่าแต่งเรือกระบวนสำหรับลอยกลางน้ำ มีท่อนหยวกทอดกลางน้ำแลเรือเจ้าพนักงานล้อมวงทอดเหนือน้ำท้ายน้ำ สองฝั่งน้ำตามประทีปสว่างไสว โปรดเกล้าฯ ให้บ่าวร้องราษฎรชาวกรุงเก่ามาดูการลอยพระประทีปเป็นการครึกครื้นเอิกเกริกมาก มีเรือราษฎรเบียดเสียดกันทั้งสองฝั่งมากอยู่ ครั้นเวลา ๔ ทุ่ม เสด็จลงลอยพระประทีป มีแต่ธงขมิ้น พินพาท แลแถวระประโคม...”^{๑๒} กระถางในคราวนั้นพระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการทำถวาย ๔๓ กระถาง แต่ละกระถางล้วนมีความวิจิตรตระการตา “...ต่อนั้นไปจึงถึงกระถางของพระบรมวงษานุวงศ์ แลข้าราชการ คือ ๑. เรือคีตะม้านางพลามีสาลเหมมณเฑียรของกรมหมื่นอดิศศรอุดมเดช ๒. เรืออิพลเตาเวของกรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ ๓. เรือทำเป็นกระถางสามเหลี่ยมประดับตุ๊กตาของพระองค์เจ้าไชยอนุชิต ๔. กระถางแปดเหลี่ยมประดับด้วยเครื่องนาของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๕. เรือพระคันธารราษฎร์ของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ๖. กระถางบายศรีเขยวตั้งบนหลังปลาของกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ๗. กระถางพระที่นั่งวิมุกตาศนาของนายจ่าง ๘. เรือมลายูมีกระถางกลางของพระชลยุทธโยธินทร์ ๙. เรือยอดรูปคนของพระองค์เจ้าจรัสรังษี ๑๐. เรือคีตะหมุ่หมานมีบุษบกของพระยาอนุชิตชาญไชย ๑๑. เรือคีตะหมุ่หมานมีตุ๊กตาสามเศียรของพระพรหมบริรักษ์ ๑๒. สิงห์โตถือเกาทัณฑ์ของพระยานรรัตนราชมานิต ๑๓. เรือสุพรรณหงษ์มีบุษบกของพระยามหามนตรี ๑๔. เรือกลไฟประดับแพรแลมบี่ของเจ้าหมื่นสรรพเพรชภัค ๑๕. พระอภัยมณีขึ้นางเงือกของพระสุริยาภักดิ์...”^{๑๓}

สามวันเอิกเกริกทั้ง	กรุงศรี
เป็นที่ปริ่มเปรมปรีดิ์	แซ่ซ้อง
ตามคราวฤดูปี	รู้ทั่ว กันพ่อ
นีกกระหิมคอยจ้อง	คำแล้วดูกระถาง
๗	
จีนไทยแขกแท้ชอบดู	กระถาง
ชาวยุโรปกงสุล	พ่อค้า
ต่างคนจัดเรือลง	พายเที่ยว
แสนสนุกทั่วหน้า	เหนียวเข้าจอดคอย ^{๑๔}
๗	

^{๑๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖. (๒๔๗๗)

^{๑๒} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีฉลู เอกศก พุทธศักราช ๒๔๓๒, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์สนธิพิมพ์การพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๔๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓ - ๔๔.

^{๑๔} สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

หุ่นฝีพายในเรือลอยพระประทีป

การลอยพระประทีปสำหรับพิธีหลวงนับแต่โบราณมา ไม่ได้มีแบบแผนตายตัวนัก ปีใดที่มีกระทงใหญ่จะครึกครื้นเป็นพิเศษ สะท้อนให้เห็นถึงช่วงเวลาขณะบ้านเมืองสงบ ประชาชนมีความสุข เมื่อกาลเวลาผ่านไป เลยยุคสมัยหรือหมดหน้าที่สำหรับช่วงเวลานั้นแล้ว อาจจะลดทอน หรือยกเลิกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระราชอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงเลือกหรือปรับให้เหมาะสมกับยุคสมัยของพระองค์ ปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลอยพระประทีปในวันเพ็ญเดือนสิบสองเป็นการส่วนพระองค์

พ.ศ. ๒๔๖๙ กระทรวงวังได้ส่งมอบเรือพระประทีป ให้แก่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร จำนวน ๗ ลำ ได้แก่ เรือพระที่นั่งอนนคชาดิราชุรงค์ เรือพระที่นั่งโกสุมุข เรือพระที่นั่งทวยเทพฉายกร เรือพระที่นั่งศรีสมรรตไชย เรือพระที่นั่งบุษบกพิศาล เรือพระที่นั่งรัตนดิกล และเรือกราบนอกจากนี้ในวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ทายาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ มอบเรือลอยพระประทีปให้แก่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร จำนวน ๒ ลำ ได้แก่ เรือพระที่นั่งเทวธิดาวัลย์และเรือพระที่นั่งไกรสรมุข โดยได้ระบุว่าเดิมเป็นของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบารามประปักษ์ ปัจจุบันเรือพระประทีปทั้ง ๙ ลำนี้ กรมศิลปากรได้ให้กองทัพเรือยืมจัดแสดงเป็นการชั่วคราว ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมุทรปราการ

เรือพระประทีปนับเป็นหลักฐานบันทึกร่องรอยความทรงจำ แสดงถึงความรุ่งโรจน์แห่งยุคสมัยความเฟื่องฟูของการพระราชพิธีลอยพระประทีปและกระบวนเรือพระราชพิธีอันสง่างาม

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีฉลู เอกศก พุทธศักราช ๒๔๓๒**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สนธิพิมพ์การพิมพ์, ๒๕๑๔.

ทิพการวงษ์มหาโกษาธิบดี (ข้า), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพการวงศ์ (ข้า บุนนาค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๗.

ทิพการวงษ์มหาโกษาธิบดี (ข้า), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพการวงศ์**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๗.

บารามประปักษ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส**. พระนคร: โรงพิมพ์ตรีณสาร, ๒๔๖๑.

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๘ หน้า ๖๒๒ ลงวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๑๒๐

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๒ หน้า ๑๔๗๕ ลงวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๘

สารประเสริฐ (นุช), หลวง. **โคลงเรือพระประทีป**. ม.ป.ท., ๒๔๖๑.

เสฐียรโกเศศ. **เทศกาลลอยกระทง เล่นสาดน้ำวันสงกรานต์ ประเพณีทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระ**. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

นิตยสาร
ศิลปากร

ใบสมัครสมาชิก

ข้าพเจ้า ☐ นาย ☐ นาง ☐ นางสาว.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

สถานที่จัดส่ง (โปรดกรอกข้อมูลอย่างละเอียดด้วยตัวบรรจงให้ชัดเจน)

หมู่บ้าน.....เลขที่.....หมู่ที่.....

อาคาร.....ชั้น.....ห้อง.....ซอย.....

ถนน.....ตำบล/แขวง.....อำเภอ/เขต.....จังหวัด.....

รหัสไปรษณีย์.....E-mail address.....

โทรศัพท์.....โทรสาร.....

ประสงค์จะสมัครสมาชิคนิตยสารศิลปากร พ.ศ. ๒๕๖๓ ราคา ๖๐๐ บาท (ค่าจัดส่งฟรี)

☐ สมาชิกเก่าต่ออายุ

☐ สมาชิกใหม่

ชำระค่าสมาชิกโดย ☐ เงินสด (ในกรณีสมัครด้วยตนเอง)

☐ โอนเงินเข้าบัญชีธนาคารกรุงไทย สาขาถนนข้าวสาร

ชื่อบัญชี “นิตยสารศิลปากร” เลขที่บัญชี 018-0-05671-9

ต้องการใบเสร็จในนาม ☐ ส่วนตัว ☐ หน่วยงาน

(โปรดระบุที่อยู่ในการจัดส่งใบเสร็จ).....

กรณีที่ชำระด้วยวิธีการโอนเงินเข้าบัญชีธนาคาร กรุณาส่งหลักฐานการโอนเงิน (ใบ PAY IN) พร้อมชื่อ - นามสกุล (ตัวบรรจงให้ชัดเจน) มาตามที่อยู่ด้านล่าง เพื่อที่จะออกใบเสร็จรับเงินจัดส่งให้ต่อไป

ฟรี

สำหรับท่านที่สมัครสมาชิกหรือต่ออายุนิตยสารศิลปากร
จะได้รับหนังสือประกอบนิทรรศการพิเศษ และกระเป๋าผ้า
“จินซีฮ่องเต้: จักรพรรดิองค์แรกของแผ่นดินจีนกับกองทัพทหารดินเผา”
จำนวน ๑ ชุด (ของมีจำนวนจำกัด)

>> ขอเชิญชวนส่งบทความลงในนิตยสารศิลปากร <<

นิตยสารศิลปากรของกรมศิลปากรเป็นนิตยสารราย ๒ เดือน กำหนดออกปีละ ๖ ฉบับ เพื่อเผยแพร่งานด้านศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ตลอดจนส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติ เนื้อหาในนิตยสารศิลปากรครอบคลุมความรู้และข้อมูลที่น่าสนใจของศิลปวัฒนธรรมทุก ๆ ด้าน ที่กรมศิลปากรดูแลรับผิดชอบ

นักวิชาการท่านใดสนใจเขียนบทความที่มีเนื้อหาเชิงวิชาการ การศึกษาค้นคว้าวิจัยใหม่ ๆ การศึกษาดูงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการกิจกรรมศิลปากรที่กำลังอยู่ในความสนใจในปัจจุบัน กรมศิลปากรขอเชิญชวนให้ท่านเขียนเรื่องของท่านส่งมาเพื่อให้กรมศิลปากรพิจารณาลงในนิตยสารศิลปากร โดยบทความที่จัดส่งมาต้องไม่ซ้ำบทความที่จะนำไปพิจารณาเป็นส่วนประกอบของการขอสำเร็จการศึกษาหลักสูตรใด ๆ

บทความที่ส่งจะต้องมีความยาวของเนื้อหาไม่เกิน ๕ หน้ากระดาษ A4 โดยใช้ภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย ไม่เน้นเนื้อหาวิชาการในเชิงลึกมากเกินไป และมีภาพประกอบเรื่องในจำนวนที่เหมาะสมกับเนื้อหา พร้อมบทความภาษาไทย หรือภาษาอังกฤษความยาวไม่เกิน ๑ หน้ากระดาษ A4 บันทึกลงในแผ่น CD ส่งมายังที่อยู่ซึ่งปรากฏอยู่ในนิตยสารศิลปากรนี้ บทความที่ได้รับการพิจารณาให้นำลงในนิตยสารศิลปากรผู้เขียนจะได้รับคำตอบตามระเบียบของทางราชการ

สอบถามรายละเอียดได้ที่ :

กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์

สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร

ถนนหน้าพระธาตุ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร/โทรสาร ๐ ๒๒๒๒ ๓๕๖๙ ๐ ๒๒๒๒ ๐๙๓๔

นิตยสารศิลปากร

Silpakornjournal@hotmail.com

ธรรมจักรแกะสลักจากหินแกรนิต ณ ตำบลปทุมเทคนา
ในสังเขนิยสถานลีต่าบล พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ระหว่างการก่อสร้าง

พระพุทธรูปห่มแหวก สมัยรัตนโกสินทร์